

DE LA REREGUARDA A LES PRESONS:

REPÚBLICA, GUERRA CIVIL
I DICTADURA FRANQUISTA
A PAIORTA

Vicent Gabarda Cebellán

Helena Villasante Claramonte



**DE LA REREGUARDA A LES PRESONS:
REPÚBLICA, GUERRA CIVIL I DICTADURA FRANQUISTA
A PAIPORTA**

**DE LA REREGUARDA A LES PRESONS:
REPÚBLICA, GUERRA CIVIL I DICTADURA FRANQUISTA
A PAIPORTA**

Vicent Gabarda Cebellán
Helena Villasante Claramonte

© Dels textos: Vicent Gabarda Cebellán
Helena Villasante Claramonte

© De les imatges: els autors i propietaris
Foto portada: Paiporta. Fons Atzavara. Arxiu Museu de la Rajoleria.
Foto contraportada: Presó de San Miguel dels Reis (1939-1945).
Fotos Damián; Casa Escuder. Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu.

© De la present edició:  AJUNTAMENT DE
PAIPORTA | Regidoria
de Cultura

Correcció Lingüística: Antonia Tárraga Giménez

D.L.: V-805-2018

Imprimeix:  gràfiques **vimar**
www.vimar.es Tel. 96 159 43 30

ÍNDIX

Introducció.....	7
Paiporta en temps de la República	11
18 de juliol: els primers moments	21
Temps de canvis: la revolució a la rereguarda.....	27
La guerra civil a Paiporta.....	31
La Causa General.....	41
Paiporta en la Causa General.....	45
Registres, saquejos i denúncies	49
I ja, abril de 1939.....	51
Les actes de l'Ajuntament: Paiporta torna a caminar.....	57
Persecucions, informes i depuracions	63
La institucionalització de la repressió: informes de conducta.....	65
La justícia dels militars: els consells de guerra	69
Penals, presons i camps de treball. Les execucions	77
Les víctimes (algunes) de la repressió a Paiporta.....	81
Els afusellats	85
Un tractament desigual de les víctimes	95
Altres processats	101
Els del Segon Comitè	103
Altres càrrecs públics	109
30 anys de Reclusió Major.....	121
12 anys i 1 dia	129
6 anys i 1 dia.....	131
Sobreseïment	135
L'emergència de la memòria del passat més recent	137
Bibliografia.....	147

INTRODUCCIÓ

En els últims anys a Espanya ha sorgit un gran interès per les distintes formes de mantindre viu el record, en la societat i en la cultura, del passat de la guerra civil i de la dictadura franquista. Les vides de moltes persones estan encara hui molt marcades per estos esdeveniments violents i traumàtics que han sigut silenciats per l'Estat durant dècades, però el record dels quals ha quedat en l'àmbit personal i familiar.

Igual que ocorre en altres països amb experiències traumàtiques semblants a l'espanyola, les memòries de la guerra civil i del Franquisme estan molt presents en la nostra societat, i de vegades de forma dolorosa. Es tracta, en definitiva, d'un passat que ni volem ni ha de tornar a passar. I és per això que la seua investigació i la seua divulgació tenen un important paper social: el d'aprofundir en el coneixement del nostre passat i reflexionar sobre el present i el futur que volem construir. A més a més, estes reflexions contribueixen a mitigar el dolor de les persones que van patir la repressió franquista, a concloure els dols congelats durant moltes dècades i a reconstruir els llaços socials trencats per la bretxa social fomentada pel Franquisme.

Per a poder realitzar les tan demandades *veritat, justícia i reparació*, és necessari conèixer el vertader abast de la repressió i continuar amb l'obertura d'arxius i els estudis de casos, perquè encara hi ha moltes zones geogràfiques per estudiar. Este és un treball sobre la història de Paiporta que precisament inclou el període republicà, la guerra civil i la dictadura franquista. Fem especial insistència en la repressió que van patir molts homes i dones en esta localitat i que no es va limitar a penes de presó i afusellaments.

Gran part de la societat va experimentar diferents formes de repressió que podien anar des d'accions visibles, com la confiscació de

béns immobles fins a una infinitat de mesures de control molt més difícils d'observar. Les diferents formes de pressió, que exercien les autoritats franquistes sobre les famílies que no combregaven amb el règim, s'exercien en l'escola, en l'Església o entre veïns, en una societat marcada per la divisió, l'odi, la por, la venjança, la penúria i la mort.

Este control social, cultural, polític i econòmic suposarà per a alguns, sentir-se vigilat i amb la llibertat molt limitada; per a molts, passar llargues temporades a la presó; per a altres, la mort, i per a la majoria, patir les conseqüències d'un país empobrit després de la guerra. És per això que parlar de cada una de les persones que van patir d'una forma o d'una altra la repressió franquista seria impossible, donat el gran abast que esta va tindre i la diversitat d'àmbits en què es va exercir.

En este treball dediquem una especial menció a la majoria dels empresonats i als 8 homes que van ser afusellats en el Terror de Paterna entre 1939 i 1945, la majoria d'ells vinculats al Comité Revolucionari constituït per a la defensa de la població durant la guerra.

Per a això s'han utilitzat de forma comparada diverses fonts, per a analitzar les diferents formes de repressió franquista a Paiporta. Quant a les fonts documentals, s'han consultat les actes de l'Ajuntament corresponents al període 1931-1978 i la Causa General, Ram Separat de Paiporta. Una de les fonts de major interès han sigut els expedients sumaríssims dels 8 homes afusellats i els expedients d'una gran quantitat de persones que van estar empresonades, i que es troben custodiats en l'Arxiu General Militar de Madrid i en el de Guadalajara. Estos sumaris no estan tots digitalitzats (falta per exemple el de Segismundo Brull Tarazona, un dels executats), a causa del seu mal estat de conservació com a conseqüència del pas del temps i de la riuada de 1957. Este succés va afectar greument la ciutat de València i, particularment, els soterranis de Capitanía General de València, on es trobaven emmagatzemats tots els sumaríssims. Açò ha provocat que, a pesar de la digitalització realitzada per l'Arxiu del Ministeri de Defensa, on es troben actualment, moltes pàgines són pràcticament il·legibles.

Afortunadament, la similitud entre els consells de guerra ens pot portar a fer-nos una idea de quin va ser el procés seguit pel conjunt dels afectats per la repressió, amb les seues característiques particulars.

Cal assenyalar les grans absents de les fonts escrites: les dones. Cap d'elles va ser empresonada ni afusellada, per la qual cosa no apareixen en els registres, però açò no vol dir que no patiren intensament la repressió franquista. Sobre elles va caure el pes de la moral catòlica i dels discursos que les consideraven inferiors en capacitats als hòmens i que les relegaven a l'espai privat o a tasques d'assistència i cures; tasques considerades femenines. En les famílies de tradició republicana, s'afegia la persecució política, i si algun home de la família havia sigut represaliat, la seua condició de filla o esposa de roig dificultarà molt la seua integració en la comunitat. Les dones dels presos, com es veurà més endavant, van invertir grans esforços, temps i diners per aconseguir els avals necessaris per traure els seus marits de la presó. Les que van patir l'afusellament del seu company, es van convertir, llavors, en el sosteniment econòmic de la família i van haver de fer-se càrrec de la criança d'un o més fills i d'aconseguir el jornal necessari per viure en un context de gran pobresa en què les dones dels *rojos* podien tindre dificultats per trobar treball. Este llibre pretén ser també un homenatge a estes dones que pareix que no van existir, als ulls de la documentació oficial, però que van ser les que van mantindre les famílies amb el seu esforç i van alçar el país durant la guerra i la dictadura.

Finalment, les fonts orals tenen un paper fonamental en la investigació de la repressió, no sols per completar i enriquir les fonts documentals, sinó per donar compte de tot allò que no apareix en la documentació escrita, és a dir, allò que s'ha relacionat amb la subjectivitat, la memòria i les experiències viscudes.

Qui s'acoste a este llibre podrà introduir-se en el context de l'arribada de la República a Paiporta, en les reformes republicanes que van tractar de modernitzar la població, en la línia del que ocorria en altres llocs de l'Estat; en l'esclat de la guerra i l'inici de la revolució social

amb els seus moments més violents i en la forma en què sindicats i partits van tractar de gestionar la rereguarda per mitjà de la col·lectivització de terres, tallers o indústries. Més tard, una vegada acabada la guerra, la situació de Paiporta canviarà radicalment i s'iniciarà una nova situació, caracteritzada per les denúncies i les acusacions, els judicis sumaríssims, els informes de conducta, la por a les noves autoritats, la reconstrucció de la població després de la guerra, la pressió de l'Església, la penúria econòmica, l'amuntegament i la fam en les presons i els afusellaments.

En definitiva, l'objectiu d'aquest estudi és difondre la història recent de Paiporta, tant per a aquells que la van viure en primera persona com per als que són massa joves per tenir un record d'esta època. Pretenem que este llibre siga una forma d'acostar eixe passat a les generacions més joves, molts ja nascuts en democràcia, als que la memòria de la guerra i la dictadura els ha arribat des de l'àmbit familiar.

Confiem en que el coneixement del passat recent de la guerra i la dictadura ens ajude a ser una ciutadania crítica amb el present i respectuosa amb el passat, però, sobretot, a reconstruir socialment la comunitat trencada pel Franquisme i a recordar a totes aquelles persones que van patir la violència política i no han tingut reconeixement públic durant molts anys.

PAIORTA EN TEMPS DE LA REPÚBLICA

Paiporta, localitat de l'Horta Sud, era en la dècada dels anys trenta una població eminentment agrícola, com totes les del seu entorn i de la seua comarca, i amb un nombre d'habitants que oscil·lava al voltant dels 3.000 (3.074 segons el cens de 1930, dels que 1.475 eren hòmens i 1.599 dones, i dels quals 1.000 afirmaven no saber ni escriure). La seua població es dedicava, majoritàriament, al cultiu de la terra, bé com a propietari de la mateixa o com a jornaler a sou, temporers en els mesos de recol·lecció, especialment de la taronja o la ceba. Molts exercien com a obrers en una activitat tradicional en la localitat: la de constructors dels famosos fumerals que, com els campanars de les esglésies, atrauen les mirades des de lluny i duen la firma dels paiportins per tota Espanya. Tan tradicional i estesa era eixa activitat que inclús hi havia un sindicat d'obriers, la Unió General de Treballadors (UGT), creat durant els anys de la República.

Com en moltes altres poblacions, a Paiporta existien activitats, tan rares hui en dia, que a molts ens criden l'atenció, com pot ser la venda ambulat de llet de vaca o d'ovella, o la d'alfals en gavelles per a l'aliment dels conills, que el que més o el que menys criava en el corral de sa casa. Per a la primera, el venedor o venedora de la llet anava pel carrer carregat amb el seu cànter i les seues mesures, vociferant el seu producte i cridant així l'atenció de la possible clientela. També podia anar directament als domicilis dels parroquians i realitzar la transacció en la seua porta fins que s'acabara el producte. De nou en sa casa i proveïts de gènere, tornaven a continuar el seu recorregut.

Tanta importància tenia aquesta activitat que en la sessió d'agost de 1935, es fa constar que el Consistori municipal és conscient del frau que es realitza amb la venda de llet a granel, per mitjà de la tècnica de

l'«aguado». Per a evitar açò, es proposa que els propietaris d'animals destinats a la producció lletera vagen pel carrer amb ells i que els munyen en el moment de vendre la mercaderia. Es pot suposar que cap dels membres del Consistori serien propietaris d'este tipus d'animal i desconeixien, per tant, la impossibilitat d'iniciar o frenar el cabal del líquid una vegada iniciat el procés. A part de la incomoditat que suposa circular pels carrers conduint una vaca i carregar amb els útils necessaris per al seu munyiment: cadira, poal metàl·lic, mesures per a la venda, etc.

Políticament, sempre ha hagut diferències entre liberals i conservadors, com abans les van haver-hi entre progressistes i moderats, amb els seus cacics corresponents, encara que, com sempre ha ocorregut, només una petita part de la població estaria realment conscienciada políticament i d'esta, només hi hauria una minoria verdaderament implicada. En la dècada dels anys trenta, els simpatitzants de les dretes probablement militarien en el Partit Republicà Progressista (PRP) del monàrquic Alcalá Zamora; en la Dreta Regional Valenciana (DRV) de Luis Lucia -el partit majoritari en la resta de la província-, hi hauria alguna reminiscència carlina i, com no, algun militant de la recent nascuda Falange Espanyola (FET de les JONS, com se la coneixeria més endavant). Per l'esquerra ens trobaríem amb els militants del Partit Unió Republicana Autonomista (PURA), els d'Izquierda Republicana (IR) de Manuel Azaña, el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) de Largo Caballero i Indalecio Prieto, el naixent Partit Comunista (PC) o afiliats als sindicats de la UGT (socialista) i Confederació Nacional del Treball CNT (anarquista).

D'esta manera, en 1935 l'Ajuntament estava format per Ramón Montesa Juan, primer tinent d'alcalde en funcions d'alcalde i, com a vocals, Francisco Mateu, José Bru Lliso, Enrique Mandingorra i José Ferrandis Romeu, pel PURA; i Julio Ribarrocha, Ramón Tarazona, Francisco Casany, Miguel Montoro i Lucio Llácer, pel PRP, tots ells van ser triats en 1933.¹

¹ OLIVER CHIRIVELLA, J.: *Historia de Paiporta. Crónica del Siglo XX, 1900-1979. Una*

Els representants municipals d'esta població tan diversificada políticament, no gaudien de majories absolutes, és més, estaven en tal situació d'igualtat de poder que l'absència d'una de les agrupacions en la sala de plens el dia en que es celebraven, podia paraitzar l'aprovació d'aquells canvis que no fossen del seu interés, al ser necessària una mínima presència dels representants municipals per a que es dugueren a terme. Això queda reflectit en el fet que un bon nombre de sessions no es realitzaren, bé per la falta d'assistència, bé per l'abandó de la mateixa per l'oposició en el moment de la votació, per la qual cosa al no haver-hi quòrum, esta no podia dur-se a terme.² Açò solia ocórrer, per exemple, en l'intent d'aprovació de pressupostos anuals; en cas d'empat, la decisió final depenia del vot de qualitat de l'alcalde.

Analitzant els llibres d'actes municipals de l'Ajuntament de Paiporta, s'observa clarament este fenomen, així com que un dels temes, motiu de divergència entre ambdós sectors de la Corporació, era el nivell d'implicació que l'Ajuntament havia de prendre en les festes locals: uns eren partidaris d'un bon pressupost per a les festes patronals o de caràcter religiós, altres al contrari volien posar de manifest el seu caràcter de republicà i, per això, celebrar, per exemple, l'aniversari de la proclamació de la República. L'any 1935 no va poder arribar-se a l'acord sobre el pressupost destinat a esta celebració i, a partir d'aleshores, no es va fer més menció de l'assumpte en les actes municipals. Al març de 1935, la Presidència del Consistori municipal proposa organitzar tota una sèrie de festejos per a celebrar el quart aniversari de la proclamació de la República, però no es va arribar a un acord en eixa sessió ni es va tornar a tractar el tema en la següent.³

ciudad, su Ayuntamiento y sus gentes. Ajuntament de Paiporta, Paiporta 2011, pàg. 41.

² Segons Oliver Chirivella (op. cit. p. 41), en 1935 es van convocar 90 reunions com a Sessions Públiques Ordinàries, de les quals es van celebrar 46 i es van suspendre 44 per falta de quòrum.

³ Acta del Ple de 28 de març de 1935. Arxiu municipal de Paiporta (AMP).

Açò és un clar reflex del sentir de la població del moment. Es tracta d'una societat amb una gran herència catòlica en procés de laïcització que lluita contra el monopoli de l'Església, però que té encara dificultats per a trencar amb eixe passat ancestral. No s'acaba radicalment amb el pes de la tradició, però sí que es frena eixe control sobre determinats aspectes de la vida quotidiana que encara requeien exclusivament en mans de l'Església. Per això, els governs republicans invertiran grans esforços econòmics i polítics en l'educació, augmentaran el número de col·legis públics i desvincularan alguns rituals socials, com el naixement, el matrimoni i la mort, del control religiós. Així, els cementeris passen a estar sota el control municipal, per primera vegada es reconeix el matrimoni civil o el divorci i es prenen mesures per transformar les festes patronals en festivitats civils lúdiques, alienes a les processons, misses i volteig de campanes.

En este sentit, no serà fins a desembre de 1935, quan en el ple municipal es tracte el pressupost per a les festes cíviques. El senyor Ribarrocha (del PRP) va proposar que la partida pressupostària corresponent a «*festejos cívics*» (sens dubte herència dels «*festejos patronals*»)⁴ hauria de desaparèixer i dedicar el seu import a socórrer malalts i pobres de la localitat. El senyor Brull, defenent el manteniment d'esta partida pressupostària, es va negar, al·legant que els festejos havien de commemorar la proclamació de la República. En votació nominal i amb els vots a favor dels senyors Montesa, Brull, Mateu, Mandingorra i Ferrandis, i en contra de quatre dels senyors Ribarrocha, Casaní, Montoro i Tarazona, l'Ajuntament va acordar continuar la partida de festejos amb l'addició de l'esmena del senyor Brull.

Més tard, amb el nou Ajuntament nascut de les eleccions de febrer de 1936, per a commemorar la proclamació de la República es va proposar addicionar als festejos programats, el dia 13 d'abril, un homenatge d'exaltació a la vellesa i premi de constància en el treball.

⁴ Partida 4a, article 3r, capítol 13 dels pressupostos municipals.

Este consistiria en una invitació especial als dos ancians que més s'hagueren distingit per la seua abnegació i amor al treball en la localitat, que assistirien en lloc preeminent, acompanyant a la Corporació, en la manifestació cívica que havia de celebrar-se, a més d'atorgar-los un petit donatiu en metàl·lic (25 pessetes a cadascú); i per descomptat, festa escolar.

Perquè, al febrer de 1936, una coalició d'esquerres coneguda com a Front Popular havia guanyat les eleccions generals, la qual cosa va suposar alguns canvis en la composició de la Comissió Gestora. El dia 27 de febrer prenen possessió dels seus càrrecs els nous membres de la Comissió després de la lectura de l'ofici del senyor Governador Civil de València que, textualment deia així:

«Govern Civil de la província de València, Negociat 1r, Número 631. Fent ús de les facultats que m'estan conferides, he acordat decretar el cessament dels regidors que componen l'actual Ajuntament de Paiporta, designant per a substituir-los amb el caràcter de vocals de la Comissió Gestora que ha de regir este municipi als senyors que al marge s'expressen tots veïns de la dita població. Ho dic a vosté per al seu coneixement i efectes conseqüents. València a 26 de febrer de 1936. El Governador Civil Solsona- Rubricat- Sr. Alcalde de Paiporta – Comissió Gestora- D. José Montoro Tarazona, D. Manuel Casañ Martínez, D. Miguel Fernández Pardo, D. Nicolás Mendoza Navarro, D. Carlos Malnoms Martínez, D. José García Gómez, D. Isidro Rodríguez Armengol, D. Blas Osias Juan, D. Vicente Damián Martínez...».

Després de la lectura de l'ofici i, en nom de tots els regidors assistents a l'acte, el senyor Martínez va mostrar la seua protesta da-

vant del cessament d'uns regidors que havien sigut triats per votació popular enfront de la imposició d'uns nous, encara que va acatar l'ordre governativa.

Van prendre possessió dels seus càrrecs José Montoro Tarazona com a president, Manuel Casañ com a 1r tt. d'alcalde, Miguel Fernández com a 2n tt. d'alcalde, Nicolás Mendoza com a regidor i la resta com a vocals.

Estos primers mesos són de molt de treball per al nou Ajuntament, amb l'ampliació del servei d'abastiment d'aigua potable a tota la població, de reubicació de la biblioteca perquè done un major servei al conjunt de col·legis de la localitat, de construcció d'un llavador o de millora dels camins d'horta, i amb l'ampliació, inclús, del personal al seu servei, amb la incorporació de la figura de l'assessor jurídic de la Corporació, a proposta del Comité del Front Popular Provincial. De fet, el nou consistori, conscient de l'escàs pressupost destinat a l'ensenyament, sol·licita al director general de Primera Ensenyança la creació d'una Escola Nacional de pàrvuls i una escola unitària de xiquetes. L'Ajuntament oferiria el local per a l'escola i vivenda per a la mestra nacional de pàrvuls. No obstant això, no podia fer-ho per a l'escola unitària per falta de fons, tant per al local com per al material necessari per al bon funcionament d'ambdós centres, per la qual cosa va aprofitar l'ocasió per a sol·licitar-los a l'Estat.

Malgrat això, la conflictivitat social i laboral anava incrementant-se des del mateix moment de la proclamació de la República, perquè no tots els grups socials i polítics compartien les diverses mesures preses pels distints governs republicans. La majoria d'elles anaven encaminades a la millora de les condicions laborals dels treballadors, a la progressiva eliminació de la desocupació, de la desocupació estacional o temporal en el cas de l'agricultura, a la modernització de la societat en qüestió de drets civils o a la laïcització de l'Estat.

Moltes vegades les iniciatives econòmiques pretenien fer front a les mesures de pressió que exercien els propietaris de la terra o de

les fàbriques per evitar eixes pujades salarials reclamades pels treballadors, per exemple, contractant obrers agrícoles d'altres localitats a preus més baixos. Així, en la reunió de l'1 d'abril de 1936, a proposta del senyor García i per unanimitat, la Comissió Gestora va acordar establir amb caràcter oficial la borsa de treball i l'oficina de col·locació obrera en esta localitat, com a conseqüència de les mesures coactives adoptades sense motiu justificat per alguns patrons de la localitat. Per a això, tal com consta en esta sessió, se sol·licitaria l'oportuna autorització del senyor delegat provincial de Treball.

D'altra banda, seguint l'exemple de l'Ajuntament de València, el senyor Fernández va proposar establir la jornada de quaranta-quatre hores setmanals per a tots els treballs que es realitzen a compte del municipi. L'objectiu d'esta mesura era que tots els obrers gaudiren dels mateixos avantatges i consideracions per aplicar les mesures de millores salarials. La comissió va aprovar esta mesura per unanimitat i els obrers van passar a percebre l'import de la jornada de quaranta-huit hores, com ocorre en l'actualitat.

En una sessió posterior, i amb caràcter circumstancial, es declara obligatori per a patrons i obrers agrícoles acudir a les oficines o registres de col·locació, amb l'objectiu de gestionar les ofertes i les demandes de treball en este sector productiu. Esta mesura és el resultat del Decret del Ministeri de Treball, Sanitat i Previsió de 26 de març de 1936, i corria a compte dels ajuntaments facilitar el local, el personal i el material per al funcionament de les esmentades oficines. En el cas de Paiporta, quedarà ubicada en la plaça de Cervantes núm. 4, domicili social de l'Agrupació d'Obrers de la localitat. No obstant això, esta mesura no els va agradar a tots, perquè en la sessió de 29 d'abril es va donar lectura a un escrit del president i del secretari del Sindicat d'Oficis Diversos de Paiporta en relació amb açò. El sindicat reclamava la intervenció de les autoritats locals a fi de resoldre el malestar imperant, a conseqüència de la incomprensible actitud dels patrons pel que fa a l'oficina de col·locació obrera. Davant d'això, la Comissió Gestora va

acordar convocar una assemblea de patrons i de representants obrers de la localitat, a fi de gestionar unes noves bases de treball per a l'agricultura i d'uns mitjans amb els quals resoldre la desocupació forçosa existent en la població. Dels resultats de l'esmentada assemblea no es comenta res en les actes municipals, tan sols es fa referència al problema quan se li concedeix una gratificació en metàl·lic a l'alguatzil de la Corporació pel zel posat i el bon funcionament observat en l'oficina de col·locació.

Com a nota curiosa, en eixa mateixa reunió, es va aprovar una mesura que resulta innovadora en la pedagogia actual, però que realment ve de la tradició de la *Institución libre de enseñanza*, a l'inici del segle: la cessió d'una petita parcel·la de terreny per a la creació d'un hort escolar on els xiquets de les Escoles Nacionals pogueren realitzar les seues experiències agrícoles.

També observem una mesura que està de plena actualitat: el canvi de retolació dels carrers de cada localitat. S'eliminen noms que fan referència a èpoques passades marcades per la tragèdia de la guerra, noms de carrers que fan referència a persones directament implicades en ella o en la ideologia de la dictadura franquista. Açò no és res de nou, perquè és habitual que després d'un canvi de règim es duga a terme un canvi de nomenclatura dels espais públics, i Paiporta no podia ser menys. En la sessió del huit d'abril de 1936 es va aprovar el canvi del nom de tres carrers: el de la Mare de Déu, el de sant Francesc i el de sant Vicent, que passaran a nomenar-se Luís de Sirval, Manuel Azaña i Pi i Margall, pretenent amb això donar satisfacció als anhels del sector de la població republicà-socialista, i perpetuar la memòria de tan il·lustres persones (no endevinaven que tan sols estarien vigents tres anys).

L'última sessió de la Comissió Gestora va ser densa en continguts, perquè es van tractar qüestions econòmiques en totes les facetes d'un ajuntament que treballava activament. Pareixia que hagueren previst que esta seria l'última sessió durant un llarg període de temps,

doncs un nou organisme s'anava a encarregar del funcionament del municipi: el Comité Revolucionari de Paiporta. D'este coneixem poc, perquè va invertir les seues energies en altres labors que no varen ser les de deixar constància per escrit dels seus actes, malgrat això, la documentació que va generar és l'única font institucional que existeix sobre eixos anys a Paiporta.

Finalment, el colp d'Estat de 1936 i la seua conversió posterior en guerra civil, trastornaria tots els aspectes de la vida, inclús en un poble com Paiporta, que va romandre sempre en rereguarda i sempre del costat del govern legalment establert per les eleccions de 1936.

18 DE JULIOL: ELS PRIMERS MOMENTS

El colp d'Estat del 18 de juliol va tindre un resultat desigual en la península. Va tindre èxit en les ciutats d'Andalusia occidental, com Sevilla o Granada, en algunes zones d'Aragó i també en Navarra, Castella i Lleó i Galícia. En la resta del país, les organitzacions obreres, en col·laboració amb les forces de seguretat republicanes, van poder contindre la sublevació, i el colp d'Estat va passar a convertir-se en l'inici d'una guerra civil.

Igual que va ocórrer en la major part de les localitats valencianes en aquell estiu de 1936, inclosa la capital provincial, les notícies i els rumors arribats des de Madrid (si és que van arribar), no van aconseguir alterar el quefer quotidià dels paiporins. Segurament, inclús algú s'acostaria a València per gaudir de la seua Fira de Juliol, pensant que es trobava davant d'una *Sanjurjada* més que seria ràpidament controlada per l'Estat, com ho havien sigut les anteriors.

D'una banda, a València, els militars compromesos amb la sublevació van prendre la decisió d'aquartermar les tropes a l'espera del desenvolupament dels esdeveniments a Madrid i Barcelona. D'una altra, partits i sindicats del Front Popular, temerosos d'una possible reacció colpista en els quaters i per l'estreta relació que mantenien amb l'Aliança Obrera, van mobilitzar els seus afiliats a la vaga general indefinida. Esta es va iniciar el mateix 19 de juliol, apoderant-se del port, es va formar un Comité de Vaga i van exigir inútilment al governador civil, Braulio Solsona, l'entrega d'armes a les organitzacions obreres. Esta acció de protesta revolucionària va ser acompanyada de l'assalt al convent dels Dominics, la profanació d'esglésies i l'incendi d'algunes d'elles. Al mateix temps, es va organitzar la presa de posicions davant dels quaters, en actitud de vigilància i, de vegades, de fustigació als soldats que feien guàrdia en el seu interior.

Si els militars partidaris de sublevar-se a les ordres de González Carrasco romanien indecisos davant dels revessos patits a Madrid i Barcelona, l'organització civil del colp poc podia fer si els militars no prenen la decisió. Els principals líders falangistes romanien tancats després de l'assalt realitzat a Ràdio València uns dies arrere, el 2 de juliol. Per la seua banda, els carlins eren una força amb poc poder a València, i els militants de Dreta Regional Valenciana estaven dividits: si bé molts d'ells estaven confabulats amb els militars i disposats a eixir al carrer, el president del partit, Luís Lucía es va afanyar a manifestar la seua adhesió al govern i a la República. La suma d'indecisions, sens dubte, va ser una de les causes del frustrat colp d'Estat a València.⁵

L'única reacció clara enfront del colp al País Valencià va ser la de les organitzacions obreres i sindicals que formaven part del govern del Front Popular. Per prendre les regnes de la situació i substituir el que es veia com un govern inoperant, com ja havia passat en la llunyana guerra contra el francès de 1808, el dia 22 de juliol es van constituir en un Comité Executiu Popular (CEP). El govern de la República va patir un greu descrèdit i un enorme debilitament del seu poder, al ser incapaç de reaccionar de forma ràpida i eficient per a gestionar la zona que havia quedat davall el seu control i enfrontar-se de forma efectiva a la sublevació.

A imitació d'allò que havia ocorregut a la capital provincial, i seguint les directrius sindicals, en molts pobles es van substituir els ajuntaments republicans per comitès revolucionaris locals i es va decretar igualment la vaga general. Com assenyala Albert Girona, si el colp d'Estat s'havia plantejat com una acció necessària enfront de la deriva revolucionària de la República, paradoxalment acabaria provocant una autèntica revolució social i política, plasmada en el sorgiment de poders alternatius en molts llocs d'Espanya.⁶

⁵ BOSCH SÁNCHEZ, A.: *Ugetistas y libertarios. Guerra civil y Revolución en el País Valenciano, 1936-1939*. Ed. Alfons el Magnànim/IVEI, València, 1983, pàg. 16 i ss.

⁶ GIRONA, A.: "L'evolució política de la reraguarda valenciana durant la Guerra Civil" en GIRONA, A.; NAVARRO, J. (eds.), *Fa 70 anys: La Guerra Civil al País Valencià (1936-*

Els problemes de gestió dels esdeveniments es van agreujar quan el govern republicà va enviar a València una Junta Delegada, a qui el CEP havia de traspasar la seua autoritat després de dissoldre's. No obstant això, davant de la negativa del Comitè a desaparèixer, només es va aconseguir un desdoblament del poder. D'esta manera, el Comitè recolzava les accions dels sindicats en l'organització local i la Junta Delegada del Govern rebutjava estes iniciatives, però l'auge del primer i el prestigi adquirit per les sindicals, que van ser les autèntiques protagonistes de l'enfrontament amb els militars aquarterats a València, va provocar la retirada de la Junta Delegada i el seu retorn a Madrid. València i els seus pobles quedaven en mans dels comitès revolucionaris com a nous organitzadors de la vida quotidiana en rereguarda, i inclús de les columnes de milicians que partien cap als fronts pròxims on sí que havia triomfat la sublevació militar.

Però l'acció autònoma de molts comitès o d'individus a títol personal, va provocar requisos de propietats i assassinats de persones sospitoses d'haver recolzat el colp d'Estat, situacions que moltes vegades responien tan sols a venjances o ajustament de comptes personals. Com assenyalava Aurora Bosch, estes primeres accions dels comitès, no van respondre a un pla organitzat de repressió i, inclús, van ser durament criticades pels líders sindicals i polítics del Front Popular.⁷ En aquells llocs on hi havia una forta tradició sindical, la primera reacció després del colp d'Estat es va materialitzar en un període caòtic de confiscacions de matèries primeres, de mitjans de producció i de mitjans de transport. Per als partits i sindicats del Front Popular, estes accions arbitràries suposaven un gran problema de legitimitat i moltes vegades eren denunciades per les pròpies centrals sindicals i partits. De fet, estes accions espontànies, junt amb la posterior propaganda franquista, van contribuir a la formació d'una memòria de la repressió

1939), PUV, Valencia, 2009, pp. 39-56.

⁷ BOSCH, A.: *Ugetistas y libertarios...* op. cit., p. 22

que durant molt de temps va recordar els arbitraris assassinats de religiosos i de persones de dretes, la crema d'esglésies, la destrucció d'imatges sagrades i les confiscacions indiscriminades, més que els canvis revolucionaris en l'economia o en la societat.

El període en què es produeixen un nombre més gran de morts és el que comprén els mesos de juliol a octubre de 1936, moment en què els comitès tenien major poder i possibilitats d'acció i en el que el caos i l'espontaneïtat van ser majors. En estos moments va ser la por que provocava l'avanç de les tropes franquistes el detonant d'este tipus de represàlies. Un alt percentatge de localitats van patir l'acció violenta dels comitès o de persones que a títol personal exigien la mort dels representants de l'ordre anterior. A causa de, precisament, este caràcter autònom i violent, alguns milicians van ser executats com a conseqüència dels seus actes, per haver-se atorgat la capacitat d'impartir justícia, confiscar béns i assassinar arbitràriament.

Com marquen les estadístiques generals, a partir d'octubre descendeix el nombre de morts fins pràcticament desaparèixer en 1937, paral·lelament a l'augment de la centralització i el control governamental.⁸ A partir de llavors, la major part de les execucions seran les dictades pels tribunals populars i, especialment, el Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció, els quals eren els encarregats de jutjar les acusacions per traïció a la República.⁹

La centralització del poder i l'avançament de la guerra van suposar un gran fre a l'autonomia de les organitzacions obreres fins pràcticament fer desaparèixer l'acció dels comitès en les zones que encara romanien lleials a la República. Així, els seus membres es van convertir en alcaldes i regidors dels nous ajuntaments i comissions gestores sobre les quals el govern exercia major control. D'altra banda, s'afegeix

⁸ GABARDA CEBELLÁN, V.: *La represión en la retaguardia republicana. País Valenciano, 1936-1939*. Ed. Alfons el Magnànim/IVEI, València, 1996, pàg. 169.

⁹ Ibid. Idem.

l'enfrontament produït en el procés d'enquadrament de les milícies entre els membres de la Columna de Ferro (associada a la CNT) i la Guàrdia Popular Antifeixista (del Partit Comunista). Este conflicte acabarà amb l'ocupació i el desmantellament d'algunes col·lectivitats agràries de la CNT i dels comitès de la localitat respectiva per part de la Guàrdia Popular Antifeixista, i amb això, la fi dels excessos de la Revolució de 1936.

Amb el trasllat de la capital de la República a la ciutat de València al novembre, es va accelerar el procés de centralització, control governamental i desintegració del CEP, per la qual cosa els comitès revolucionaris van deixar pràcticament d'actuar. A més, el reclutament obligatori va suposar la pèrdua d'hòmens en la rereguarda, el que va afectar també a la gestió econòmica en la localitat.

TEMPS DE CANVIS: LA REVOLUCIÓ A LA REREGUARDA

Després dels primers moments de desorganització, la necessitat d'abastiment dels fronts i de la rereguarda van obligar a les organitzacions sindicals a reprendre l'activitat econòmica en una situació en què molts propietaris i empresaris havien fugit de les fàbriques, terres i tallers o havien sigut executats. A partir de les confiscacions, els comitès van començar a organitzar l'activitat econòmica per a posar en marxa una economia de guerra. És llavors quan els sindicats van veure la possibilitat de dur a terme l'anhelada revolució social en la rereguarda i van reorganitzar l'economia mitjançant la col·lectivització i el control obrer o mitjançant la socialització. Per a la CNT, especialment, era el moment més adequat per a realitzar eixe canvi estructural anunciat, perquè disposaven dels mitjans de producció i d'un gran poder derivat de la incapacitat republicana. Una de les accions primeres, en algunes localitats, va ser la crema dels arxius com a forma simbòlica de destrucció de la propietat, condició indispensable per a formar una societat sense classes.

Es van iniciar profundes transformacions revolucionàries en algunes fàbriques i van començar a aparèixer col·lectivitzacions i empreses controlades per obrers. En nuclis amb important presència de la CNT, com Alcoi o Elda, es van col·lectivitzar les principals indústries i tallers en diferents sectors, que van passar a estar dirigits per comitès d'obriers i orientats fonamentalment a les necessitats bèl·liques. Les transformacions econòmiques que es van produir en algunes de les regions més industrialitzades del País Valencià, liderades per sindicalistes locals, van ser quasi immediates i van comprendre pràcticament l'activitat econòmica local.¹⁰

¹⁰ BOSCH, A. *Ugetistas y libertarios...* " op. cit., p. 25

No obstant això, no en totes les localitats es van produir col·lectivitzacions i controls obrers de les fàbriques perquè la situació econòmica del País Valencià, durant els primers mesos de la guerra, era una realitat diversa i desigual. En tots els casos, les centrals sindicals i la direcció de les empreses van haver d'enfrontar-se, sense cap pla previst, a les grans dificultats d'una economia de guerra, als problemes d'abastiment i a la crisi econòmica que afectava moltes indústries.

En el cas de l'agricultura, en algunes localitats amb tradició anarquista, va ser el comitè qui va gestionar l'explotació col·lectiva de la terra i es van arribar a establir racionaments i a suprimir els diners. No es tractava només d'organitzar la producció de les terres abandonades, la tasca anava molt més enllà: transformar la vida socioeconòmica de la localitat per a construir la nova societat igualitària. No obstant això, el comunisme llibertari només es va establir en determinats pobles. Mentre que en la gran majoria els sindicats van confiscar i van col·lectivitzar part de les terres del municipi, en altres no van arribar a establir la propietat i l'explotació col·lectiva.

Es va produir una gran varietat de transformacions agràries, però també una desigual distribució de les col·lectivitats al País Valencià i, per tant, una gran diversitat d'efectes de l'acció revolucionària. Aurora Bosch afirma que, en general, no hi havia un ambient que apuntara a una revolució profunda, perquè ni el comunisme de guerra ni les confiscacions i col·lectivitzacions eren la tònica dominant.¹¹ De fet, la sensació més estesa era la de caos i la desorganització econòmica i militar a causa de la falta de coordinació entre els distints poders existents.

En esta situació, el govern central va intentar organitzar la gestió del camp davant de les dificultats d'abastiment que podien produir-se en una guerra imprevisible. A l'agost de 1936 s'emet un Decret d'intervenció de les finques abandonades, on s'obliga als alcaldes repu-

¹¹ *Ibid. Idem.*

blicans, com delegats de l'Institut de Reforma Agrària (IRA), a intervenir les terres abandonades i cedir-les als partits i als sindicats per a la seua gestió. Amb este decret es pretenia dur a terme la reforma agrària aprofitant l'acció espontània de les organitzacions obreres. A més, este decret suposava l'acceptació i la legalització de les confiscacions realitzades per les organitzacions obreres que s'inscrivieren en les oficines de l'IRA. No obstant això, el decret no va tindre l'efecte desitjat perquè en molts casos la legalització de les confiscacions no va ser considerada important per part dels sindicats. El caos va continuar regnant en la gestió del front i la rereguarda, mentre se succeïen els èxits dels sublevats a Extremadura i a Andalusia occidental.

És al setembre, amb la formació del govern de Largo Caballero, quan comencen les primeres accions eficaces per reorganitzar la zona republicana. L'objectiu d'este nou govern, -amb representació socialista, comunista, republicana, catalana i basca-, va ser la gestió militar de la guerra i de la rereguarda de forma centralitzada. Per a la direcció del camp es van crear els Comités Agrícoles a mitjan setembre, que havien d'estar formats per l'alcalde de la localitat, quatre membres triats per l'ajuntament, el comité del Front Popular i els sindicats.

Mentre les accions legals del govern es dirigien a controlar les confiscacions per a posar en marxa la producció agrícola, els sindicats es van centrar en com explotar les terres confiscades. En la majoria de casos va primar la col·lectivització voluntària però respectant la petita propietat. Cal assenyalar que la propietat de la terra al País Valencià està distribuïda de forma molt diferent de com ho està a Andalusia o en les zones de l'interior, on abunden els latifundis i el cultiu extensiu. En estos llocs va tindre un gran èxit la col·lectivització, perquè existia un gran nombre de jornalers sense terra. No obstant això, en el camp valencià, caracteritzat per la petita i mitjana propietat de cultius extensius, no va succeir el mateix. Ací, la política agrària pretesa pels sindicats va tindre molta oposició dels llauradors i de l'IRA, perquè en moltes zones de cultiu intensiu el camp era més productiu amb el règim de propietat

existent. Per això, a pesar de la intenció que les col·lectivitats es formaren voluntàriament, en molts casos es va imposar este sistema de gestió de la terra davant del rebuig de gran part dels llauradors.¹²

A partir de setembre, el caràcter revolucionari dels comitès va començar a ser qüestionat a causa de les crítiques de partits com IR o el PC, respecte de l'existència d'eixe doble poder. Estos grups veïen necessària la centralització del poder per a defensar la República i gestionar eficaçment el front i la rereguarda, perquè la duplictat de poders feia molt difícil l'organització en moments clau. A més, criticaven l'excessiu paper hegemònic dels sindicats, sobretot de la CNT, i les seues actuacions arbitràries en els primers moments després del colp d'Estat. Açò, juntament amb la formació del govern de Largo Caballero, va suposar l'inici de la pèrdua de poder dels comitès en benefici dels partits.¹³

Al novembre de 1936, a partir del segon govern de Largo Caballero i del trasllat del govern de la república a València, el Comitè Executiu Popular va perdre pràcticament tot el seu poder fins a desaparèixer en el mes de gener de 1937. Finalment, l'arribada de Negrín al govern al maig de 1937 suposarà el desplaçament de l'anarquisme i els trotskistes, el triomf de les tesis més moderades i, sobretot, l'orientació de l'acció governamental que primava la guerra sobre la revolució. Amb este govern es confirmava el camí cap a la centralització política, amb l'objectiu primordial de guanyar la guerra i mantindre la imatge democràtica de la República.

¹² Sobre la debilitat de la CNT en el camp valencià, pot veure's àmplia informació en SMYTH, T.S.: *La CNT al País Valencià, 1936-1937*. València, Eliseu Climent, 1977, pp. 69-108.

¹³ GIRONA, A. "L'evolució política de la rereguarda valenciana..." *op. cit.* Pàg. 50-51.

LA GUERRA CIVIL A PAIPORTA

Este és el panorama general, però què va ocórrer a Paiporta tras el colp d'Estat? A Paiporta no hi havia guarnicions militars, únicament una caserna de la Guàrdia Civil, amb un comandant de post i diversos números. Estos, com en la resta de la comarca, es van posar a les ordres del Govern, defenent l'ordre establert.¹⁴ Per cert, la caserna havia sigut ampliada quinze mesos abans, després d'haver invertit l'Ajuntament la quantitat de sis-centes setanta-una pessetes en portes, fines-tres, reixes i vidres, carregades en el capítol 19, article únic del pressu-post municipal.¹⁵

Quan el 22 de juliol de 1936 es crea a València el CEP, en poblacions com Torrent, Silla, Borriana¹⁶ o Paiporta també es van formar diversos comitès de forma espontània. En el pla *institucional*, la Comissió Gestora municipal sorgida de les eleccions de febrer de 1936¹⁷ va continuar funcionant fins mitjan d'agost del mateix any. En este moment es va crear el Primer Comité Revolucionari que va assumir tota l'autoritat sota la Presidència de José Montoro Tarazona, i amb Enrique Gil Gregori, Salvador Tarazona Álvarez, Nicolás Mundina Navarro, Blas Ferrer

¹⁴ Com a prova del grau de confiança del Govern en este cos armat, el 20 de juliol el capità de la Guàrdia Civil, Manuel Uribarry Barrutell, va ser encarregat de dirigir i organitzar a València el control i la vigilància de la contornada dels quaters militars i les entrades i les eixides, la qual cosa li va col·locar al comandament de les denominades Milícies Valencianes.

¹⁵ Actes de l'Ajuntament, corresponents a la sessió del 14 de febrer de 1935. AMP.

¹⁶ "Informe de los sindicatos cenetistas de Torrente, Silla y Bugarra sobre la respuesta a la sublevación militar", citat per BOSCH SÁNCHEZ, A.: *Ugetistas y libertarios...* op. cit. p. 18.

¹⁷ De la mateixa formaven part José Montoro Tarazona com a president, i com a vocals Miguel Fernández Pardo, Nicolás Mundina Navarro, Carlos Motes Martínez, José García Gómez, Isidro Rodríguez Armengol, Vicente Damián Martínez, Miguel Juan Maniquí i Agustín Encarnación Aznar.

Folgado, Manuel Casaní Martínez, Julio Ruiz Díaz, Agustín Encarnación Aznar, José García Vicent, Ramón Moncholí Mandingorra i José Torrent Juan com a vocals, és a dir, representants dels partits polítics i de les organitzacions sindicals integrants del Front Popular.

A finals de setembre de 1936 este primer comitè seria substituït per un segon Comité Revolucionari, format en part per antics integrants del primer: José Montoro Tarazona (president), Manuel Císcar Juan, Julián Gallego García, Agustín Encarnación Aznar, Segismundo Brull Tarazona, Rafael Juan Valero, Germán Fita Company, Rafael Calvo Soldevilla i Francisco Tarazona Llácer com a vocals, que exercirà les seues funcions fins a la creació del Consell municipal, al febrer de 1937.

En l'última setmana de febrer de 1937 es va constituir el Consell municipal que seguiria vigent fins al final de la guerra civil, format per José Montoro Tarazona, com a president i com a vocals, Germán Fita Company, Rafael Juan Valero, Gregorio López Martínez, Agustín Encarnación Aznar, Manuel Císcar Juan, Julián Gallego García, Francisco Tarazona Llácer i Francisco Valero Albert, encara que al llarg del temps alguns dels seus membres van ser substituïts per altres veïns per motius de la guerra, perquè fins ací va arribar la guerra.¹⁸

Des del punt de vista bèl·lic, alguns dels seus veïns van formar part de les columnes de milicians organitzades per partits i sindicats obrers que van partir cap als fronts de Terol i Andalusia. Estaven assessorades i reforçades, militarment, per soldats i oficials dels quarters i membres de la Guàrdia Civil, de vegades, amb un major índex d'instrucció i amb major experiència en el maneig de les armes que portaven. I és que la majoria de milicians anaven a la guerra sense cap instrucció

¹⁸ Així, a Julián Gallego García li va substituir Rafael Navarro Ferrando; a José Montoro Tarazona, el president, per la seua incorporació al front li va substituir en el càrrec Isidro Rodríguez Armengol; a Gregorio López Martínez li va substituir José Juan López; a Francisco Valero Albert, per incorporar-se a fileres li va substituir Enrique Ricart Llácer, a Germán Fita Company ho va fer José Prats Furió, i a Rafael Juan Valero, igualment incorporat a fileres, li va substituir Miguel Juan Maniquí.

prèvia i amb un desconeixement absolut del que era un front de batalla. Inicialment existia, de fet, un ambient quasi festiu, en què anar al front era considerat quasi com una excursió d'un parell de dies al camp on s'anava a pegar uns tirs que acovardirien els militars sublevats, tan fàcilment com havia ocorregut amb les guarnicions de Paterna, València, Castelló o Alacant. Anaven armats amb allò que s'havia confiscat en els quarters, armeries o a particulars; abillats de forma molt variada, però sempre destacant per la granota blava de mecànic creuada pels corretjams de les cartutxeres i coberts amb el gorro de milicià.

Fora del camp de batalla, el nou Comité es va llançar a la defensa i consolidació de la rereguarda i de la revolució social, econòmica i política que havia començat. No obstant això, encara que tot el món sabia que s'estava realitzant, no tots estaven d'acord en la forma d'arribar a eixa societat igualitària que molts somiaven. El que sí que estava clar és que s'havia d'eliminar tot possible enemic, la qual cosa va provocar la fugida d'aquells propietaris de fàbriques, tallers, camps, etc. que temien ser titllats de «*feixistes*», procedint-se a la confiscació dels seus béns, tallers, fàbriques, automòbils o camps. Inclús les seues cases van passar a convertir-se en les noves seues dels sindicats i partits, o en llocs on donar recer, durant la guerra, als refugiats que anirien arribant al País Valencià procedents dels pobles pròxims al front de batalla. D'esta manera, fàbriques, tallers, comerços, van ser socialitzats o col·lectivitzats, segons el sindicat que realitzara la confiscació, i una cosa semblant va ocórrer amb les propietats agrícoles, on la propietat individual va deixar de tindre validesa revolucionària i va ser substituïda pel col·lectivisme o pel cooperativisme.

El terror i la violència dels primers moments (com després passaria en la postguerra) responia, en la major part de les ocasions, a una venjança espontània de classe, de vegades mesclada amb situacions d'autèntics *ajustaments de comptes*, personals o polítics, venjances o recels, que res tenien a veure amb una revolució. Els comités, o alguns dels seus membres, aplicaven la seua pròpia interpretació de la justícia,

sense juí previ i moltes vegades per iniciativa directa d'alguns veïns. A les ordres d'este, i amb un sou com a escopeter, es formaven patrulles per al control de l'entrada i de l'eixida de la localitat o per a identificar els transeünts, alhora que s'encarregaven de la recerca dels enemics de la revolució. Moltes vegades ni tan sols es feia en defensa de la República, sinó més aïna de la revolució que s'estava iniciant. De fet, mentres accions com la crema d'arxius i esglésies es feia més o menys públicament, les execucions es realitzaven durant la nit, en silenci, donat el rebuig que podia generar tals actes.¹⁹

Quan les organitzacions sindicals van ordenar la volta al treball, es van afanyar a confiscar fàbriques, tallers, botigues abandonades..., iniciant-se, d'una manera desigual i improvisada, les transformacions revolucionàries en la producció. En la indústria, els serveis i el camp, van començar a aparéixer «socialitzacions», «col·lectivitzacions» i «controls obrers».

Encara que no siga el cas específic de Paiporta, una localitat eminentment agrícola, resta recordar el que significaven els termes anteriorment assenyalats. *Control obrer* era eixa situació en què la confiscació encara no s'havia dut a terme i la propietat de l'empresa i la seua gestió seguien formalment en mans del patró, una figura que perviurà com a tal en les fàbriques, encara que amb un paper molt reduït per la supervisió estreta del sindicat corresponent. Normalment, esta era una etapa de transició fins a la definitiva confiscació i col·lectivització de la fàbrica. En la *col·lectivització*, la figura del patró o propietari desapareixia com a tal i era el sindicat el que, en possessió dels mitjans de producció, dirigia i gestionava tota la producció industrial. Per la seua banda, en els comitès de fàbrica o d'empresa, que depenien directament del comitè del sindicat, requeia la màxima responsabilitat de la col·lectivitat.²⁰

¹⁹ GABARDA CEBELLÁN, V.: *La represión en la retaguardia republicana...* pp. 25-26.

²⁰ BOSCH, A., *Ugetistas y libertarios...* op. cit., pàg. 30-31.

El Rajolar de Paiporta, empresa emblemàtica per excel·lència, és un bon exemple dels canvis que es produeixen en l'estructura de la propietat, i que podem conèixer a través de la declaració d'un encausat pels tribunals militars després de la guerra. Isidro Rodríguez Armengol, en qualitat de detingut, declara haver sigut membre del PSOE de Paiporta i de la UGT (secció rajolers) des de 1933, i haver continuat la seua militància una vegada esclatat el conflicte, encara que sense cap càrrec, ni en ells ni en el Comité Revolucionari. Segons relata, al setembre de 1936 va ser socialitzada la indústria rajolera valenciana, realitzant-se la confiscació de les indústries de rajoles dels pobles de Paiporta, Alfara, Quart de Poblet, Aldaia i Vinalesa. Per a l'administració de les indústries confiscades es va formar un comitè, del qual ell era el president i el representant de Paiporta, juntament amb un vocal per cada un dels pobles restants. Quan es va produir la confiscació, els patrons que eren propietaris de les fàbriques socialitzades, van ser convidats a treballar com a operaris, oferta que alguns d'ells van acceptar i altres no, cosa que els va deixar desocupats.

Cal assenyalar que el declarant no era un treballador més, sinó que abans de la sublevació era l'encarregat de la Fàbrica de Rajoles i Teules El Pilar, una fàbrica en la que havien emmagatzemats materials valorats en unes 25.000 pessetes, que també van ser confiscades. De la mateixa manera, es van confiscar talons de mercaderia servida i encara no cobrada com a mitjà d'augmentar l'actiu.

També hi ha constància de la creació de la Cooperativa CNT-UGT d'ebenistes i fusters, vinculada en un primer moment al Sindicat de la Fusta de la CNT.

D'altra banda, en el camp, tot això va suposar el començament d'importantes transformacions revolucionàries dirigides per les sindicals. Per abandó o per assassinat dels propietaris, els comitès locals del Front Popular van passar a confiscar les terres i les collites per a la posada en marxa dels assajos d'explotació col·lectiva de la terra, especialment en aquelles localitats en què les sindicals, especialment la CNT, tenien una certa implantació en la localitat i una certa tradició en

la lluita. La tasca de determinar quines persones eren o no feixistes es va deixar en mà de les Juntas Qualificadoras municipals, organisme integrat per representants del poder local i sindical, en el que jugava un paper fonamental el representant del Comité Revolucionari.

En la majoria dels casos, els comitès van actuar segons el seu nivell de representació en la societat o en el Comité Revolucionari. Van confiscar i van col·lectivitzar totes les terres del terme municipal, beneficiant així els llauradors sense terra que les havien estat treballant fins a eixe moment com a jornalers, però sense arribar a establir un règim de comunisme. Més freqüent va ser la confiscació de les terres abandonades pels seus amos (pel motiu que fóra, també per causes d'assassinat) i l'explotació col·lectiva d'estes, però només en una part del terme municipal, no en la seua totalitat; i no van ser poques les ocasions en què es va dur a terme la confiscació, però sense poder iniciar-se posteriorment el treball col·lectiu de les terres per problemes econòmics que van provocar la impossibilitat d'adquirir maquinària, llavors, adob, etc. per al conreu dels camps; eren jornalers sense terres i sense mitjans propis per a posar en marxa una col·lectivitat.

Però altres forces polítiques, com el PC, no estaven tan d'acord amb eixa necessitat de treballar la terra de forma col·lectivista. El 18 d'octubre de 1936 apareix la Federació Provincial Camperola a fi d'«*agrupar a totes les societats, sindicats, cooperatives agrícoles i totes aquelles organitzacions de llauradors pobres, arrendataris, parcers i petits propietaris, i en general de tots aquells que treballen la terra amb les seues pròpies mans o les dels seus familiars*»,²¹ sent un dels seus ideals enfortir la llibertat del cultiu individual, mitjançant l'organització total i absoluta dels petits agricultors; a ella van anar a parar, sens dubte, molts d'aquells parcers i petits propietaris que, abans de juliol de 1936, estaven organitzats en els sindicats catòlics o el de la DRV, i es trobaven sense representació política.

²¹ Ibid., op. cit., pàg. 90-94 (en castellà l'original).

En el cas de Paiporta, l'1 de gener de 1937 es va crear, al mig d'una forta oposició dels individualistes, una col·lectivitat formada per 50 famílies de la UGT i 30 de la CNT, que treballarien 1.120 fanecades de terra cedides pel Consell municipal, després que este haguera repartit la resta de les 3.070 fanecades que havien sigut confiscades, entre els individualistes.²² Però, com en la resta de les col·lectivitats, es van trobar amb múltiples problemes com l'absència de mitjans econòmics o les reticències que trobava el treball col·lectiu, inclús entre els llauradors afiliats a la UGT o la CNT.

També les limitacions que imposava el context de guerra van afectar el desenvolupament de les col·lectivitats. Per la falta de mercat per als seus productes, existia una gran dificultat per obtindre llavors, adob, maquinària o per donar eixida als productes del camp, que era també una bona forma d'obtindre divises, com va ocórrer amb l'exportació de la taronja (i els cítrics en general) o de ceba, ambdues produïdes a Paiporta.

Tan importants eren estes produccions que, en el cas de la ceba, era el propi comitè, com a membre del comitè d'enllaç de productors-exportadors de cebes UGT-CNT, qui gestionava els pagaments i els cobraments del producte, i controlava l'embarcament de les caixes per a la seua exportació. Este treball ho realitzaria fins al 12 de juny de 1937 moment en què, segons Aurora Bosch,²³ el comitè d'enllaç va ser substituït per un organisme governamental, la Central d'Exportació de Cebes, al mig d'un context de control pel govern de la producció i de la comercialització de tots aquells productes agrícoles susceptibles de convertir-se en divises, una vegada apartat el necessari per al consum intern.

²² GARCIA Y GARCIA, P.: *Informes sobre orientación colectiva*. Oficina Provincial de Cooperativas de Valencia, Madrid, 1938, pàg. 46. Citat per BOSCH, A., *Ugetistas y libertarios...* op. cit., pàg. 108.

²³ BOSCH SÁNCHEZ, A.: "Guerra y revolución social, guerra y economía", pp 75, en GIRONA, A. i NAVARRO, J. eds., op. cit. pàg. 75.

Com va passar amb la ceba, a l'agost es va decretar la intervenció de l'arròs, al considerar-ho aliment bàsic, i es va crear un nou comitè directiu de la Federació Sindical d'Agricultors Arrossers, en què quedaven excloses de representació les sindicals; eixe mateix mes, es va crear una cooperativa de productors de pebre roig, una societat a Marsella per a gestionar l'exportació directament, i la Central Pimentonera a Múrcia, encarregada de l'elaboració del producte, entre els representants de la qual hi havia un oriolà. I per al cas de la taronja, gestionada a nivell provincial pel CLUEA (Consell Llevantí Unificat d'Exportació Agrícola), es va crear la Central d'Exportació de Cítrics que depenia del Ministeri d'Economia i Hisenda, com a únic organisme exportador, en substitució del CLUEA.

La taronja s'havia convertit en una autèntica font de divises per a la República i, per això, el fet d'haver contribuït a fomentar la seua producció i exportació passarà a ser considerat, després de l'acabament de la guerra civil, com una forma de lluitar contra la ràpida victòria del Moviment; d'ací que, i encara que ens avancem als esdeveniments, el 15 de maig de 1939, en la sessió del Ple municipal de l'Ajuntament de Paiporta, es fa constar que el Jutjat Especial de Cítrics de l'Auditoria de Guerra d'Ocupació de l'Exèrcit de Llevant, sol·licitava informació sobre els veïns de la localitat que havien intervingut com a tècnics o comerciants en l'exportació de cítrics durant els anys de la dominació roja; per a l'elaboració de l'informe s'indicava l'anàlisi de les dades que es trobaven en l'Alcaldia, i les dades aportades pels consellers que, en el moment de la lectura de l'escrit, estigueren presents.

Finalment, el mes d'abril de 1939, suposarà el començament d'un nou règim, no democràtic, i d'un continuat procés de repressió que s'estendrà fins a les últimes execucions de 1975, amb especial intensitat en el període 1939-1943.²⁴ Per conèixer la intensitat d'esta

²⁴ GABARDA, V.: *Els afusellaments al País Valencià (1938-1956)*. Edicions Alfons el Magnànim/IVEI, València, 1993, pàg. 80.

repressió, iniciada ja en les zones que estaven sota el control sublevat des del moment en què va triomfar, la Causa General va suposar una informació i una ferramenta fonamental, no sols per conèixer les víctimes d'esta repressió, sinó, sobretot, per saber les causes de la mateixa, conèixer què va ocórrer en una localitat, a Paiporta en este cas, al llarg dels tres anys del conflicte, per veure quines van ser les conseqüències d'això, una vegada les noves autoritats, assegurades en el poder, es posen a fer «*justícia*» a les víctimes.

LA CAUSA GENERAL

La Causa General, creada por Decreto de 26 de abril de 1940, ratificado por el de 19 de junio de 1943, atribuye al Ministerio Fiscal, subordinado al Ministerio de Justicia, la honrosa y delicada misión de fijar, mediante un proceso informativo fiel y veraz para conocimiento de los Poderes públicos y en interés de la Historia, el sentido, alcance y manifestaciones más destacadas de la actividad criminal de las fuerzas subversivas que en 1936 atentaron abiertamente contra la existencia y los valores esenciales de la Patria, salvada en último extremo, y providencialmente, por el Movimiento Liberador.

En el cumplimiento de su misión, la Causa General que reviste carácter exclusivamente informativo, ejerce sus funciones investigadoras en aquella parte del territorio español que estuvo sometido a la dominación roja.

[...] La investigación realizada por los Magistrados del Ministerio Público, instructores de la Causa General, demuestra la criminalidad del Frente Popular, ante el Mundo y ante la Historia, con las máximas garantías de seriedad y certeza.

Eduardo Aunós. Nota explicativa a la primera edición de la Causa General, 1943.²⁵

Amb estes paraules iniciava el ministre de Justícia, Eduardo Aunós, la nota explicativa a la primera edició de la Causa General l'any 1943, un sumari judicial elaborat per iniciativa de Franco mitjançant un decret del Ministeri de Justícia de 1940. Es pretenia que esta

²⁵ TRIBUNAL SUPREMO, MINISTERIO FISCAL: *La dominación roja en España. Causa General. Avance de la información instruida por el Ministerio Público*. Madrid, Ediciones del Ministerio de Justicia, 1943, p. XI.

exhaustiva investigació sobre els fets delictius i altres aspectes de la vida en la zona roja des del 18 de juliol de 1936 fins a l'alliberament, complira una funció informativa complementària als tribunals militars i afavorira les denúncies d'aquells que no s'identificaven amb el nou règim. L'objectiu era investigar quant concerneix al crim, les seues causes i efectes, procediments empleats en la seua execució, atribució de responsabilitats, identificació de les víctimes i concreció dels danys causats, tant en l'ordre material com en el moral, contra les persones, contra els béns, així com contra la religió, la cultura, l'art i el patrimoni nacionals.

Des del colp d'Estat de 1936, els objectius dels militars sublevats van ser el control dels mitjans de comunicació i la persecució d'aquelles persones que s'havien mantingut fidels a la República. Açò va ser possible gràcies a la posada en marxa d'un sistema de denúncies, com a instrument de l'Estat per afavorir les delacions entre els ciutadans, poc després d'haver acabat una guerra civil que es reflectia perfectament en la nota següent del govern militar apareguda en el diari *Avance* del 31 d'abril de 1939: «*Toda persona que conozca la comisión de un delito perpetrado durante la época roja, está obligado a denunciar el hecho ante el Jefe de Sector al que corresponda su domicilio, a fin de llevar a término en la forma adecuada el espíritu de justicia que anima a nuestro Caudillo*».

Este sistema de denúncies va servir per elaborar la Causa General i perquè els que havien recolzat la sublevació asseguraren la seua posició en el nou Estat, per mitjà de l'acusació, sense proves, de veïns i familiars. Cal assenyalar que este sumari pretenia arrebregar, no sols informació sobre estes accions, sinó també l'afiliació o la simpatia dels ciutadans als partits i als sindicats d'esquerra.

Les acusacions i les delacions que es van produir estaven moltes vegades mogudes per la rancor, l'odi o la venjança, en un país que havia patit una profunda ruptura. Altres vegades el simple fet de no denunciar a ningú era motiu de sospita. En definitiva, per mitjà del falsejament de

molts fets i dades, a més de la manipulació informativa, la Causa General va contribuir a fixar el record del terror roig en l'imaginari col·lectiu, en un afany de justificar la repressió de l'Estat.

L'objectiu fonamental que va portar al règim a iniciar este procés d'investigació va ser la justificació del colp d'Estat i la destrucció de l'anterior règim per a salvar a Espanya. També és important ressaltar la funció propagandista de la Causa General, a través de la difusió dels excessos comesos durant la guerra (i en alguns casos des de dates anteriors, com 1934 o inclús 1931) en les zones que van romandre lleials a la República. Es pretenia deslegitimar el règim republicà per a formar una opinió pública contrària a ell mitjançant la difusió d'eixe terror roig.

No obstant això, no cal oblidar que la Causa General va pretendre completar la repressió sobre els líders republicans i sindicals, així com compensar les persones i els grups que havien sigut víctimes de confiscacions o havia patit persecució o mort durant la guerra per ser considerats de dretes. En realitat, la finalitat última seria precisament convertir-se en l'eina fonamental per a dur a terme la depuració de persones i d'idees que no foren les del nou règim i, per tant, ser l'element clau de recollida d'informació per a dur a terme la repressió generalitzada.

L'acció repressiva del Franquisme va ser molt més intensa en aquells llocs on no havia triomfat el colp d'Estat i s'havien mantingut fidels a la República, com el País Valencià. En moltes localitats, el fracàs de la sublevació va desencadenar la revolució social que s'ha tractat anteriorment, amb majors índexs de repressió en la reguarda que en les zones que van caure en els primers moments. D'ací que en els llocs on s'havia iniciat la revolució es realitzara una profunda investigació per a posar de manifest les execucions de religiosos i persones de dretes, la crema d'imatges sagrades o d'esglésies i les confiscacions de terra. La informació recollida havia de donar compte del comportament polític, social, criminal,

religiós, moral, professional i cultural dels que s'havien significat políticament fins a la data.²⁶

Les investigacions que s'inclouen en la Causa General, referides al que les autoritats franquistes consideren l'activitat criminal de les forces subversives, es van iniciar a l'abril de 1940. Es va elaborar un procés per cada província, amb onze peces en cada una d'elles,²⁷ i informes individuals per cada un dels pobles (Ram Separat), agrupats per partits judicials. La primera d'elles, la principal, està dividida en tres estats i relata allò que ha ocorregut en cada localitat de la província en qüestió. En el primer estat s'indiquen les persones veïnes del poble o ciutat que van ser mortes violentament, desaparegudes o assassinades. En el segon, s'arreglen els cadàvers que van aparéixer en el terme municipal i en el tercer, es descriuen les accions considerades greus, a excepció de l'assassinat, com poden ser robatoris, tortures, incendi d'edificis i objectes de culte, saquejos, etc., tot això amb les corresponents denúncies, informes i declaracions de les víctimes.

Per tota esta sèrie de raons, la Causa General ens va a servir per a intentar conèixer el que va ocórrer (i el que no va ocórrer) en la localitat valenciana de Paiporta durant els tres anys de la guerra civil.

²⁶ ORTIZ HERAS, Manuel: "Las posibilidades de la Causa General como fuente para proyectos de investigación" en ORTIZ HERAS, M., RUIZ GONZÁLEZ, D. i SÁNCHEZ SÁNCHEZ, I. (coord.): *España franquista. Causa General y actitudes sociales ante la Dictadura*, Universidad Castilla La Mancha, Albacete, 1993.

²⁷ Peça Principal o Primera, que aglutina les declaracions de tots els testimonis, referents principalment als assassinats; a ella li segueixen: De l'Alçament Nacional, Antecedents, Exèrcit Roig i Alliberament; Presons i Saques; Txèques; Justícia Roja; Premsa; Delictes contra la propietat i informes de les Cambres Oficials de Comerç i Indústria; Banca; Persecució religiosa, i Tresor artístic i cultura roja.

PAIPORTA EN LA CAUSA GENERAL

La recopilació d'informació s'inicia el 21 de novembre de 1940. L'expedient conté els tres estats mencionats i una sèrie de denúncies, declaracions de testimonis, informes de les autoritats religioses o certificats de defunció que reflecteixen el procés d'investigació dut a terme per l'Estat franquista.

Segons la informació triada dels distints fulls que componen la Causa General de Paiporta,²⁸ durant els anys de la guerra civil van ser assassinats els següents veïns de la localitat: **Abelardo Cañizares Sennet**, de 62 anys, alferes de la Guàrdia Civil, comandant de post del quarter de Vilamarxant, el cadàver del qual va aparèixer en els afores de Vilamarxant (Camp de Túria). Acusats del seu assassinat apareixen Segismundo Brull Tarazona, Francisco Mengual Brull, Rafael Juan Valero, José Montoro Tarazona i Agustín Encarnación Aznar. S'ha de fer constar que la seua mort va ser estudiada en el municipi de Vilamarxant, d'on era veí, per la seua qualitat de comandant en cap del post de la Guàrdia Civil. El 5 de setembre de 1941 declarava la seua vídua que va ser detingut la nit del 15 de setembre de 1936 per membres del comitè de Paiporta i alguns del de Vilamarxant, així com per un guàrdia civil de la Comandància de València; traslladat amb cotxe fins a Vilamarxant, acompanyat per Francisco Mengual Aracil (a) «El Galán», Rafael Valero (a) «El Saugo» i Segismundo Brull (a) «El Sastre», va ser assassinat l'endemà i el seu cos va ser soterrat en el cementeri de Vilamarxant, sent la seua defunció registrada en el Registre Civil d'esta localitat. Després de l'acabament de la guerra, el seu cos va ser exhumat i traslladat al cementeri de Paiporta, on descansa en l'actualitat.

²⁸ Causa General de València, Ram Separat de Paiporta, lligall 13882, expedient núm. 4.

Dies després, ho seria **Joaquín Tarazona Muñoz**, de 52 anys d'edat, propietari, d'ideologia de dretes, i jutge municipal. El seu cadàver va ser localitzat en la carretera de Torrent-Albal, observant-se-li ferides en el cap i en el coll, sent soterrat en el cementeri de Torrent. Com a acusats de la seua mort apareixen Francisco Villalba Peris, Manuel Martí Albarracín i Gabriel Juan Tarazona. El 14 d'octubre de 1941 declararia la seua vídua, Francisca Soto Tarazona, que el 26 de setembre de 1936 el seu espòs va ser conduït en presència del Comité, des d'on va ser traslladat al terme municipal de Torrent, on va ser assassinat, segons pareix per l'alguatzil del Comité, Vicente Juan, sent soterrat el seu cadàver en el cementeri de Torrent. Després de l'acabament de la guerra, el seu cos seria exhumat i traslladat al cementeri de Paiporta, en el jutjat municipal del qual es va procedir a la inscripció de la seua defunció.

José Valero Pastor, un industrial de 40 anys d'edat, i president de l'agrupació local de la DRV, va aparéixer en el terme municipal de Yátova amb ferides semblants en el cap i en el tòrax. La seua vídua, María Serrano Martina, va prestar declaració el 5 de setembre de 1941, segons la qual el seu marit va ser detingut a Xàtiva per membres del Comité d'eixa localitat, a on van anar els del Comité de Paiporta a buscar-lo el 3 d'octubre de 1936, sent assassinat en el terme municipal de Macastre i sent els seus autors materials, Francisco Mengual Aracil (a) «El Galán», Rafael Valero (a) «El Saugo», Segismundo Brull (a) «El Sastre» i el conegut com «El Asturiano». El cos de l'assassinat va ser soterrat en el cementeri de Macastre, i després de la guerra civil, exhumat i traslladat al cementeri de Paiporta, sent registrat la seua defunció en el Registre Civil d'esta població.

El quart veí seria **Camilo Aleixandre Planes**, de 50 anys, metge de la població i de dretes igualment, el cadàver del qual va ser trobat en les portes del cementeri de Benifaió, acusant-se de la seua mort a Francisco Villalba Peris, Manuel Martí Albarracín i Manuel Fita Company. Mercedes Gómez Beser, la seua vídua, va declarar que el seu

espòs va ser assassinat el 15 de desembre de 1936, prop de Benifaió, en la carretera general de Madrid, sent soterrat als dos dies en el cementeri de Benifaió; segons la seua vídua, l'assassinat va ser induït per Julián Bravo Agramunt, metge de Picanya, qui va entregar al Comité de Paiporta 15.000 pessetes perquè es desferen del seu espòs; els autors materials van ser Segismundo Brull, José Tarazona, Vicente, l'alguatzil del Comité, un cert «El Asturiano» i tot el Comité en conjunt; indicar que en el mateix moment es va assassinar també a Juan Rigal, pels mateixos motius que els del seu marit. Com a nota curiosa indicar que la vidua no estava per allò del perdó cristià: «... *será necesario reproducir nuevamente la denuncia para que toda esta cuadrilla de asesinos sea barrida definitivamente de nuestro suelo patrio...*» (09/09/1941).

El mateix dia, i possiblement junts, va ser assassinat el cinqué dels veïns, **Juan Rigal Llorca**, de 54 anys, inspector municipal de Sanitat, i de dretes igualment; el seu cadàver apareixeria juntament amb l'anterior, sent acusats del seu assassinat els mateixos. El 8 de setembre de 1941, la seua vídua, Amparo Castro Soto, declara que el seu espòs va ser detingut el 15 de desembre de 1936 per membres del Comité de Paiporta, sent introduït en un cotxe conduït pel veí de la localitat, Bartolo Caraset, i acusa també a Segismundo Brull i José Montoro; el seu cos seria soterrat en el cementeri de Benifaió i la seua defunció arreglada en el seu Registre Civil. Després de l'acabament de la guerra, el seu cos seria exhumat i traslladat al cementeri de Carroja.

Però, en el terme municipal de Paiporta, es van arreplegar més cadàvers. La major part d'ells sense identificar, procedents, sens dubte, dels passejos que tenien lloc en la pròxima ciutat de València i que es realitzaven amb els seus veïns, que eren trets de les seues cases o tancats en les txeques a la recerca d'informació. Així, el 27 de febrer de 1937 en els afores del nucli urbà es van arreplegar sis cadàvers (quatre hòmens i dos dones, estes amb aspecte de llauradores), morts a conseqüència de ferides d'arma de foc, ignorant-se noms, domicilis, etc.

El 18 de març de 1937 es va arregar el cos de Vicente San Martín Pernalta, veí de València, casat, de 32 anys d'edat i ebenista de professió, assassinat, igualment, amb arma de foc.

I el 28 d'agost de l'any següent es van tornar a arregar els cadàvers de dos hòmens desconeguts, d'uns 20 anys d'edat, segons pareix membres d'una brigada que va estar acampada uns dies pels voltants de Paiporta i que, presumiblement, van ser assassinats pels seus dirigents, però sense haver sigut identificats. Tots ells van ser inscrits en el Registre Civil i els seus cossos soterrats en l'interior del cementeri local.

REGISTRES, SAQUEJOS I DENÚNCIES

A més dels assassinats, la revolució a Paiporta va deixar altre tipus de conseqüències. En primer lloc, sense constar la data concreta, es fa referència a la destrucció de l'església parroquial, perquè encara que mantenia el seu aspecte exterior, havia sigut buidada de tot contingut: altars imatges, retaules, quadres, roba, mobles..., deixant així un espai per a reutilitzar com a magatzem de la cooperativa agrària; en el seu interior s'instal·laria, en els mesos següents, un taller d'albarderia, un depòsit de gèneres agrícoles, un garatge, etc., és a dir, una cooperativa agrícola.

Cal destacar que entre les víctimes mortals no apareix una de les figures més repetides en la repressió de la rereguarda en la zona que va quedar sota el control de les forces que van recolzar a la República, el rector, com va ocórrer a Torrent, Albal, Picassent o Picanya, per exemple; ací, a Paiporta, i a pesar de la històrica dualitat existent entre l'Església i l'Ajuntament pel caràcter civil o religiós que se'ls havia de donar a la inhumació de les restes humanes, al màxim que es va arribar, i ja abans de l'esclat de la sublevació, va ser a la conversió d'ambdós cementeris en municipals, controlats per l'Ajuntament.

El propi rector, G. Serrano, després de tornar a la seua parròquia a l'abril de 1939, en carta dirigida al fiscal de la Causa General de València, datada al novembre de 1942, comença dient que *«los objetos que pertenecían a esta Iglesia Parroquial de San Jorge Mártir de Paiporta ante de la revolución marxista eran según lo que recuerdo...»*,²⁹ passant a continuació a realitzar una enumeració i descripció dels mateixos.

²⁹ Causa General de València, Ram Separat Paiporta, fol. 81-82.

Però, ni un sols foli dedicat a la denúncia per terres confiscades, cases saquejades o multes imposades, i és d'assenyalar que tots dos solen ser apartats molt importants, pel volum que ocupen, en els lli-galls que componen la Causa General.

Això ens fa suposar que la col·lectivitat creada durant la guerra civil a Paiporta, de la UGT-CNT, ho seria de forma voluntària, amb les terres dels assassinats (si les tenien, perquè en les denúncies dels familiars tampoc es fa menció d'este fet), les que prèviament estaven improductives, en secà o en regadiu, i les d'aquells propietaris que, vo-luntàriament, optaren per aportar les seues terres a este nou sistema de producció; però segons pareix, a cap propietari se li va privar de la seua terra. Una altra cosa és la facilitat o la dificultat amb què es troba-ren més tard a l'hora d'obtindre adobs o de vendre els seus productes.

I una cosa semblant pot dir-se de les indústries i dels comerços locals. Hem vist el cas del Rajolar i, per referències, sabem d'un altre tipus de comerços que durant el conflicte van deixar de ser privats per a passar a formar part d'algun organisme, com el forn de pa, que havia estat explotat per la Societat Agrària La Hoz. Bé, perquè tots ells, després de l'acabament del conflicte, van tornar a les mans dels seus propietaris i van obrir novament les seues portes, però sense haver generat cap tipus de denúncia davant del jutge instructor de la Causa General.

I no creiem que la causa fóra l'afany d'oblidar rancors passades, sinó més aïna a l'absència de requisites i expropiacions.

Els assassinats comesos durant la guerra civil són la part fona-mental del cos de la Causa General de Paiporta; amb ella, amb les ac-tes municipals de l'Ajuntament i amb els processos sumarians d'alguns dels implicats en eixos assassinats i en la vida política local durant eixos anys, intentarem conèixer què va passar a Paiporta després de l'acaba-ment de la guerra.

I JA, ABRIL DE 1939

«Es necesario crear una atmósfera de terror, hay que dejar sensación de dominio eliminando sin escrúpulos ni vacilación a todo el que no piense como nosotros. Tenemos que causar una gran impresión, todo aquel que sea abierta o secretamente defensor del Frente Popular debe ser fusilado».

General Mola. Instrucció Reservada. Base 5a.

Madrid, 19 de juliol de 1936.³⁰

En la província de València, com en molts altres llocs, el final de la guerra va suposar l'inici de la institucionalització de la repressió per part dels vencedors. Presons locals, comarcals, provincials, penals, magatzems, cinemes, inclús la plaça de bous i els convents es van veure abarrotats d'hòmens i dones que, en molts casos, només havien comés el delictes d'estar durant tres anys en la zona lleial al govern republicà. Altres van ser detinguts per estar relacionats amb aquells episodis de major o menor violència que havien ocorregut durant la guerra en la majoria de poblacions del País Valencià. En tot cas, siga quin siga el motiu pel qual una persona era detinguda, era més que suficient en un moment en què l'important era castigar la població com a mesura i demostració que els vencedors de la guerra tenien el control de la situació. Des d'això moment, l'Estat que sorgeix de la guerra tindrà la capacitat i els mitjans per castigar qualsevol dissidència que poguera alterar el nou ordre polític i social d'Espanya.

³⁰ ARÓSTEGUI, J.: «La Guerra Civil, 1936-1939», *Historia de España*, 27, Historia 16, Madrid, 1996, p. 40.

La construcció del nou Estat es va basar en una intensa i efectiva política de control dels dissidents i d'eradicació de tot allò que estava relacionat amb el règim anterior. Des del colp d'Estat, els sublevats es van imposar a la població a base d'intimidacions, amenaces i violència indiscriminada, l'objectiu de la qual no era un altre que el de sembrar el terror per a afavorir el seu control. És necessari assenyalar que la repressió física (mort o tortura), encara que tal vegada siga la forma més visible i impactant de violència, no va ser més que una de les cares de la repressió franquista.

La repressió moral, l'econòmica, l'empresonament massiu i indiscriminat, la condemna de la pluralitat de partits i sindicats, el robatori de xiquets i xiquetes, els camps de concentració, l'ús de presos polítics com a mà d'obra esclava, la censura en la premsa, els mitjans audiovisuals o l'art, la repressió en l'escola i la manipulació dels llibres de text són alguns exemples de fins on va arribar l'afany de l'Estat per eliminar tots aquells aspectes de la societat espanyola que li pareixien degenerats, estrangers o *rojos*. En el cas que ens ocupa, és necessari limitar-se a la legislació i a les pràctiques referides de la repressió física, especialment els empresonaments i els afusellaments, però no cal oblidar que estos eren només una part de l'aparell repressiu i violent del Franquisme.

Un dels aspectes importants a tindre en compte és la gran inversió que va realitzar el règim en polítiques de memòria. Es van utilitzar multitud de ferramentes de propaganda i difusió per a estendre per tots els espais públics i privats un particular discurs sobre la guerra civil i, en general, sobre la història d'Espanya. Esta versió oficial del passat deslegitimava el règim anterior i tot el que això va suposar, associant la República a la violència, el caos i als enemics de la pàtria.

Des dels primers moments, després del colp d'Estat, els militars van començar a imposar la desmemòria, i van tractar d'eliminar els vestigis i els records de la cultura política republicana. En alguns llocs van arribar a modificar-se el nom dels pobles, com Villafranco del Gadiana

o Àgueda del Caudillo o, inclús, es va canviar el nom a molts xiquets i xiquetes que, nascuts durant la República, portaven noms com Llibertat, Pasionaria, Floreal o Lennin, amb la consegüent pèrdua d'identitat que açò suposa.

A més a més, van monopolitzar el record de la guerra com un fet necessari per a salvar la nació d'esta degeneració política i fundacional d'una nova Història amb majúscules. El ban franquista es va atribuir la categoria de «*verdaders espanyols*», de «*nacionals*», com si la resta de persones no hagueren lluitat per defendre el seu país, negant a totes aquelles persones i idees que no estigueren en consonància amb este discurs. Açò va acabar convertint la guerra en un conflicte entre espanyols i estrangers, enemics de la pàtria que era necessari eliminar pel bé comú. De fet, al llarg de quasi 40 anys, el règim va utilitzar la por que provocava l'amenaça de la repetició de la guerra per a controlar les dissidències i aconseguir que gran part de la població només es preocupara per sobreviure. El discurs de la culpabilitat dels vençuts va calar molt profundament en la societat i a això es va sumar una cultura d'humiliació i vergonya que va afectar, i continua afectant, a moltes persones. El sentiment d'aïllament o d'estar sent vigilat pel proïsme és la consegüència dels esforços del règim per mantindre la bretxa social entre vencedors i vençuts.

No obstant això, este discurs no coincidia amb les experiències de moltes persones que van ser víctimes de la violència, la humiliació i el terror exercit pels militars durant la guerra i després per les autoritats franquistes. I és que, per a imposar este discurs, va ser necessari silenciar totes aquelles memòries que foren diferents, el que ajuda a comprendre perquè el Franquisme es va allargar tant en el temps i perquè encara hi ha profundes ferides socials i individuals en la societat espanyola.

A més del discurs, va haver-hi una gran inversió en dos ferramentes molt importants per a la construcció d'esta memòria oficial: la propaganda i l'educació. D'una banda, i com es veurà més endavant

per al cas de Paiporta, es recordava la victòria en la guerra civil a través d'imatges, creus als Caiguts, homenatges politicoreligiosos en l'espai públic, el NO-DO (acrònim de *Noticiarios y Documentales*), la creació d'espais de memòria o per mitjà de la retolació d'alguns carrers per a actualitzar els referents socials.

D'altra banda, l'educació va ser una poderosa ferramenta de transmissió de la memòria oficial del règim. Des del primer moment, la infància va ser un objectiu important per al règim, perquè de la seua correcta educació depenia el futur del nou Estat. El discurs històric en les escoles es va basar en el mite nacional-catòlic i en la guerra civil com a salvació de la pàtria enfront del comunisme. A més, els xiquets i les xiquetes rebien una educació diferenciada i d'acord amb els rols de gènere tradicionals, amb l'objectiu de crear bons ciutadans nacional-catòlics. En l'aspecte moral, l'Església es va encarregar de mantindre l'amenaça del pecat de forma omnipresent i de controlar tots aquells hàbits i costums de la vida diària des del púlpit i des de les aules. Així, es van establir normes morals restrictives que definien el correcte i l'incorrecte, el tradicional i l'estranger, el pur i el que degenera i que condemnaven totes aquelles actituds que no eren acceptables en el nou ordre.

És en este context en què comencen a sorgir de la clandestinitat tota una sèrie de camises velles que automàticament passen a prendre les regnes de la nova situació, a fer-se càrrec de l'Ajuntament i la resta de dependències municipals, a controlar carrers i accessos i a entregar als militars, que arribaran igualment, una localitat pacífica i entusiasta del seu nou cabdill, Francisco Franco.

Paiporta intenta tornar a la *normalitat* després d'una llarga guerra civil en què cinc dels seus veïns havien sigut assassinats i una església amb danys importants com a part fosca d'un procés revolucionari que va intentar canviar profundament la societat. Esta tornada a la normalitat es va traduir per a molts paiportins en un simple intent de reprendre les seues vides anteriors a la guerra; però, com si de militars es tracta-

ra, la seua situació personal i familiar passarà a dependre de la decisió que prenguen uns jutges militars.

En general, per a Paiporta va suposar l'aplicació, sobre els seus veïns, de diverses condemnes a mort, altres commutades per la de 30 anys de Reclusió Major, altres de 20 anys i un dia, 12 anys i un dia, presó ratificada fins a la celebració del juí, o presó preventiva a l'espera que el presoner poguera presentar un aval que certificara, amb convicció, que no hauria d'estar ací.³¹

El nou Ajuntament sorgia amb una important tasca: la de restablir la vida quotidiana en la població, però conscient de la necessitat de realitzar tota una sèrie de canvis a fi de ser més coincidents a la ideologia dels vencedors de la contesa i facilitar amb els seus informes la labor dels tribunals militars. S'inicia així un doble esdeveniment marcat per l'actuació dels tribunals militars en la seua acció repressiva punitiva contra alguns dels veïns de Paiporta i el desig de tornar, a poc a poc, a la normalitat després dels anys de la guerra. No obstant això, el nou ordre estaria marcat pel retorn a passades dècades, per la restricció de llibertats individuals, per la moral catòlica i per l'intent d'eliminar tot el que havia representat la República.

³¹ Encara que el Congrés dels Diputats no haja seguit l'exemple, al juny de 2017 el Parlament de Catalunya va aprovar per unanimitat l'anul·lació de les sentències polítiques dictades pel règim franquista, declarant "il·legals" els tribunals que les van dictar, els tribunals de l'Auditoria de Guerra de l'Exèrcit d'Ocupació, que posteriorment passaria a nomenar-se Auditoria de la IV Regió Militar, actuant a Catalunya des de 1938 a 1978, *La Vanguardia, Política*, 27 de juny de 2017) <http://www.lavanguardia.com/politica/20170629/423764851822/parlament-anula-unanimidad-juicios-franquistas.html>

LES ACTES DE L'AJUNTAMENT: PAIPORTA TORNA A CAMINAR

Una de les primeres accions després de la guerra, com la resta d'ajuntaments acabats d'alliberar-se del *yugo marxista*, segons el llençatge de l'època, va ser la constitució de la nova Comissió Gestora municipal. Esta va tindre lloc en un acte celebrat el 2 d'abril de 1939, l'Any de la Victòria, com es fa constar en l'acta municipal:

«Una representación de Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S. en un momento de exaltación y alto patriotismo al ver colmados sus anhelos con el triunfo rotundo y definitivo del Glorioso Movimiento Nacional Libertador de nuestra Patria, bajo la Presidencia de D. Ramón Serrano Boix, se constituyó a las dieciocho horas en el Salón de Actos de la Casa Consistorial con objeto de tomar posesión del Ayuntamiento y hacerse cargo de la Administración Municipal.

Los reunidos acuerdan en primer término testificar su incondicional adhesión al Caudillo Generalísimo Franco, a quien aclamaron sin cesar, procediendo seguidamente mediante sufragio a la elección de la Comisión Gestora Municipal que quedó constituida en la forma siguiente:

*Alcalde Presidente: D. Ramón Serrano Boix
1º Tte. de Alcalde: D. José Mª Tarazona Marí.
2º Tte. de Alcalde: D. Silverio Martínez Llácer
Regidor Síndico: D. Vicente Casany Roselló*

Vocales: D. Manuel Tarazona Baleira

D. Vicente Císcar Llácer

D. Juan Tormo Tomás

D. José Dalmau Císcar

D. Fernando Gómez Estellés

Los elegidos tomaron posesión de sus cargos, levantando acto seguido la sesión por el Señor Presidente de la que se extiende la presente acta que firmaron los Señores que integran la nueva Comisión Gestora Municipal, y que yo, el Secretario de la misma, certifico.

Saludo a Franco

Arriba España

Viva España

Siguen las firmas y rúbricas de los nuevos integrantes de la Comisión.»

Seguint les actes municipals, podem conèixer les diferents tasques a què s'havia d'enfrontar este nou Ajuntament, reunit setmanalment i amb nombrosos punts en el seu ordre del dia, que comprenen totes les facetes de la vida municipal.

Així, en la següent reunió de l'11 d'abril, a les 10 de la nit, entre altres coses, es proposa l'adquisició de dos oleografies, una del cabdill Generalíssim Franco i una altra de José Antonio Primo de Rivera, perquè presidisquen l'entrada de la sala de sessions i dependències municipals. Les següents mesures anaven encaminades a la recuperació de Paiporta de la situació en què l'havia sumida la guerra civil. Consistien en l'adquisició dels llums necessaris per a restablir l'enllumenat públic, sens dubte fet desaparèixer com a mesura de protecció contra els bombardejos aeris del final de la contesa i que posaven en perill a la població civil. També es va proposar esbrinar el parador de les campanes de l'església parroquial desaparegudes en el moment del seu

espoli durant els primers mesos de la guerra. Altres mesures van ser el blanqueig i l'enlluït de les parets de les Escoles Nacionals i del quarter de la Guàrdia Civil, buits en eixos moments; a l'espera unes de reiniciar les classes i l'altre, de tornar a albergar este cos armat en la localitat. Es nomenen, també, a l'alguatzil municipal i als vigilants serens, amb el vistiplau de la Falange local.

El 29 d'abril es va acordar l'entrega a Falange Espanyola dels donatius obtinguts per l'Ajuntament per a Auxili Social, el menjador del qual passaria a ser coordinat per este partit. A més, s'assenyala l'obligatorietat del descans dominical per a una activitat, com la perruqueria de cavallers, que tradicionalment aprofitava el diumenge per a atendre aquells clients que no podien acudir al seu establiment entre setmana per motius laborals. Esta prohibició s'ampliarà, inclús, als treballs agrícoles i serien multats, pels guàrdies rurals, aquells llauradors que estigueren en el camp un diumenge o festa de guardar.

Una de les formes de tornar a la normalitat després de la guerra va ser amb la autorització de l'obertura de cafés, bars, botigues o tallers que durant la guerra havien sigut col·lectivitzats, confiscats o simplement abandonats pels seus propietaris. Ara poden tornar a funcionar en mans dels seus antics amos, després d'obtindre el permís de la Comissió Industrial i Mercantil núm. 3 i estar al corrent dels pagaments de la contribució industrial. S'assenyala també el traspàs a la nova delegació de la Central Sindical, que passarà a fer-se càrrec de totes les competències del món laboral. La tornada a la normalitat va implicar també l'adquisició i la col·locació de sengles creus de metall en cada un dels dos cementeris existents en la localitat perquè havien desaparegut després de la conversió en cementeris municipals.

A més, el 20 de juny de 1939, es modifica la guia de carrers de la població segons les polítiques de memòria del règim, a fi d'adequar-ho al nou discurs polític i històric del passat: *«con objeto de honrar la memoria de hombres ilustres o de hombres laudables, por unanimidad acordó la rotulación de varias calles de la población, comenzando*

por aquellas que impliquen agravio para los principios inspiradores del Glorioso Movimiento Nacional y a aquellas otras de motivada y plena justificación, en la siguiente forma:

La Calle de la República, en lo sucesivo se denominará Avenida del Caudillo.

La de Pablo Iglesias id. id. de José Antonio.

La de Fernando Varela id. id. de Calvo Sotelo.

La de Roberto Castrovido id. id. de Iglesia....»³²

I així, fins a un total de diu carrers que faran que Païportsa s'ompliga de generals (General Fanjul, Primo de Rivera, Sanjurjo, Godet, Varela, Mola) i sants (Jordi, Roc, Francesc, Vicent, Mare de Déu dels Desemparats) o dels Màrtirs de la Tradició.

Com a part d'eixa nova normalitat també es van posar noves regles de convivència. El 25 de setembre de 1939 es dona compte de l'assistència del president a una reunió d'alcaldes celebrada eixe mateix dia en el Govern Civil de València, per a rebre instruccions de la primera autoritat civil de la província, a fi de normalitzar, amb la major rapidesa possible, la crítica situació per la qual s'estava travessant, com a conseqüència de la passada guerra. Estes instruccions feien referència a responsabilitats polítiques, memòria mensual de la gestió municipal, enviament de relacions de les persones que exercien càr-

³² Per als curiosos, els canvis realitzats van ser els següents: carrer de la República, per avinguda del Cabdill; carrer Pablo Iglesias, per José Antonio; carrer Fernando Varela, per Calvo Sotelo; carrer Roberto Castrovido, per de l'Església; carrer de la Font, per General Fanjul; carrer de la Fontana Rosa, per Màrtirs de la Tradició; carrer de Luis de Sirval, per Mare de Déu dels Desemparats; carrer de Blasco Ibáñez, per San Jorge; carrer d'Emilio Castelar, per San Roque; carrer de Manuel Azaña, per San Francisco; carrer del Marxisme, per Ruiz d'Alda; carrer de Mariana Pineda, per San José; carrer de Galán i García Hernández, per General Primo de Rivera; carrer de José Nakens, per General Sanjurjo; carrer Pi i Margall, per San Vicente; carrer de Santiago García, per General Godet; carrer Florida, per General Varela; plaça Doctor Gómez Ferrer, per General Mola, i pont d'Alcalá Zamora, per del General Aranda.

recs públics en tots els ordres en l'actualitat, salconduits, depuració de funcionaris, liquidacions de pressupost, repressió de la blasfèmia i mendicitat, moralitat dels balls i cinemes, subscripcions i multes, etc., acordant-se el seu compliment.³³

En la mateixa sessió es va acordar sol·licitar, al Govern Civil, l'autorització per a l'obertura d'una subscripció, amb la finalitat de demanar fons per a sufragar els gastos d'exhumació i trasllat dels «*Caidos por Dios y por España*» d'esta localitat, i perquè s'informe sobre les atribucions de l'Alcaldia amb relació als delegats d'Informació i Investigació de Falange Espanyola Tradicionalista i de les JONS i agents del SIPM local, en matèria de detencions i col·laboració o ajuda que haja de dispensar-li'ls.

³³ Com a exemple d'esta normativa, en la mateixa sessió es va acordar que l'Alcaldia es dirigiria a Govern Civil sol·licitant autorització per a intervindre amb l'autoritat que el cas requereix en el Cinema Florida, per a exigir el compliment d'allò que s'ha ordenat sobre l'assistència a estos locals dels menors de catorze anys i la correcció de la immoralitat en l'esmentat cinema.

PERSECUCIONS, INFORMES I DEPURACIONS

Després de formar-se la nova Comissió Gestora, el següent pas va ser buscar i detindre a tots aquells que durant els anys anteriors havien destacat per qualsevol motiu en els esdeveniments de la població, com a dirigent, membre o escopeter, com a col·lectivista o incautador; ja hi hauria temps després de demostrar la seua innocència, si és que eren innocents. Els primers anys són moments d'elaboració d'informes, favorables o desfavorables, sobre particulars que ho sol·liciten, o sobre implicats en qualsevol de les activitats que estan més o menys controlades per les autoritats: forners, perruquers, alguatzils, conserges, etc. que són substituïts per nous veïns més proclius a la nova situació. Com es veurà més endavant, molts d'ells van passar a engrossir la documentació referent a la Causa General de Paiporta, a petició del jutge instructor, per a realitzar la investigació d'allò que havia ocorregut durant la guerra en la localitat.

Altres informes eren sol·licitats per comissions depuradores, com la de Primera Ensenyança de València, sobre els i les mestres que van exercir la seua activitat en la població des de juliol de 1936.³⁴ Estos informes apareixeran moltes vegades en els sumaris que s'obriran a nombrosos veïns per la seua actuació durant la coneguda com a *dominació roja* i que portarà a molts d'ells a la presó durant un període més o menys llarg i a altres davant del mur d'execució a Paterna. El 29 de juliol

³⁴ En este informe en concret, la comissió va informar la Inspecció en el sentit que els mestres Lorenzo Salvador Sapena, Consuelo Paus Cortés, Trinidad Banaclocha Peñarrocha i Juana Pérez Torrero eren dignes de continuar al capdavant de la seua activitat educativa amb les garanties que la Religió i la Pàtria exigixen, però que sobre el senyor Florencio Sáiz Sáez creu convenient siga jutjat amb deteniment per la Comissió Depuradora.

s'incideix en la necessitat que els informes, realitzats per Secretaria i firmats per Presidència, siguen fidel reflex del sentir de la Corporació, ja que d'una altra manera els seran exigides les responsabilitats què per la seua negligència o falta de probitat, haguera lloc.

LA INSTITUCIONALITZACIÓ DE LA REPRESSIÓ: INFORMES DE CONDUCTA

Així, un jutge militar aposentat en el Jutjat Militar de Torrent i altres en la ciutat de València, començaran a processar a tots aquells que, d'una manera o d'una altra, s'havien vist implicats en els esdeveniments de la República: membres del Comité Revolucionari, membres de qualsevol ajuntament des d'abril de 1931, membres d'IR, UR, PSOE, UGT, CNT i tants altres partits, sindicats, associacions culturals o polítiques incloses en l'ampli ventall arreplegat en la Llei de Responsabilitats Polítiques de febrer de 1939. També aquells que havien format part de les col·lectivitats agrícoles o obreres i que no s'havien oposat a la seua creació de forma manifesta, perquè en els delictes aplicats a la població civil cabia de tot: Rebel·lió, Auxili a la Rebel·lió o Adhesió a la Rebel·lió.

D'altra banda, de facilitar la informació necessària per a les investigacions judicials s'encarregaran l'Oficina d'Informació de Falange Espanyola, la nova Comissió, el sacerdot d'una església que havia sigut destruïda durant la guerra i part dels veïns que es mostraven partidaris de col·laborar amb les noves autoritats, tant per convicció política com per a eliminar qualsevol sospita de col·laboració amb el règim republicà.

Però no hem d'oblidar que les bases legals dels juís arbitraris i els afusellaments massius no s'inicien després de la guerra o quan ja és manifesta la derrota republicana, sinó que havien aparegut pràcticament després del colp d'Estat. El dia 28 de juliol de 1936, en el primer ban de guerra, la Junta de Defensa Nacional ja havia proclamat l'estat de guerra en tot el territori nacional, a pesar que les tropes sublevades només controlaven una part reduïda d'este. D'esta manera i segons la Llei d'Ordre Públic de 1933, tots els delictes quedaven, des de llavors, davall el Codi de Justícia Militar i, per tant, serien els jutjats militars,

mitjançant un procediment sumaríssim, els que es feren càrrec d'ells; i per descomptat, el Codi de Justícia Militar és molt més sever que el Civil.

El nou règim es va caracteritzar per ser extremadament legalista, perquè des del primer moment totes les accions dutes a terme estaran regulades per nombroses lleis i decrets que, des d'abans d'haver acabat la guerra, comencen a conformar la seua estructura legal.

Es poden diferenciar tres etapes en la repressió franquista des del colp d'Estat fins ara endavant. La primera, entre juliol i octubre de 1936, seria el període en què es realitzaven els afusellaments en els carrers, als afores dels pobles, en les tàpies dels cementeris o en les cunetes de les carreteres, sense tràmits ni expedients, a pesar del decret d'agost de 1936 que establia els juís sumaríssims en totes les jurisdiccions.³⁵ Des d'octubre de 1936 fins a febrer de 1937 sí que es realitzen expedients als detinguts, però sense prendre'ls declaració; els afusellaven a partir de les sentències de mort firmades per les autoritats militars. Finalment, a partir de febrer de 1937, les execucions seran el resultat d'un juí sumaríssim en els consells de guerra, que poden condemnar als detinguts a pena de mort, gràcies al restabliment d'esta el dia 7 de juliol de 1938.³⁶ A partir d'este moment, la confirmació de les sentències de mort depenen exclusivament de Franco, assessorat pel seu cos jurídic militar.³⁷

La promulgació de lleis per a consolidar la repressió va continuar després de la guerra. Es publicaran lleis de control de la premsa, de les relacions laborals, d'il·legalització de partits, de Seguretat de l'Estat o de repressió de la maçoneria i el comunisme, amb l'objectiu de consolidar el nou règim totalitari que aspirava a controlar tots els aspectes de

³⁵ *Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España*, 4 de setembre de 1936, en PAGÈS I BLANCH, P.: *Les lleis represives del franquisme (1936-1975)*. Ed. Tres i Quatre, València, 2009, pàg. 89.

³⁶ La pena de mort havia sigut abolida amb la reforma republicana del Codi Penal en 1932.

³⁷ GABARDA, V.: *Els afusellaments al País Valencià...* " op. cit pàg. 28.

la vida política, econòmica, cultural i social des de juliol de 1936. Entre estes lleis destaca la de Responsabilitats polítiques, del 9 de febrer de 1939 contra aquells que per acció o omisió greu hagen fomentat la subversió roja [...] o hagen entorpit el triomf providencial i històric de l'actual Moviment Nacional.³⁸ Amb esta llei es legalitzava la persecució, detenció i càstig de qualsevol persona que s'haguera oposat al colp d'Estat, haguera defés la legalitat republicana o s'haguera significat políticament des de l'1 d'octubre de 1934, i es confirmava la il·legalitat dels partits i sindicats del Front Popular decretada al setembre de 1936.

D'altra banda, la llei de Seguretat de l'Estat de març de 1941 atorgava als tribunals militars la competència en tots els delictes derivats del Moviment Nacional, encara que no es tractara de delictes flagrants, ni els corresponguera pena de mort o perpètua que, a més, es tramitaren pel procediment sumaríssim.

A este conjunt de lleis podríem afegir aquelles que fan referència a la depuració de qualsevol tipus de funcionaris i personal adscrit a l'administració o a la moralitat social i, en concret, la llei contra l'avortament i l'anticoncepció de gener de 1941, la llei que va restablir el delictes d'adulteri o la llei que modificava les penes contra l'infanticidi o l'abandó de xiquets, de maig de 1942, o la de creació de la censura cinematogràfica, de novembre del mateix any, per citar només algunes

³⁸ Esta llei va ser l'origen i causa del gran nombre de processos realitzats en la postguerra espanyola, per la senzilla raó que s'aplicava a tots aquells que prèviament havien sigut processats pels tribunals militars, independentment de la condemna aplicada i, a més, sobre tots aquells que, encara que afusellats o assassinats en una cuneta, no se'ls haguera obert procediment sumaríssim, independentment que portaren mesos o anys soterrats en qualsevol cementeri o descampat, o estigueren en l'estranger; no era necessària la presència de l'acusat; la seua família o les seues propietats responien del mateix. La llei, que ocupa un total de 22 pàgines del *Boletín Oficial del Estado*, anava dirigida «contra aquellos que por acción u omisión grave hayan fomentado la subversión roja o la hayan mantenido viva durante más de dos años o hayan entorpecido el triunfo providencial e histórico del actual Movimiento Nacional» (DÍAZ-PLAJA, F.: *La guerra de España en sus documentos*. Ed. Sarpe, Madrid, 1986, p. 381-384). Espanya. Llei del 9 de febrer de 1939 de Responsabilidades políticas. *Boletín Oficial del Estado* núm. 44, de 13/02/1939, pp. 824 a 847.

de les lleis repressores. En realitat, el nou Estat va ampliar a tot el territori nacional les mesures que ja s'estaven aplicant en la zona que havia sigut ocupada en dates anteriors.

Es va dur a terme una depuració, fins i tot, dels soldats que havien participat en el conflicte. Calia realitzar-los una reeducació més completa si és possible que als civils, per haver estat sota la influència de comissaris i comandaments republicans. Una vegada acabada la guerra, els soldats que havien participat en ella van continuar en l'exèrcit, però sotmesos al control dels nous comandaments militars que investigaven la seua conducta en el passat i la seua implicació política. Molts anirien a presó pels càrrecs aconseguits en la guerra, altres a unitats normals o a batallons de càstig que eren especialment durs. El resultat és que molts d'ells estarien sota comandament militar els anys o mesos de la guerra més altres tants o més en el nou exèrcit franquista.

LA JUSTÍCIA DELS MILITARS: ELS CONSELLS DE GUERRA

Al novembre de 1936, quan els sublevats pensaven que la conquesta de Madrid era qüestió de dies, es van elaborar, previsòriament, les normes legals necessàries per a establir en la capital de l'Estat una sèrie de consells de guerra que serviren per a restablir la normalitat jurídica.³⁹ No obstant això, estes normes no van canviar, a pesar que l'entrada en la capital es va retardar dos anys més. Estes normes són les que regirien en cada una de les capitànies generals de les distintes regions militars, una vegada alliberades.⁴⁰ En eixes disposicions s'establí que els consells de guerra, constituïts de forma permanent, havien d'estar formats per un president, de la categoria de cap de l'Exèrcit o de l'Armada; tres vocals, de la categoria d'oficial; un assessor jurídic, del Cos Jurídic Militar o de la Marina (que podia ser substituït per un funcionari de la carrera jurídica o fiscal). El fiscal i l'advocat, sempre militars i de menor graduació que el president del tribunal. La seua finalitat, l'aplicació d'una de les ferramentes bàsiques per a dur a terme la repressió política durant les dècades següents: el procediment sumaríssim d'urgència.⁴¹ Amb ell «*quedaban garantizadas las características de rapidez y ejemplaridad tan indispensables en la justicia castrense*».⁴²

³⁹ GABARDA, V.: *Els afusellaments al País Valencià...* op. cit., pàg. 44.

⁴⁰ Espanya. Decret núm. 191, fent extensiu a totes les places alliberades o que alliberen la jurisdicció i el procediment establert en el Decret núm. 55. *BOP* núm. 99, de 27/01/1937, p. 226.

⁴¹ Fins a l'entrada en vigor de la Llei de seguretat de l'Estat de 1940 que reestableix el sumaríssim ordinari encara que presenta poques diferències.

⁴² Espanya. Decret núm. 55, creant en la plaça de Madrid huit Consells de Guerra constituïts de forma permanent. *BOP* núm. 22, de 05/11/1936, pp. 110-111.

Estos consells de guerra eren tramitats amb caràcter d'urgència, es resolien en una sessió, única i breu, després d'una tramitació per a la que només era necessària l'existència de dos testimonis de càrrec i moltes vegades no es considerava preceptiu, ni tan sols, escoltar a l'acusat. Solien tindre un caràcter massiu, és a dir, es jutjava en bloc a diverses persones, la qual cosa impedia establir graus de responsabilitat en els suposats casos subversius de què eren acusats. Encara que la sentència dictada era ràpidament executada, de vegades va haver-hi expedients i acusats que van romandre a la presó ratificada durant tres i quatre anys, a l'espera de ser jutjats, però sense saber de què se'ls acusava ni perquè el seu procés tardava tant temps a resoldre's.

Juan Manuel Molina, figura clau en la FAI i secretari de la CNT a França, conta que el Consell de Guerra era un acte ridículament formulari, [perquè] en uns minuts, sense permetre'ls fer una objecció, els presos eren inexorablement condemnats. La defensa estava a càrrec d'un capità [...] que solia començar la defensa en estos o pareguts termes: «*Señores del Tribunal: Ya sabemos que el procesado es un criminal que merece ser castigado duramente...*». A les dos hores els presos eren enviats de nou a la presó amb deu, vint o trenta anys de condemna, quan s'ha pogut evitar la pena de mort.⁴³

Les condemnes, previstes i penades en el Codi de Justícia Militar, en els articles 237, 238 i 240,⁴⁴ referides als delictes de rebel·lió militar eren: per Auxili a la Rebel·lió, de 6 anys i un dia a 12 anys; per Rebel·lió Militar, de 12 anys i un dia a 20 anys; per Adhesió a la Rebel·lió, de 20 anys i un dia a 30 anys o pena de mort. Paradoxalment, l'article 237 del Codi de Justícia Militar diu textualment:

⁴³ MOLINA, J. M. *Noche sobre España*, Libro Mex Editores, México, 1958, pp. 23-24.

⁴⁴ DÁVILA Y HUGUET, J.M.: *Código de Justicia Militar. Con notas aclaratorias, formularios. Código Penal Común. tablas para la aplicación de las penas y disposiciones complementarias*, 4a edició, Burgos, 1938. Citat per SOLÉ I SABATÉ, J.M, *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953*. Edicions 62, Barcelona, 1985.

«Son reos de delito de rebelión militar los que se alcen en armas contra la Constitución del Estado republicano, contra el Presidente de la República, la Asamblea Constituyente, los Cuerpos Colegisladores o el Gobierno constitucional y legítimo, siempre que lo verifiquen concurriendo alguna de las circunstancias siguientes: 1º que estén mandados por militares, o que el movimiento se inicie, sostenga o auxilie por fuerzas del Ejército...»⁴⁵

Segons Ignacio Berdugo,⁴⁶ l'examen de la jurisprudència permet, amb totes les reserves, enquadrar estos delictes de la manera següent: l'Adhesió *a la rebel·lió* es vincula a la participació decidida en favor de la República, bé siga en el front de guerra, bé siga en la rereguarda ocupant càrrecs cívics, amb l'afegit d'una compenetració ideològica amb les finalitats de la subversió *roja*. L'Auxili *a la rebel·lió* se li sol aplicar a qui coopera amb la República en llocs de poca importància i que tenia una ideologia, anomenem-la de dretes o no tenia una ideologia definida, o a aquells que, a pesar de tindre una ideologia esquerrana, havien participat de forma passatgera o lleu en eixos actes delictius. Finalment, l'Excitació *a la rebel·lió* apareix vinculada a l'exigència que l'acusat no haguera pres part físicament en la mateixa.

Amb açò, no podem considerar els consells de guerra com a autèntics tribunals. En primer lloc, per haver sigut creats pel poder executiu (la Junta de Defensa Nacional d'Espanya). En segon lloc, perquè els militars que s'encarregaven de jutjar i processar els presos no eren independents ni objectius, ja que compartien les finalitats polítiques i repressius del règim i assumien la legitimitat del colp d'Estat. A més, les sentències que dictaven els jutges militars havien de ser supervisa-

⁴⁵ REIG TAPIA, A.: *Sobre la represión franquista y la guerra civil*. Ed Akal, Madrid, 1986, pàg 137-138.

⁴⁶ BERDUGO, I.; CUESTA, J.; DE LA CALLE, M. D.; LANERO, M.: "El Ministerio de Justicia en la España Nacional", ponència presentada en les Jornadas sobre administración de Justicia durante la guerra civil. Salamanca, novembre de 1987.

des per l'auditor de guerra i les sentències de mort havien d'estar autoritzades directament per Franco, la qual cosa demostra la ingerència del poder executiu en la justícia.⁴⁷ Per si fóra poc, el defensor havia de ser militar, però no necessàriament llicenciat en dret, era assignat directament pel Consell de Guerra, tenia enfront d'ell a un que era superior en graduació i, a més, del Cos Jurídic Militar, en la majoria de les ocasions.

Una de les característiques dels juís del Franquisme i de les acusacions que es van generar, és el seu caràcter globalitzador. Quan un membre d'un organisme, entitat local, comitè, ajuntament és culpable d'un delictes, la resta de components del mateix són considerats igualment culpables, bé per acció, bé per omissió. Per això, a Paipor-ta quasi tots els membres del Segon Comitè Revolucionari van ser executats, perquè és durant el seu mandat quan es duen a terme els assassinats, independentment que els seus membres participaren o no en ells.

Existeix igualment un procediment semblant en les actuacions encara que varie la rapidesa en el seu desenllaç. En general, les persones que havien destacat políticament o socialment durant els anys anteriors (alcaldes, regidors, membres del comitè, dirigents sindicals), àmpliament coneguts per tota la població, van ser detinguts automàticament, si encara romanien en la població. En cas de no estar, les noves autoritats formulaven la corresponent denúncia per a procedir a la seua crida i cerca pels diferents camps de concentració que s'havien establert per tot el territori, des del port d'Alacant, Albaterra, Camp dels Ametlers, places de Bous de València o Alacant, Moncofa, etc.

A estes denúncies se sumaven les dels particulars que, coneixedors d'algun fet delictiu, no dubtaven a denunciar els seus veïns,

⁴⁷ JIMENEZVILLAREJO, C. "La destrucción del orden republicano (apuntes jurídicos)" en *Generaciones y memoria de la represión franquista: un balance de los movimientos por la memoria*, nº 7, (2007). Dossier monogràfic de la *Revista de Historia Contemporánea Hispania Nova*, [<http://hispanianova.rediris.es/7/dossier/07d006.pdf>]

de forma justificada o no, moltes vegades aprofitant la situació per a solucionar qüestions d'herències, de faldes, de recels, picabaralles de qualsevol tipus, alhora que s'eliminaven sospites davant els ulls de les noves autoritats.

Una vegada detingut el sospitós, passava a disposició de la Guàrdia Civil o de la Comissaria d'Investigació i Vigilància (Brigada Social) de València, on «*prestava*» declaració, normalment a base de coaccions i maltractament físic i psicològic.⁴⁸ Estes declaracions serien la base de l'acusació davant del tribunal militar que se li havia assignat per torn i que s'anava a encarregar del seu procediment.

Traslladat el presoner a una presó (normalment a la Cel·lular o Model de València), el fiscal instructor formulava el plec de càrrecs basant-se en la declaració realitzada i el jutge procedia a valorar si era procesable o no, ratificant així la seua presó a l'espera del judici. Fins que es coneixia la sentència, els detinguts només sabien la pena que demanava per a ells el fiscal, que solia superar la sentència del tribunal i habitualment passaven dies o setmanes angoixoses a l'espera de conèixer la seua condemna definitiva, moltes vegades sense saber de què se'ls acusava.⁴⁹

Amb les declaracions arreplegades, i seguint el procediment general, el jutge instructor realitzava un autoresum per a passar la causa a l'autoritat militar corresponent, per torn de repartiment. En l'autoresum de tots els consells de guerra, el fiscal estableix ja l'acusació i demana la pena corresponent per als imputats. Començava, llavors,

⁴⁸ Són nombroses les morts ocorregudes en comissaries, Govern Civil, etc., mentre es duïen a terme els interrogatoris, com resultat dels tractes especials infringits als acusats, a fi d'obtenir la confessió desitjada pel fiscal, confessió en què basaria les seues acusacions el dia del judici, en funció d'allò que s'ha firmat pel denunciatiu; per descomptat, el dia del judici, si se li permetia, l'acusat negava per regla general, la veracitat de la declaració obtinguda, basant-se en les tortures i maltractaments.

⁴⁹ CHAVES PALACIOS, J. "La interminable espera de un condenado a pena de muerte en las cárceles franquistas" en *Studia Historica. Historia Contemporánea*, nº 24, 2006, pp. 179-204.

per part dels familiars i del propi encausat, un procés de cerca d'aval i de testimonis a fi de desmentir les acusacions que pesaven sobre ell, que es transformaven en cartes al jutge, declaracions jurades, informes del sacerdot, alcalde, cap local de Falange, companys de treball, amb el propòsit de sensibilitzar el jutge. Este prenia nova declaració al processat, que solia rebutjar la seua anterior declaració basant-se en la coacció amb què va ser obtinguda i se celebrava juí en un tribunal format per militars, tant jutges com fiscal i advocats.

El següent pas, immediatament abans de convocar el Consell de Guerra i segons l'art. 658 del Codi de Justícia Militar, era posar de manifesta la interlocutòria al defensor, per un terme que mai excediria de tres dies. Durant este escàs termini s'havia d'estudiar el cas, arregar les proves i preparar l'informe, la qual cosa porta a pensar que l'estructura legal bloqueja la defensa dels detinguts i pretén acabar amb el procés el més ràpidament possible.⁵⁰ Segons el procediment gene-

⁵⁰ Com a mostra del funcionament dels Sumaríssims d'Urgència, en el cas del procediment contra Rafael Juan Valero i nou més (del que eixirien condemnes tan dispars com una pena de mort, una de 20 anys de reclusió major, una de 12 anys i un dia, dos de 6 anys i un dia, una de 3 anys, i quatre sobresegudes), la fiscalia de guerra els realitza l'acusació formal i se'ls nomena un defensor, en este cas capitans i alferes d'Infanteria de diversos regiments, sempre d'inferior graduació que els membres del Tribunal, generalment coronels i tinent coronels:

Bartolomé Caraset (12 anys i un dia): advocat defensor, capità Ricardo Núñez Cortés; José Juan López (6 anys), Vicente Martí Mateu (3 anys), Fernando Horta Soldevilla (6 anys i un dia): advocat defensor, capità José Molins Estirat (més tard transferirà la defensa dels dos primers a un alferes, quedant-se tan sols amb el tercer dels processats); Manuel Ciscar Juan (20 anys i un dia): advocat defensor, tinent Manuel Muñoz García; Rafael Juan Valero (pena de mort): advocat defensor, alferes José Camps Tudela.

El Sumari comença llavors a realitzar un recorregut per cada un dels advocats defensors (no es fa còpia del mateix, sinó que s'entrega i s'arregla a un d'ells, i s'entrega i s'arregla a un altre, i així successivament: s'entrega el 27 de febrer a les 10 de demà; s'arregla el 3 de març a la mateixa hora; s'entrega el 12 de març a les 10 del matí; s'arregla el 22 de març a les 10 hores; s'entrega el 24 de març a les 10 hores; s'arregla el 26 de març a la mateixa hora; s'entrega el 3 de juliol a les 10 hores; es torna el sis de juliol a les 10 hores. Com pot veure's, un advocat per a dos o tres reus, un sumari per a dos o tres advocats, un temps ínfim per a estudiar el procediment.

ral, els detinguts subjectes a un procediment romanien en la presó fins que es convocava el Consell de Guerra.

La justícia franquista va actuar de forma més ràpida i contumaç amb aquells que estaven en boca de tots com a autors dels delictes considerats com més punibles, que en el cas de Paiporta eren els assassins dels cinc veïns de la localitat. Els suposats autors no eren altres que els integrants del Segon Comité Revolucionari, o almenys alguns d'ells (quatre dels seus nous integrants van ser executats), així com altres paiportins que van participar en les execucions o que, pel motiu que fóra, segons l'opinió de les autoritats militars mereixien la pena capital.

Abans d'entrar en les individualitats, és important considerar la situació general en què es trobava el conjunt dels processats, tenint sempre en compte que la duresa de la situació serà sempre proporcional al càstig patit.

A València, la majoria dels Consells de Guerra se celebraven en la delegació de l'Auditoria de Guerra de la ciutat. No obstant això, altres vegades se celebraven en les capitals de comarca ja que, d'esta manera, el procés servia com a exemple a la població, de vegades obligada a assistir a ells per a fomentar el terror.

D'este juí podien eixir absolts o amb una condemna que podia oscil·lar entre els sis anys i un dia de presó en el millor dels casos, fins a la pena de mort, passant per la de 30 anys com a commutació de l'anterior, 20 anys i un dia, o 12 anys i un dia. A estes penes cal afegir les accessòries d'inhabilitació i la responsabilitat civil transformada en càrrega econòmica per a sufragar els delictes comesos, que afectava, inclús, als que havien sigut condemnats a mort i executats.⁵¹

⁵¹ Els Tribunals Provincials creats ex professo per a l'aplicació de la Llei de Responsabilitats Polítiques, a diferència dels Consells de Guerra, estaven constituïts per representants de l'exèrcit, la Magistratura i la FE de les JONS, i les seues decisions estaven supeditades a un Tribunal Superior que imposava *la unidad necesaria para conseguir los resultados cívicos y económicos que se pretenden* (*Heraldo de Aragón*, 28 de febrer de

Les sancions per esta llei poden agrupar-se en tres tipus: les restrictives de l'activitat (inhabilitació absoluta o inhabilitació total), les restrictives de la llibertat de residència (ostracisme, relegació a les posicions africanes, confinament o desterrament) i les econòmiques (pèrdua total dels béns, pagament d'una quantitat econòmica fixa o pèrdua d'uns béns determinats), al que cal afegir la pèrdua de la nacionalitat espanyola en determinats casos. Establia la responsabilitat política com un plus per haver estat condemnat per la jurisdicció militar i no tenia caràcter personal, ja que establia que devia fer-se efectiva encara que el responsable haguera mort, inclús abans d'iniciar-se el procediment.

Este tipus de càstigs, inclús després de la mort, són una mostra de fins a quin punt les autoritats franquistes van voler sotmetre a la ciutadania, i de com les famílies dels represaliats van continuar sent perseguides i asfixiades en allò social i econòmic. Es tracta d'una mostra de la importància que li va donar el règim a eliminar tota possibilitat de recuperació a aquells que s'havien mantingut fidels al govern republicà, inclús en casos de famílies humils que no tenien possibilitat de fer front al pagament de les multes econòmiques. A més, mostra l'esforç del nou Estat per desplaçar de la societat als que consideraven enemics de la pàtria, i de mantindre i agreujar la bretxa social creada durant la guerra civil.

1939). Els seus objectius, com pot endevinar-se, no són només de reprimir físicament, sinó arruïnar a tots aquells que prèviament ja havien sigut sentenciats.

PENALS, PRESONS I CAMPS DE TREBALL. LES EXECUCIONS

Una vegada prestada declaració, els detinguts eren traslladats en condició de presos provisionals a disposició del jutge militar corresponent. Arribaven a una de les múltiples presons que funcionaven en la província de València i que, a poc a poc, van anar omplint-se de detinguts. De fet, al poc de temps d'acabada la guerra, van començar a massificar-se i van continuar en eixes condicions durant diversos anys. La situació va arribar fins a un punt en què el govern es va veure en la necessitat d'indultar de forma selectiva a molts dels presos per la impossibilitat de continuar mantenint tancada tanta població sospitosa.⁵² La presó comarcal de Torrent, els depòsits de presos de la majoria de les localitats, la Presó Cel·lular o Càrcer Model de València, el penal de Sant Miquel dels Reis, en l'antiga carretera de Barcelona o El Puig de Santa Maria, en la localitat que porta el seu nom, o Santa Clara i la presó provincial de Dones de València, o la presó del Remei de Lliria, juntament amb les comarcals de Sueca, Xàtiva, Gandia... van servir per a estes finalitats.

Una vegada jutjats, i depenent de la sentència recaiguda, eren traslladats a una o altra presó. D'una banda, els condemnats a penes de 30 anys de reclusió solien ser traslladats als establiments coneguts com a penals (Sant Miquel dels Reis a València, El Dueso a Santander,

⁵² Per als vençuts, durant els 36 anys de Franquisme, no va haver-hi ni un esbós d'amnistia, tan sols una sèrie d'indults com a mitjà d'alleugerir el cost del seu manteniment, o com a resposta a la dèbil pressió internacional contra Franco, un poc més patent després de l'acabament de la II Guerra Mundial (juliol de 1945), indults associats de vegades a efemèrides religioses (Any Sant Compostel·là, Congrés Eucarístic nacional, etc.), perdent amb això la possible connotació conciliadora.

San Fernando a Cadis, el propi de la ciutat de Burgos, etc.); d'una altra, els de penes menors anirien a les presons, com la Model de València o a batallons de treballadors, per exemple, que serien els que construïren els pantans de la postguerra, carreteres, ponts, canals o la faraònica obra de Cuelgamuros que serviria de mausoleu per a Franco, José Antonio i milers de cossos anònims que allí van ser traslladats.

A la Càrcer Model de València també serien traslladats els sentenciats a la pena de mort, en la planta baixa de la primera galeria. Un edifici de rajola roja amb cinc galeries on de vegades van arribar a concentrar-se fins a 15.000 reclusos, quan la seua capacitat original era de 528 persones. En estos centres van haver de conviure durant molt de temps entre 12 i 15 persones en unes cel·les individuals de poc més de 9 metres quadrats. A més, en unes condicions sanitàries nul·les, on la misèria i la falta d'higiene provocaven la proliferació de paràsits (xinxes, polls, puces...) que causaven epidèmies difícils d'eliminar (poll verd, tifus, sarna...).

Normalment, quan els presos complien les tres quartes parts de la condemna, podien accedir a la llibertat condicional. Des d'eixe mateix moment passaven a viure sota un control continu dels seus actes, exercit per la Delegació provincial de Llibertat Vigilada, dependent del Ministeri de Justícia. Davant d'estes autoritats havia de presentar-se el beneficiat cada 8 o 15 dies, però qualsevol pretext, per mínim que fóra, servia per a ser enviat de nou a la presó. Amb açò, a més de perdre els beneficis obtinguts, passava a complir la totalitat de la condemna.

De Capitania General arribaven a les presons les llistes, amb el vistiplau del capità general, dels reclusos allí empresonats als que se'ls anava a aplicar la sentència dictada. En un acte que podríem entendre com d'intent d'*humanitzar* la seua desesperada situació, s'informaven els presos de la seua mort imminent.⁵³ Habitualment açò ocorria des-

⁵³ L'article 633 del *Código de Justicia Militar* especifica que: *La [sentencia] de pena de muerte no se ratificará al reo hasta el momento de ser puesto en capilla*. En SOLÉ I SABATÉ, J.M., op. cit., pàg. 95.

prés d'estar mesos i, inclús, anys a l'espera de la confirmació de la sentència dictada, o del desitjat indult, tancats en condició de *xapats*. En eixe moment sentien missa, oficiada pel capellà de la presó, i podien confessar-se i combregar. Era el que es coneixia com posar-se *en capilla*.⁵⁴

El dia de la seua execució, els condemnats romanien lligats de peus i mans fins al moment de la seua mort. En el cas dels paiportins van ser traslladats a l'aquartermament de Paterna i d'ací, en grups més reduïts, fins al paratge conegut com *El Terror*, el lloc on es realitzaven les pràctiques de tir amb fuselleria, i també les execucions per afusellament. Ací era on un escamot d'execució, format en un principi per soldats de quinta, però posteriorment substituïts per membres de la Guàrdia Civil, disparava contra un dels objectius, prèviament marcats. A continuació, l'oficial al comandament de l'escamot, proveït d'un maneguí d'hule negre per a protegir-se de la sang, els donava el tir de gràcia en el cap.

Les execucions es realitzaven generalment a l'alba, encara que en el cas de Paterna, pel volum de treball, moltes d'elles es van fer després del toc d'oració, al posar-se el sol. Una vegada realitzada l'execució, els cadàvers eren reconeguts com a tals pel metge forense, i el jutge militar núm. 8 (el jutge d'execucions), «*un comandant coix, de mirada despietada*»,⁵⁵ certificava l'acte oficial. Abans de ser llançats a les fosses comunes, els familiars que havien pogut assabentar-se del que ocorreria romanien prop, però apartats, a l'interior del cementeri, per a intentar reconèixer els seus sers estimats d'entre el muntó de cadàvers que en petits camions o en carretons de mà anaven arribant

⁵⁴ TORRENT, M.: *¿Qué me dice usted de los presos?*, Tallers Penitenciaris d'Alcalá de Henares, 1942, pàg. 68, que és capaç de dir: «*El único hombre que tiene la incomparable fortuna de poder contestarse a esa pregunta (¿Cuándo moriré?) es el condenado a muerte. «Moriré a las cinco de esta misma mañana». ¿Puede darse una gracia mayor para un alma que haya andado en su vida apartada de Dios?*»

⁵⁵ CASTELLÓ, G.: *Sumaríssim d'Urgència*. Ed. Prometeo, València, 1979, pàg. 43.

procedents del punt d'execució; la roba que portaven o algun objecte personal, els servia per a això, perquè els cadàvers quedaven pràcticament irreconoscibles després del tir de gràcia a boca de canó i amb alcohol i cotó procedien a netejar en la mesura que es podia els rostres desfigurats dels seus familiars.

Si la família no posseïa un nínxol individual, la qual cosa ocorria en la major part de les ocasions, els executats eren soterrats en una de les nombroses fosses comunes que es van obrir en el cementeri municipal de Paterna amb el pas dels mesos. Els cossos eren llançats sense taüt en la majoria de les ocasions, coberts tan sols amb una capa de calç i un poc d'arena a l'espera de la següent saca, que no tardaria a arribar, i a l'espera de completar la fossa per a començar a omplir una altra oberta un poc més enllà.

LES VÍCTIMES (ALGUNES) DE LA REPRESSIÓ A PAIPORTA

Quan s'inicia el procés d'investigació per a elaborar la Causa General a Paiporta, el jutge instructor corresponent sol·licita certs informes a l'Ajuntament sobre el que s'ha succeït en la localitat durant els anys de la guerra civil i sobre la situació dels acusats o implicats en algun delictes en el moment de l'informe. No obstant això, segons pareix, el nou Ajuntament no estava molt per la labor de col·laborar en la recopilació d'informació que el fiscal instructor de la Causa General estava duent a terme.

Perquè, si amb data 21 de novembre de 1940, l'Ajuntament hi havia remés al jutge instructor *«los Estados número 1, 2 y 3, relativos a las personas que fueron asesinadas residentes en esta localidad; los cadáveres encontrados en este término municipal enterrados en el Cementerio del mismo; así como también las que se distinguieron en el destrozo del Templo parroquial, único detalle que se menciona del Estado n° 3, por ser los demás de relativa importancia...»*, el 28 de març de 1941, el Sr. Castro recorda que en la llunyana data de 3 de desembre de 1940 s'interessava per la remissió de noms, cognoms i domicilis dels familiars dels caiguts, a fi de cridar-los a declarar, i l'Ajuntament havia fet oïdes sordes a la seua crida. I la providència es repeteix el 28 de juny de 1941:

«Oficiese a la Alcaldía de Paiporta para que con la mayor urgencia y sin excusas ni pretexto alguno devuelva debidamente cumplimentada la comunicación que le fue dirigida con fecha 3 de diciembre del año último y que ya

fue recordada su devolución en veintiocho de marzo último en la que se interesaban los nombres, apellidos y domicilios de los familiares de los Caídos. Lo mando y firma S. S^a. conmigo el Secretario. Doy fe.».

En un escrit de 25 d'agost de 1941, l'Ajuntament va facilitar la informació sol·licitada pel jutge de la Causa General, començant així el reg de declaracions. La primera va ser la declaració de la viuda d'un dels hòmens, veí de València, el cadàver del qual va ser arreplegat en el terme municipal de Paiporta. Explicava la dona que al seu espòs el van traure del seu domicili, li van donar un ràpid passeig i que el seu cos seguia soterrat en el cementeri de Paiporta però que desconeixia la causa de l'assassinat i els autors del mateix.

Els resultats del primer informe remés, el que feia referència al tercer apartat, era ben explícit. Com a autor de l'assalt i de la destrucció de l'església, s'acusa directament a Vicente Damiá Martínez com a dirigent, i del que s'indica que en la data d'elaboració de l'informe (21/11/1940) «no se le ha molestado todavía».

Tal vegada el dirigent no havia sigut molestat, però sí es van denunciar un bon nombre de veïns, segons pareix participants de l'acte de profanació, i es va indicar la seua situació personal en algun dels casos: Vicente Damiá Martínez, Agustín Damiá Martínez, Ramón Tarazona Gil (este detingut), Amadeo Montesa Mandingorra, José Bartual Castelleta (també detingut), Pascual Bartual Castelleta, Diego Torregrosa Peiró, Miguel Hernández Torres, Andrés Yago Gil, José M^a Andreu Font (detingut en la càrcer), Antonio Deltoro Sanfélix, Vicente Tarazona Navarrete, Enrique Martínez Tarazona, Antonio Solís Lorente, Enrique Paredes Tarazona, Ramón Paredes Sanz, Francisco Juan Montesa, Ramón Deltoro Sanfélix, Agustín Encarnación Aznar (detingut), Enrique Ferrer Nadal (detingut en un camp de concentració, va ser el que es va portar la imatge del Crist, dos llums de l'altar major i altres objectes sagrats), Arturo Reyes Calatayud, Abelardo Martínez Mar-

tínez (detingut, acusat de tirar i destrossar les campanes), i Ramón Císcar Martínez (detingut).

Un any més tard, a l'octubre de 1941, el jutge instructor sol·licita informació sobre la situació en què es trobaven una sèrie de veïns que apareixien implicats en el procediment seguit. Açò mostra el caràcter merament informatiu de la Causa General, ja que simplement s'estava sol·licitant informació sobre uns individus que ja estaven en mans dels tribunals militars des d'anys abans. Per la seua banda, l'Ajuntament, en resposta a este escrit, informa que la situació dels consultats era la següent:

Segismundo Brull Tarazona (a) «El Sastre»: executat *per sentència ferma*.

José Montoro Tarazona (a) «Wilson»: executat *per sentència ferma*

Gabriel Juan Tarazona (alguatzil): *en la Presó Cel·lular*, a disposició del Jutjat núm. 1.

Francisco Mengual Brull (a) «Galán», Rafael Juan Valero (a) «Songo» i Bartolomé Casaset Moreno (xòfer): *en la Presó Cel·lular*, a disposició del Jutjat núm. 11.

Manuel Martí Albarracín (a) «El Asturiano»: absent *i desconegut*.

Domingo Gabalda Fenollera (a) «El Carter»: jutjat pels tribunals militars, trobant-se *en llibertat condicional* i residint a Tarragona o Tortosa.

Vicente Perelló Moncho, guàrdia civil: jutjat pels tribunals militars, condemnat *a 3 anys i en llibertat*, residint a Patraix.

Més endavant, en Providència de 2 de juliol de 1942, el jutge instructor de la Causa General demana al Consistori la relació de tots els ajuntaments, comissions gestores i juntes municipals que van actuar a

Paiporta des del 18 de juliol, amb informació dels seus integrants (domicili o situació penal en què es troben). No obstant això, l'Ajuntament, de nou, es mostra poc col·laborador o tal vegada el treball li aclapare, com pareix a la vista de la proposta realitzada per a ampliar la seua plantilla d'administratius. Igualment demana relació d'esglésies, ermites i capelles existents en el terme municipal, indicant si van ser objecte d'atacs, incendis, saquejos, etc.

L'Ajuntament fa justificant de recepció de les providències el 6 de juliol, però tres mesos després, el 6 d'octubre, el jutge instructor ha d'insistir davant de la falta de l'esmentada informació sol·licitada, que, llavors sí, és remesa.

Gràcies a esta informació sabem que en 1942, com a conseqüència dels càrrecs polítics ocupats durant la guerra civil, Enrique Gil Gregori romanien tancat a El Puig de Santa Maria complint condemna de 20 anys i un dia de reclusió, imposada en procediment núm. 2181-V.

A Sant Miquel dels Reis romanien reclosos: Agustín Encarnación Aznar, extingint una condemna de 30 anys (per commutació de la pena de mort), imposada pel Consell de Guerra Permanent núm. 3 de València de data 9 de desembre de 1939 (núm. 4964-V); Manuel Císcar Juan, condemnat el 20 de juliol de 1940 a la pena de 20 anys i un dia, per procediment núm. 7538-V; Julián Galeano García, condemnat a 30 anys de reclusió pel SU núm. 4974-V; Enrique Ricart Llácer, condemnat igualment a 30 anys el 20 de desembre de 1939, SU núm. 5081-V; José Torrent Juan, condemnat a 30 anys de reclusió igualment, imposada el 25 d'octubre de 1939 per causa núm. 5078-V i Nicolás Mendoza Navarro, condemnat a 20 anys i un dia, imposada pel SU núm. 16321-V.

I en la Presó Cel·lular de València estava Ramón Moncholí Mandingorra, complint una condemna de 12 anys i un dia de reclusió, imposada el 12 de gener de 1940, i Rafael Calvo Soldevilla, amb una condemna semblant, imposada l'11 de setembre de 1941. Finalment, a disposició del Jutjat Militar núm. 6 per procediment núm. 11837-V, es trobava Ramón Tarazona Gil, sense haver sigut jutjat encara.

ELS AFUSELLATS

Però la justícia franquista ja havia començat a actuar temps arere, sense esperar a estos informes municipals. Cronològicament, un dels primers a ser processat serà **Francisco Villalba Peris**, de 39 anys, casat, pelador de fusta (altres fonts diuen que era jornaler), natural i veí de Paiporta, era militant de la CNT i de la Federació Anarquista Ibèrica (FAI), on exercia el càrrec de cobrador de les cotitzacions dels socis, i segons pareix estava a les ordres del Comité Revolucionari, encara que no era membre del mateix. Va ser acusat d'un delicte d'Adhesió a la Rebel·lió i, per això, condemnat a la pena capital.

Segons pareix, va ser detingut en el poble de Macastre el 15 d'abril de 1939, i una vegada traslladat a Paiporta va declarar de forma voluntària haver pres part en els assassinats, tant dels dos metges del poble, com del jutge municipal, i de José Valero Pastor, per al que es van traslladar a la localitat de Yátova, i la del tinent de la Guàrdia Civil Abelardo Canyars, per al que es van traslladar fins a Vilamarxant. El grup d'autors materials dels assassinats, del que formava part, estava format per Segismundo Brull, Alfredo Gimeno Gómez, Manuel Martí Albarracín, Francisco Mengual Brull, Manuel Fita Company, Jaime Brull Sanchis, Gabriel Juan Tarazona i Rafael Juan Valero, tots ells armats amb pistoles del calibre nou llarg, i comptant per als seus desplaçaments amb un Studebaker.

Va declarar també haver realitzat detencions i requisos sobre alguns veïns de la localitat. Una vegada registrat el seu domicili, van trobar en ell armes curtes i llargues, pólvora, municions i, fins i tot, una caixa de bombes, diners i un passaport. En el mateix registre es va trobar un paper, escrit amb llapis pel mateix Francisco Villalba, en el que s'insinuava la consulta prèvia que se li realitzava al Comité sobre les execucions a realitzar eixa nit.

Havia estat planejant la seua fugida a França en els últims moments de la guerra, perquè en el registre del seu domicili també es va trobar un passaport obtingut al febrer, un poc de diners, les instruccions per a traure esta documentació i visar-la en el consolat francès. Gràcies als seus contactes va poder aconseguir ajuda i instruccions per a eixir d'Espanya. No obstant això, com els va ocórrer a moltes persones quan va acabar la guerra, no va tindre temps d'anar-se'n, perquè estava en el punt de mira de les autoritats franquistes i poc després d'acabar la guerra va ser detingut.

Probablement, Francisco va ser pressionat per a realitzar estes afirmacions, tal com explica quan és cridat a declarar per segona vegada, el 17 d'abril. Reconeix haver participat en requisos i en la detenció d'un religiós, però afirma que va ser coaccionat perquè es declarara responsable dels crims comesos i així ho va fer per por de ser torturat, perquè sabia que era una pràctica habitual en el context d'estes investigacions judicials.

No obstant això, el jutge instructor no va tindre en compte aquella segona declaració en què negava haver comés els crims de què se li acusava. La interlocutòria resum li considera responsable de requisos i autor material de tots els assassinats que es van produir durant la guerra, per la qual cosa va ser traslladat a la Presó Cel·lular. Per això, el fiscal encarregat del seu sumari, el núm. 426-V-39, va sol·licitar la pena de mort amb les accessòries corresponents en cas d'indult, així com la responsabilitat civil corresponent.

A pesar de l'al·legació de la defensa basada en que no estava demostrada la seua participació en els piquets d'execucions, en el juí celebrat l'11 de maig de 1939, el tribunal ho va condemnar a la pena de mort i al pagament de les responsabilitats civils derivades dels seus delictes. Esta sentència va ser aprovada per l'auditor l'endemà, declarant-la ferma i executòria a l'espera de l'informe del quarter general de SE el Generalíssim, que arribaria via telegràfica tres dies després. El 12 de juny de 1939, menys de dos mesos després de la seua detenció a

Macastre, va ser executat en el mur de Paterna, sent reconegut com a cadàver, amb *«síntomas de muerte real, producida por heridas de pequeño proyectil en cabeza y tórax»*, pel tinent mèdic assimilat, Ricardo Gil Carcedo. El seu cos seria soterrat en el cementeri de Paterna.

Tal vegada, com a resultat de les declaracions de l'anterior (juntament amb la resta d'informació adquirida d'una manera o altra), el segon dels afusellats serà **Segismundo Brull Tarazona, (a) «El Sastre»**, del que no disposem del seu expedient. Sabem d'ell que comptava amb 45 anys d'edat, sastre de professió i viudo d'estat civil.

Va formar part del Segon Comité Revolucionari, creat a finals de setembre de 1936, sent durant la pervivència del mateix quan es van dur a terme la totalitat dels assassinats perpetrats en la localitat sobre veïns de la mateixa, i dels que ja hem parlat. I segons la seua pròpia confessió de penedit, ell era responsable i actor material, encara que també és cert que la suposada carta de penediment i confessió, va ser destruïda en un moment donat.

Desconeixem la data en què va ser detingut, inclús la del seu juí, però no la de l'aplicació de la seua sentència. La pena de mort li va ser aplicada en el mur de Paterna el 8 de març de 1940, nou mesos després del primer dels executats.

Vint dies després, el 27 de març de 1940, i en el mateix lloc, va ser executat **Faustino Fernández Pérez**, carreter de professió, de 28 anys d'edat i d'estat civil casat. Igualment no disposem del seu sumari, però per altres fonts sabem que era fill de Federico i Dolores, i que va ingressar en la Presó Cel·lular de València el 5 de novembre de 1939, de la que eixiria per a ser executat a Paterna.

Desconeixem, no obstant això, les dates de detenció o del juí i no tenim tota la informació sobre ell: no va ser membre de cap dels comitès revolucionaris, ajuntaments o comissions gestores desenvolupades durant la República o la guerra. De fet, no apareix en cap de les denúncies realitzades en la postguerra com a autor d'algun dels excessos

(assassinats inclosos) analitzats. Es tracta d'una víctima desconeguda, tal vegada no fóra inclús ni veí de Paiporta, sinó de la pròxima València.

El 20 de maig de 1940 serien executats dos veïns de Paiporta, **Germán Fita Company**, de 37 anys, casat i empleat d'Obres Públiques, i **José Montoro Tarazona, (a) «Wilson»** de 33 anys, casat i obrer de professió.

El primer d'ells va formar part, com a vocal, del Segon Comitè Revolucionari, i amb eixe mateix càrrec formaria part, fins al final de la guerra, del Consell municipal constituït en l'última setmana de febrer de 1937.

Per la seua banda, José Montoro Tarazona va tindre un paper més rellevant en la política de Paiporta durant la guerra. Ell va ser el president de la Comissió Gestora nomenada per Govern Civil de València al febrer de 1936, en substitució de l'ajuntament que existia fins al moment. Després de l'esclat de la guerra passaria a ser el president del Comitè Revolucionari, càrrec que continuaria ocupant fins a setembre de 1936 en que es formaria un Segon Comitè, de marcat caràcter més radical. Va ser detingut, ràpidament, l'11 d'abril de 1939 i va ingressar en la Presó Cel·lular de València, se li va obrir el procediment núm. 3374-V-1939 però, com en els anteriors casos, no disposem d'este procediment.

Un germà de Germán, **Manuel Fita Company**, va ser també executat a Paterna, un poc més tard, el 13 de novembre de 1942. Manuel tenia 28 anys d'edat, era casat i vidrier de professió. No va formar part de cap comissió gestora, ajuntament o comitè, ni apareix en la Causa General, no obstant això, és acusat d'assassinat en les declaracions de familiars de les víctimes de la repressió dels anys de la guerra.

Sí que disposem en canvi de tota una documentació gràfica, cedida per la família, elaborada durant la seua permanència en la presó; mentre va estar tancat en la cel·la núm. 177 de la 2a galeria de la Presó Cel·lular a l'espera del dia de la saca, va deixar tota una sèrie de docu-

ments que van arribar a ser més significatius que els sumaris, perquè reflecteixen el dolor de la persona que sap que la seua fi està a prop, com deia el capellà, «*feliços vosaltres que sabeu amb seguretat quan morireu*». Gràcies a ells podem saber que el 23 de març de 1940 va ser detingut a Barcelona i traslladat cinc dies després al Palau de Justícia i l'endemà, al Palau de les Missions. Ací va romandre fins al 8 de març de 1941 en que va ser traslladat a València en un llarg viatge de tres dies. A l'octubre comença la presa de declaracions i un mes després eixiria cap a Paterna per al compliment de la seua sentència.

Manuel Martí Albarracín, (a) «El Asturiano», de 44 anys d'edat, casat i ebenista de professió, seria igualment condemnat a la pena de mort i executat a Paterna, en una data ja tardana, el 20 de maig de 1945. Segons pareix, va poder romandre amagat o en parador desconegut durant molt de temps, ja que el seu procediment, el núm. 648, és de 1944.

No havia format part de cap dels dos comitès revolucionaris, ni de l'Ajuntament, ni de la Comissió Gestora, però el seu nom es repeteix en les acusacions sobre l'assassinat dels veïns de Paiporta, com un dels autors de les mateixes. Era, segons pareix, un desplaçat que va romandre en la localitat durant la guerra, al servei del Comitè.

Hem deixat per al final a **Rafael Juan Valero, (a) «El Songo»**, de 32 anys, casat, pintor decorador de professió, executat també a Paterna uns anys abans, el 3 d'agost de 1942. D'ell sí que tenim el sumari complet de la seua causa, la qual és especialment cridanera.

Com la major part dels anteriors, va formar part del Segon Comitè Revolucionari i, a més, ho va ser de la Comissió Gestora que es va fer càrrec de l'Ajuntament quan el comitè va ser dissolt. Intentant fugir a l'estranger, va arribar fins al port d'Alacant on, com la resta dels allí concentrats, va ser detingut pels sublevats. D'ací va ser traslladat al camp de concentració establert en el castell de Santa Bàrbera (Alacant), des d'on seria conduït a l'octubre de 1939 a la Brigada Social de València.

En el seu interrogatori reconeix haver militat en el PURA fins a la seua dissolució, passant, llavors, a fer-ho a la IR; afiliat a la CNT al setembre de 1936, va passar a ocupar el càrrec de delegat de Treball en el Comité Revolucionari i més tard va actuar com a delegat d'Abastiments, però no reconeix haver pres part en els assassinats que se li atribueixen. El que segons pareix desconeixia és que altres detinguts com ell, i implicats en el mateix procediment, el 7538, li acusaven d'haver pres part activa en eixos assassinats.⁵⁶

Quan el delegat d'Informació i Investigació de FET de les JONS local presenta el seu informe al jutjat militar, tot apareix en contra de l'encusat. En les declaracions dels ja executats i dels acusats de formar part del Comité Revolucionari, Rafael figura com a responsable dels crims.

Al contrari, els testimonis presentats per ell –que poc deien en favor seu encara que tampoc diuen res en contra seu–, no van tindre valor davant del jutge.

El resultat és que el Tribunal Militar núm. 11 de València, en Consell de Guerra núm. 2, de data 20 de juliol de 1942, va considerar com fets provats els delictes dels que se li acusava. Per això, el va condemnar a la pena de mort, tal com apareix en la seua resolució del dia 28 de juliol, en la que es fa constar que és «*autor del calificado delito de adhesión a la rebelión con la concurrencia de circunstancias agravantes*

⁵⁶ Com a mostra del maltractament físic patit en els interrogatoris, el 16 de maig de 1942, Pedro Vergara Gil, company de cel·la de Rafael Juan, va prestar la declaració següent: *Pedro Vergara Gil, mayor de edad, casado, con domicilio de la calle Cervantes, del pueblo de Godella (Valencia); actualmente recluso con carácter preventivo en esta Prisión Celular, previo Juramento ante dios de la más absoluta veracidad, hace constar la siguiente declaración: Que en ocasión de hallarse detenido en la Comisaría General de Valencia conoció en el calabozo donde se encontraba recluso, al que dice llamarse Rafael Juan Valero, sin que le una con el mismo relación alguna de amistad. Que después de las diferentes ocasiones en que fue llamado a interrogatorios el mencionado Rafael Juan Valero, volvía con magullamientos varios en diversas partes del cuerpo.* (Capitania General 3a Regió Militar, Procediment Sumaríssim n° 7538-V-1939, contra Rafael Juan Valero i altres, fol. 290. Arxiu municipal de Paiporta). Els mateixos arguments apareixen reflectits en altres declaracions de testimonis del maltractament aplicat en comissaria.

a la pena de muerte, con las accesorias correspondientes para caso de indulto, interdicción civil e inhabilitación absoluta». No va haver-hi necessitat de comunicar-la al govern perquè no era procedent elevar proposta de commutació per la inferior de 30 anys de Reclusió.

El 3 d'agost de 1942, Pablo Latova Amo, tinent mèdic del cos de Sanitat Militar, del Batalló de Transmissions núm. 3 certificava « *haber reconocido el cadáver de Rafael Juan Valero fallecido a las 18 horas del día de la fecha, a consecuencia de un pequeño proyectil en la cabeza y tórax, producidas por arma de fuego*».

De res havien servit les cartes enviades al jutge militar per alguns dels acusats en el mateix sumari que Rafael Juan, que també van ser detinguts i condemnats encara que no a la pena capital, en les que es desdiiuen de les acusacions abocades previament, atribuint-les a les coaccions patides en el moment de ser interrogats. Limiten les acusacions a generalitzacions com el ser membre del Comitè o de la sindical CNT, que tot el món coneixia per la seua notorietat, però negant les acusacions directes sobre la seua participació en els assassinats. Inclús el propi xòfer del Comitè admet no saber amb exactitud qui anava en l'automòbil que ell conduïa quan es van produir els assassinats.

Encara que tots els procediments judicials són importants per a la investigació, tenim la sort de comptar amb el sumari complet de Rafael Juan (i altres) en el que s'arreplega un document manuscrit de diverses pàgines, datat el 4 de novembre de 1941, que és tota una lliçó de dret dirigida al jutge militar que portava el seu procediment i que, tal vegada, va influir molt en la sentència dictada finalment.

En l'esmentat document es retrotrau de tot el que declara anteriorment, adduint que ha sigut el resultat de coaccions i intimidacions, «*contraviniendo lo dispuesto en el artículo 435 de Código Castrense...*» que van impedir l'espontaneïtat i la veracitat en les seues declaracions. L'autor de l'escrit era realment un dels enemics del nou Estat a qui la justícia militar estava intentant subjugar i emmudir. Sens dubte, era un autodidacta molt format, com es pot veure en els extractes següents:

«Interesa llamar la atención del Juzgado sobre este punto, pues de las declaraciones que he prestado con anterioridad deduzco que se me imputa el hecho de haber sido miembro del Comité Revolucionario. Ni por un momento formé parte de dicho Comité, ni como Delegado de Trabajo ni como Delegado de Abastecimientos. Lo ocurrido fue que por hallarme sin trabajo, el entonces Alcalde José María Montoro, me dio el empleo de listero de los trabajadores agrícolas, cuyo cargo lo desempeñé una semana tan solo, empleándoseme después, como dejo dicho, en la Delegación de Abastecimientos, como ayudante del Delegado. No fui pues en modo alguno, miembro del Comité Revolucionario y rechazo enérgica aunque respetuosamente cualquier acusación que en tal sentido pueda formularse contra mí. Nunca asistí a reunión ni deliberación alguna del Comité y emplazo a quien quiera que sea que se atreva a formar algún cargo de esta índole a que pruebe su aserto. Bien seguro estoy que no lo podrá demostrar».

En l'escrit, Rafael desmunta, una a una, les idees que sobre ell van anar elaborant els jutges encarregats de jutjar la seua actuació durant els anys del conflicte: apolític, encara que no de dretes; humà, contrari a la guerra i menys la civil; home arriscat per salvar els seus semblants. No obstant això, de poc li va servir. El que per descomptat posa en evidència aquest escrit és que Rafael era un home format, amb un alt nivell cultural i un discurs elaborat i correcte:

«Pero una cosa es la justicia y otra es la pasión. La justicia ha de ser serena y generosa. No debe rebasar los límites que la corrección demanda y la ejemplaridad exige, y esto es incompatible con la satisfacción en el castigo ajeno, con el rencor y el odio, con el encono hacia los vencidos, que si no lo admite la caridad cristiana, lo repugna también un imperativo patriótico.

En este sentido os anuncio medidas que evitarán que la pasión o la envidia puedan ser motor que empuje a la justicia. »⁵⁷

Era antic militant del Partit Autonomista i amb això desmunta totes les acusacions i presenta proves, inclús, del seu dretisme, que desvien l'acusació a motius possiblement més personals que polítics. És un escrit digne de lectura, on inclús s'atreuix a donar classes de moral als botxins.

En la seua condemna de mort, sens dubte, van tindre molta importància les acusacions que es van centrar contra ell, tant de Rafael Chisbert Mateu, com del cap local d'Informació i Investigació. Este últim, probablement, tindria en el seu poder informació facilitada pels veïns que, voluntàriament o involuntàriament, van acudir a les seues oficines a prestar declaració sobre allò que havia ocorregut a Paiporta durant la guerra. Alguns dels veïns el van acusar directament d'haver pres part en els assassinats, però, per les seues paraules, hi ha certs dubtes sobre la veracitat de les seues declaracions.

Per la seua banda, Rafael Chisbert Mateu, en declaració realitzada el 26 d'agost de 1939, s'atreuix a dir *«que conoce a Rafael Juan Valero y sabe que formaba parte del Comité revolucionario del pueblo del que era Delegado de Abastos, habiendo tomado parte en varios registros, detenciones y asesinatos de personas de derechas, no pudiendo precisar de momento los nombres de los asesinados, y prometiendo comparecer de nuevo ante este Juzgado para aclarar la conducta observada por dicho procesado y los hechos delictivos en que tomó parte»*.

Resulta contradictori que confirme que Rafael va pertànyer al Comité Revolucionari però que no sàpia els noms de les víctimes, ja que estes eren persones reconegudes en la localitat per la seua professió i de sobra coneguts per tots els paiportins. En una declaració posterior,

⁵⁷ Ibid., fol. 233-239.

el 17 d'octubre del mateix any, informa que va ser Francisco Villalba, un altre paiportí que ja havia sigut condemnat a mort i executat pels tribunals militars el 12 de juny de 1939, el que havia confessat que Rafael Juan havia participat en tots els assassinats.

Altres declarants, José Llopis Beguer, Juan Antonio Tarazona Muñoz o Salvador Company Díaz, declaren que l'acusat feia les coses de forma es-tentòria segons pareix: «...*que dicho procesado tomó parte en el asesinato de las siguientes personas disparando contra ellos D. Juan Rigal y D. Camilo Aleixandre médicos de dicho pueblo, José Valero al que después asesinaron y pasaron el coche varias veces por encima de él. D. Juan Tarazona Muñoz, el Teniente de la guardia civil D. Abelardo Cañizares, entre otros...*»

I ells com ho saben? És evident que l'atac a l'església es realitza en el carrer, a la vista de qualsevol que estiguera per allí, però els assassinats, estaven presents quan això va ocórrer tenint en compte que les morts van tindre lloc en una carretera o en un descampat i no en la plaça major del poble, davant de la vista de tots?

En realitat totes les acusacions segueixen una pauta, pareixen calcades unes d'altres. Es basen més en la *vox populi* que en la verda-dera experiència personal.

Per altra banda, els testimonis de descàrrec eren només això, testimonis de persones que no eren conscients que Rafael Juan ha-guera fet tal o tal cosa, perquè mai ho havien vist fer res; i que amb la seua declaració pensaven condicionar al tribunal parlant de les seues qualitats professionals o personals.

A la vista dels testimonis posteriors, segurament havia d'haver-hi una pressió sobre els veïns que es van atrevir a testificar en favor seu; després de recordar-los que havia sigut membre del Comité Revolu-cionari justament en el temps en què es van dur a terme els assassi-nats, en una segona declaració especifiquen que les seues paraules anteriors es referien sempre al període anterior al Moviment, però que ignoraven el que haguera pogut ocórrer després.

UN TRACTAMENT DESIGUAL DE LES VÍCTIMES

Amb allò que s'ha vist fins ara, es podria arribar a pensar que la Història es repeteix, que en una situació revolucionària, uns exaltats en nom de la defensa d'uns ideals, d'uns interessos de classe o davant d'una rereguarda hostil amb un enemic armat, assassina, saqueja, incauta, roba, empresona. I que anys després, finalitzada la guerra, els culpables de tots eixos delictes són perseguits, empresonats i afusellats, com ocorre en totes les guerres i especialment, en les civils (encara que això no siga sempre cert). No obstant això, esta idea que figura en l'imaginari col·lectiu no és del tot correcta; la història no es repeteix.

S'ha de partir de la base que van ser els militars els que es van apropiat de la capacitat d'impartir justícia, una funció que no és la seua. No podem oblidar que són els tribunals civils els que han d'encarregar-se de jutjar delictes com el robatori, l'assassinat, el saqueig o l'espoli, quan són comesos per civils. Durant la contesa d'estos delictes es van encarregar els tribunals populars, però després de la guerra civil van ser els tribunals militars els que jutjaven aquells delictes comesos durant la contesa, guiats pel Codi de Justícia Militar, aplicant sentències pròpies de militars i executant les penes de mort, inclús, en terrenys militars.

També hi ha diferències en el tractament que es va donar a les víctimes de la rereguarda d'esta guerra incivil que va assolir Espanya. D'una banda, els 5 assassinats durant estos anys a Paiporta van ser abandonats en descampats o carreteres d'accés, però després de la seua identificació, van ser soterrats en el cementeri de la localitat on van ser trobats; i el mateix va ocórrer amb el conjunt de cossos trobats en el terme municipal de Paiporta.

Els uns i els altres van ser inscrits com difunts en el Registre Civil de la localitat en qüestió i a l'acabament de la guerra, els cossos van ser exhumats, identificats per familiars o amics i, en la majoria dels casos, traslladats a la localitat on havien residit. Per a això van comptar amb totes les facilitats, tant de l'administració local i provincial com de l'Església, al tractar-se de, no tan sols víctimes, sinó «*Caídos por Dios y por España*». Els seus noms, juntament amb el de José Antonio Primo de Rivera, passarien a presidir (que no adornar ni embellir) la façana de l'església parroquial, com a record per a totes aquelles persones que passen per la seua plaça, el punt de màxima circulació veïnal.

En canvi, els morts de la repressió franquista no van tindre la mateixa destinació. Encara que els huit executats en la postguerra ho varen ser a Paterna, Rafael Juan Valero i Manuel Fita Company reposen en nínxols individuals, en part gràcies a què van ser executats en dates relativament tardanes (agost i desembre de 1942) i en saques poc nombroses (sis i deu persones respectivament). Estes circumstàncies suposaven major facilitat a l'hora de gestionar amb l'Ajuntament de Paterna la possibilitat d'adquirir un nínxol individual i comptar amb la connivència del soterrador a l'hora de mantindre el cos sense soterrar fins a solucionar els tràmits burocràtics.

En els sis casos restants no va ser així, i van anar a parar a una o diverses de les fosses comunes existents en el cementeri municipal, en la secció primera esquerra, junt a la porta principal. Estes fosses s'omplien, dia rere dia, amb els cossos dels quasi 2.300 executats en el proper Terror, amuntats sense ordre ni atenció i sense la corresponent inscripció en el Llibre de registre de soterraments del cementeri municipal.

Francisco Villalba Peris, executat el 12 de juny de 1939, formava part d'una saca de 22 persones de les més diverses procedències i professions; Segismundo Brull Tarazona, executat el 8 de març de 1942, formava part d'una saca de 52 persones (encara que hem de suposar que serien executats en diversos grups); Faustino Fernández Pérez,

executat en la saca següent, el 27 del mateix mes i any, va estar acompanyat d'altres 52 persones; el 20 de maig del mateix any van ser executats Germán Fita Company i José Montoro Tarazona, que formaven part d'una saca de 47 persones; finalment, Manuel Martí Albarracín, executat en solitari el 20 d'abril de 1945, però, com els altres, soterrat en una fossa comuna.

Després dels afusellaments, els familiars acudien a arreglar els cadàvers com a última mostra d'afecte i atenció cap al seu ser estimat, perquè per a la majoria de famílies no era possible fer-se càrrec del cadàver i traslladar-lo a un altre cementeri. En realitat, va ser l'Estat qui va forçar els familiars a no ocupar-se d'estos cossos, que inclús després de morts continuaven sent culpables dels seus delictes i, per tant, havien de romandre allunyats dels seus familiars inclús després de la mort.

D'altra banda, les circumstàncies en què es debatia l'enterrador eren realment dures i complicades. Es trobava davant de la situació d'haver d'obrir una fossa per a soterrar a 30 cadàvers o més que apareixien de sobte en el cementeri un matí qualsevol. Tot açò sense saber si l'endemà hi hauria més cossos, quants serien, quant de temps continuaria eixa sembra de cadàvers o si hi hauria prou espai per a obrir més fosses.

En este context no és gaire estrany que es dugueren a terme soterraments en una altra secció del cementeri, sense cap indicació, i inclús que algun familiar poguera emportar-se el cadàver a la seua localitat sense quedar cap constància documental.

I si als caiguts durant la guerra, l'Estat i els familiars varen esculpir els seus noms en les façanes de les esglésies i en les làpides dels cementeris, en canvi, els familiars dels executats, durant molts anys, no van poder fer mostra pública del seu dolor ni del seu record en el terreny que era ple de cadàvers.

Durant molts anys, en les fosses del cementeri de Paterna, no van poder col·locar-se làpides, plaques que recordaren qui estava da-

vall d'elles, ni símbols que recordaren el motiu o la ideologia dels que allí havia soterrats. S'arribaven a controlar fins als sentiments, amb la presència de la Guàrdia Civil per a frenar qualsevol pretensió de manifestació multitudinària en record dels allí soterrats.

Va ser a partir dels anys setanta quan va començar a haver-hi una certa permisivitat oficial, tant per a la col·locació en terra de làpides, plaques, etc. que reflectiren noms i cognoms, en record particular dels familiars allí soterrats de forma anònima, com per a les manifestacions públiques en homenatge i record al conjunt dels afusellats per les seues idees i els seus valors polítics i socials, que a partir de la dècada dels anys huitanta es repeteixen en l'exterior i en l'interior del cementeri, en dates com el 1r de maig, el 14 d'abril o l'1 de novembre.

I també en la dècada dels anys 70, especialment després de la mort de Franco, és quan comencen a realitzar-se exhumacions d'alguns dels allí soterrats, a fi de traslladar les seues restes a altres cementeris, encara que amb molt poc rigor científic en la identificació dels cossos.

Però ni llavors ni ara (dècada dels anys vint, del segle XXI) es realitzen d'ofici, per compte de l'Estat o de l'Ajuntament, sinó per iniciativa particular, salvant tots els obstacles imaginables amb l'Església, Sanitat, Ajuntament, etc. etc. comptant amb una subvenció estatal (Llei de Memòria Històrica)⁵⁸ o Provincial (Diputació de València).⁵⁹

Per si haguera pocs obstacles, en el cas del cementeri municipal de Paterna, ens troben amb la dificultat afegida de l'absència d'un llibre de registre de soterraments en fosses comunes (i d'una part del de soterraments en nínxols), extraviat o volatilitzat, el que dificulta la cerca, per descomptat, per haver d'actuar en funció de suposicions, records vagues i sort. Sort de no trobar-te amb que la fossa en qüestió haja

⁵⁸ Ley de la Memoria Histórica, LEY 52/2007, de 26 de diciembre, per la qual es reconeixen i amplien drets i s'estableixen mesures a favor dels que van patir persecució o violència durant la guerra civil i la dictadura.

⁵⁹ <http://www.dival.es/es/sala-prensa/content/la-diputacion-convoca-subvenciones-para-excavar-fosas-comunes-y-retirar-simbolos-franquistas>

sigut prèviament buidada per a la seua reutilització, ja que es tracta de terrenys municipals i de fosses susceptibles de ser buidades cada cinc anys per al seu reompliment o construcció de panteons, soterraments familiars, etc.

Diferències, fins i tot, entre unes víctimes i altres en allò tan neutre com pot ser un document judicial, una partida de defunció (no un document municipal que després de l'acabament de la guerra solien anar encapçalats amb el ¡¡Arriba Españaa!! ¡¡Viva Franco!!). Les dels anys del conflicte apareixen amb tots els espais plens, amb molta informació sobre qui eren les víctimes, dades personals, nom dels pares, professió, domicili amb carrer i número, nombre i nom dels fills, lloc concret on va trobar la mort (o va ser trobat el cos), lloc on serà soterrat el cadàver..., encara que hem d'assenyalar que a Paiporta no es fa referència a les gastades expressions de «*Caído por Dios y por España*», «*Víctima de las hordas rojas*», una cosa verdaderament cridanera.

Els morts de la repressió franquista, almenys en el cas dels veïns de Paiporta executats a Paterna, tenen tots una sèrie de factors comuns: van morir tots «*en esta jurisdicción*» (referint-se amb això als terrenys de Paterna, en concret als terrenys militars), tots ho van fer «*ayer*», com a causa de la mort apareix «*oficio recibido*» i la inscripció en el Registre Civil es realitza per «*Orden del Sr. Juez Militar núm. 8 de Valencia*». Expressions concises, sense cap tipus d'informació sobre la causa de la mort, sobre allò especial d'eixes morts d'hòmens sans, jóvens i actius fins a moments abans de morir.

ALTRES PROCESSATS

Com s'evidencia en els informes emesos per l'Ajuntament al llarg dels anys, no sols van ser represaliats els huit paiportins executats a Paterna en els primers anys de la dictadura. Molts altres van passar a la presó llargs anys de condemna, després d'un procediment sumaríssim que ens ha permés introduir-nos en la pell del processat i saber un poc més del funcionament de l'entramat repressiu.

Encara que pugui paréixer repetitiu, estos processats tenen noms propis, i són diferents dins de la similitud i semblants dins de la diversitat. Hem intentat agrupar-los pel delictes, per la condemna o per alguna circumstància que cridara l'atenció, i d'esta manera passarem a conèixer un poc més d'eixes persones que tan sols eren un nom en els informes municipals.

Hi ha una sèrie de punts comuns, com són l'aplicació sobre ells d'una «*justícia al revés*». Això significa que el fet d'haver pertangut a algun partit polític o sindicat d'esquerres implica que siguen considerats com «*adherits a la ideologia dels revolucionaris*». Es tracta, segons el discurs franquista, de la revolució que el colp d'Estat va frenar.

Un altre punt comú és que a tots els processats se'ls sol aplicar l'afegit següent: «*declarados como hechos probados y constitutivos de un delito de Adhesión a la Rebelión, previsto y penado en los artículos 237 y 238 del Código de Justicia Militar en relación con el art. 3º del Bando declaratorio del Estado de Guerra, se ha de añadir el agravante de que el procesado tenía una absoluta identificación ideológica con los dirigentes de la revolución marxista*», i d'ací «*l'adhesió*».

Cal recordar que tot imputat i condemnat penalment, independentment de la condemna que tinguera, ho era també civilment. Açò

suposa que era jutjat posteriorment pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques i condemnat a realitzar un pagament en metàl·lic (o en propietats) com una manera de reparar els danys causats al país per la seua actuació durant la dominació roja. Tan connectades estaven ambdues sentències, que en els procediments sumaríssims es fa constar que s'han iniciat les investigacions pertinents en els distints registres de la propietat («de Oriente y de Occidente de esta Capital») a fi d'esbrinar les propietats que figuren a nom de l'encausat.

ELS DEL SEGON COMITÉ

Encara que la major part dels executats formava part del Segon Comité Revolucionari, estos no havien sigut els únics integrants: què va ocórrer amb la resta? Un d'ells era **Manuel Císcar Juan, (a) «Corbella»**, de 46 anys d'edat, casat i obrer de professió, però no hem pogut consultar el seu procediment (encara que sabem que existEix).⁶⁰ El seu nom apareix reflectit en diverses pàgines d'altres encausats, bé per declaracions de testimonis que fan referència a la seua persona, bé per haver pres part, d'una forma o d'una altra, en els actes pels quals s'acusa als protagonistes del procediment en qüestió. A més de formar part d'este Segon Comité, va continuar en l'Ajuntament com a membre de la Comissió Gestora que va substituir a este en 1937.

Se li acusa d'haver pres part, almenys, en un dels assassinats que es van cometre a Paiporta durant la guerra, acusació basada en el que suposadament va dir d'ell algú que en un moment determinat havia parlat sobre alguna cosa en un determinat lloc, és a dir, xafarderies. També se li acusa de denunciar a un dels hòmens que seria posteriorment assassinat.

Probablement, el motiu que més força va tindre a l'hora de ser condemnat, va ser el que haguera sigut membre del Comité Revolucionari de Paiporta durant el temps en què es van cometre els assassinats. Esta raó va ser suficient per a dictar interlocutòria de detenció sobre ell, com així va ocórrer el 17 d'octubre de 1939, sent ingressat en la presó Cel·lular de València

⁶⁰ Manuel Císcar Juan, Consell de Guerra permanent n° 2 especial de València, el 20/07/1940, Sumaríssim n° 7538-V.

Sabem per la seua declaració que pertanyia al ram d'obriers de la UGT i que va entrar a formar part del Comité Revolucionari a l'octubre de 1936 com a representant d'esta organització, encarregant-se durant un curt període de temps de la Delegació d'Obres Públiques. Segons ell, no va tindre res a veure amb els assassinats, i encara que sap que es van produir, té sospites de qui van ser els seus autors; de fet es refereix a ells amb noms i cognoms. Inclús parla sobre l'assassinat d'un veí de Catarroja, un senyor anomenat «*Poli*» que havia estat detingut a Paiporta i que va ser assassinat en la carretera Paiporta-València, en la partida de la *Rambleta*, prop del cementeri general de València.

Quan al novembre de 1939 el jutge li pregunte sobre la seua anterior declaració, ell es ratifica en la seua innocència i en no tindre res a veure en cap dels delictes dels quals se li acusa. No obstant això, la situació es complica quan comencen a arribar els informes de les autoritats franquistes.

Per al delegat d'Informació de FET, Manuel Císcar apareix com a simpatitzant del Front Popular abans del moviment (la qual cosa tindria sentit si era d'esquerres), i com a president de la Societat d'Obrers, d'IR; més tard, durant la guerra va formar part del Comité, especificant que ho va ser en el període de temps anterior a la comissió dels assassinats. Per la seua banda, l'alcalde, a l'octubre de 1939, informa que abans de la guerra era militant del Partit Autonomista i afiliat a la UGT, i que després del colp d'Estat va passar a militar en la IR. A més, va formar part del Comité Revolucionari des del 25 de setembre de 1936, abans dels assassinats.

Testimonis de descàrrec parlen d'ell com un dels elements més moderats dels que anaven per l'Ajuntament, amb poca relació amb aquells més exaltats. Inclús, dos jòvens militants de FET de les JONS certifiquen que, requerit Manuel Císcar per l'autoritat per a fer immediatament entrega de les claus de la biblioteca del Centre Republicà, així com dels llibres d'administració de l'esmentat Centre, l'entrega va

ser realitzada «*con toda la disciplina y obediencia que el caso requería, además entregó una bandera nacional que tenía guardada durante toda la guerra en su casa. Dicho señor hizo un informe detallado de todo lo que había sin rodeos de ninguna clase*». Això, sens dubte, era una mostra que estaven davant d'una persona de bons sentiments i de bona conducta moral.

El Tribunal, el 28 de juliol de 1942, va considerar com provada la participació del processat en els assassinats i, tenint en compte la seua ideologia, el va condemnar a 30 anys de reclusió major, per ser autor d'un delictes d'Adhesió a la Rebel·lió, amb les accessòries corresponents. Finalment compliria 20 anys i un dia per la ràpida commutació de la pena. Al febrer de 1959 eixiria en llibertat després de quasi vint anys de privació de la mateixa.

En el cas de **Julián Gallego García**, de 39 anys d'edat, militant de la sindical UGT, rajoler de professió i d'estat civil casat, en procediment núm. 4974-V-39, es declara membre del Comité encarregat d'abastiments, carreteres i treball, i desconexador dels autors materials dels excessos comesos contra persones i coses.

Els testimonis dels empresaris per als quals va treballar anteriorment a la guerra civil, Francisco Bauset i Eduardo Navarro Sánchez, van produir efecte positiu en el seu juí, perquè encara que li consideren un home d'idees avançades (note's l'eufemisme), era molt equànim i sense exaltacions de cap classe. El fiscal va sol·licitar la pena de mort per considerar que només el fet d'haver pertangut al Comité Revolucionari ja era prou motiu.

Finalment, va eixir acusat d'Adhesió a la Rebel·lió amb una condemna de 30 anys de reclusió en el juí celebrat a València el 7 d'octubre de 1939. No obstant això, la seua condemna va ser revisada el juliol de 1940 i commutada per la inferior de 20 anys i un dia, i en juliol de 1944 li seria commutada novament per la de 12 anys i un dia. El 7 de juliol de 1951 eixiria en llibertat des del Penal de Sant Miquel dels Reis.

No va ocórrer el mateix amb **Agustín Encarnación Aznar**, de 41 anys, natural i veí de Paiporta, casat, obrer de professió. En el procediment núm. 4964-V-1939 es llig que va ser un militant socialista i afiliat a la sindical UGT, i que ja havia exercit càrrecs directius en eixe partit abans de l'esclat de la guerra.

Va ser membre dels dos comités revolucionaris i de la Comissió Gestora nomenada després del desmantellament d'estos, i Agustín Encarnación va confessar haver assistit diàriament al local del Comité i haver presenciat la detenció de diverses persones que van ser assassinades eixe mateix dia. Va confessar també que havia pres part en l'assalt al despatx de Joaquín Tarazona (que havia sigut assassinat) i a la casa de Rosa Serrano. Però la pròpia Guàrdia Civil assegura en el seu informe que no hi ha testimonis sobre la intervenció personal de l'acusat en els assassinats.

No obstant això, sí se li va considerar responsable, en qualitat d'inductor, del conjunt de fets delictius i partícip dels acords presos pel Comité i, amb això, responsable dels assassinats, declarats com fets provats i constitutius d'un delicte d'Adhesió a la Rebel·lió, *«previsto y penado en los artículos 237 y 238 del Código de Justicia Militar en relación con el art. 3º del Bando declaratorio del Estado de Guerra»*, amb l'agreujament que el processat tenia una absoluta identificació ideològica amb l'esquerra, i d'ací *«l'Adhesió»*.

Amb tot açò, el Tribunal Militar li va condemnar a la pena de mort amb les accessòries d'inhabilitació absoluta i interdicció civil, en cas d'indult, i al pagament de la responsabilitat civil sense determinació de quantia, d'acord amb el que disposa la Llei de Responsabilitats Polítiques de 9 de febrer de l'any en curs.

Per sort per a ell, l'indult va arribar i la pena de mort va quedar commutada per la pena inferior de 30 anys de reclusió major, que va començar a complir en la Presó Cel·lular de València, segons resolució de Consell de Guerra permanent núm. 3 de València, el 8 de desembre de 1939.

No obstant, desconexem si va complir tota la sentència o part d'ella, ja que es va veure beneficiat per algun dels indults o reduccions de condemna concedits al llarg del Franquisme.

Sobre **Francisco Tarazona Llácer** poc podem dir, llevat que va ser membre del segon Comitè Revolucionari i de la posterior Comissió Gestora municipal fins al final de la guerra, el que va bastar per a ser tancat en la Presó Cel·lular de València des del 24 de novembre de 1939 fins al 4 de juliol de 1940.

La seua participació en les accions del comitè va ser de poca rellevància, fins al punt que les seues pròpies collites d'arròs van ser, en un moment determinat, confiscades pel Comitè de Sollana, com queda recollit en una declaració, que el propi encausat, realitza en favor d'un altre paiportí, Enrique Gil Gregori, per la seua actuació en favor dels més perjudicats durant la guerra (encara que també podria tractar-se d'una altra persona amb el mateix nom i cognoms).⁶¹

Rafael Calvo Soldevilla, l'últim dels membres del Segon Comitè, va ser processat juntament amb Enrique Gil Gregori i Manuel Aznar Sacramento, considerats en un primer moment com «*elementos a destacar del Comité Rojo de Paiporta, durante la dominación roja y en donde se cometieron algunos asesinatos de vecinos de la población*», segons consta en el procediment núm. 2181-V-39, el que no era cert, a la vista de les llistes dels components dels distints organismes municipals.

I és que la confusió de noms i dates serà una de les causes d'acusacions errònies en més d'un cas. Se sap amb certesa quan es

⁶¹ «Francisco Tarazona Llacer, de 34 años, casado, con domicilio en Paiporta plaza de Francisco Ciscar nº 12 de profesión labrador y Francisco Tarazona Soto de 39 años, casado con domicilio en Paiporta calle de Lepanto núm 10 de profesión labrador, solidariamente juran por Dios y por su honor ser verdad, lo que declaran: Que conocen a Enrique Gil Gregori y que durante la dominación roja y a causa de haberseles incautado el Comité rojo de Sollana, de las fincas y de las cosechas, se dirigieron al referido Enrique Gil para que este les ayudara solucionándoles el problema de la incautación. Así lo hizo ya que ayudó gestionando el asunto, consiguiendo que se trajeran las cosechas a Paiporta, si bien posteriormente sólo percibió una parte el firmante Francisco Tarazona Llácer y nada el otro.» (26/02/1940)

van assassinar els diferents veïns i els noms dels integrants dels comitès revolucionaris, però respecte a realitzar les denúncies, hi ha dubtes a l'hora d'ubicar en cada comitè als integrants dels mateixos i es tendeix a generalitzar i confondre.

Rafael Calvo Soldevilla, de 22 anys d'edat, fadrí i ferroviari de professió, declara no pertànyer a cap partit polític abans de la sublevació, encara que a finals de setembre de 1936 es va afiliar al PC quan es va crear una agrupació en esta localitat, i passa a exercir els càrrecs de responsable d'organització sindical i vocal del Comité Revolucionari.

Segons la seua versió, durant els 12 o 13 dies que va formar part del Comité es va dur a terme l'execució de l'exjutge municipal, conegut com «Ximet el Sec» ; la seua detenció i assassinat es va realitzar sense coneixement dels membres del Comité, i qui va prendre part molt activa va ser un individu conegut com «El Asturiano», del que es desconeix el seu parador. L'assassinat del jutge li va produir tal repulsió, que va deixar tots dos càrrecs per a formar part de les milícies del POUM en el front de Terol, des d'on va passar a Alacant formant part de la XXII Brigada.

També fa constar que, durant el temps que va romandre en el front, no va aconseguir cap ascens, i va estar únicament com a escriptent en l'oficina del comissari polític del batalló.

En les declaracions de testimonis s'observa una certa confusió: un d'ells assenyala que va formar part dels dos comitès, encara que en realitat només ho va ser del segon i, segons pareix, uns pocs dies; altres no dubten que, en el moment de l'assassinat del jutge, l'inculpat estiguera a Madrid.

Va ser condemnat a la pena de 20 anys de reclusió per un delictes de Rebel·lió Militar, però després de la revisió de la sentència, la pena li va ser commutada per la de 12 anys i un dia, de manera que el 25 de novembre de 1947 es va decretar la seua llibertat definitiva.

ALTRES CÀRRECS PÚBLICS

No sols van ser els membres del Segon Comit  Revolucionari els encausats pel seu suport a la Revolució. Regidors, alcaldes, membres del primer comit , de les comissions gestores..., tots aquells que d'una manera o d'una altra havien format part de l'administració local, en una o diverses facetes. Ací tenim uns exemples.

Enrique Gil Gregori, de 32 anys, casat, jornaler de professió i vocal del primer Comit  Revolucionari, empresonat a El Puig de Santa Maria a l'espera de ser jutjat, manifesta que a l'abril de 1935, es va constituir a Paiporta la Societat de Treballadors de la Terra, afecta a la UGT, va ser nomenat president d'esta organització fins al mes d'octubre i, com a tal, vocal del Comit . Al setembre de 1936, després de la dimissió del Comit , va formar part de la Guàrdia Popular Antifeixista i al febrer de 1937 va passar a ser Guàrdia de Seguretat.

Reconeix que, durant la seua permanència en el Comit , es va produir l'assassinat de Joaquín Tarazona Muñoz, exjutge municipal, dut a terme pel conegut com «El Asturiano» i altres individus estranys, però desvincula de tals fets al Comit .

En favor seu, diversos testimonis diuen davant del jutge que va beneficiar en allò que va poder a persones considerades de dretes, entre elles el cap local de FET de les JONS, qui redunda en l'hostilitat de l'encausat davant de qualsevol temptativa d'assassinat a persones de dretes. De la mateixa manera, l'alcalde del nou Ajuntament franquista avala l'actuació d'Enrique Gil durant la seua pertinença al Comit .

Com a vocal de la Junta de Confiscació de Finques Rústiques es va preocupar que les terres que no estaven treballades ho estigueren a partir d'eixe moment, però sense ordenar confiscacions ni requisos.

Va estar uns quants mesos tancat esperant el juí i, a pesar de les cartes remeses per la seua dona, li va ser negada la llibertat condicional,⁶² i finalment, acusat d'Adhesió a la Rebel·lió, l'11 de setembre de

⁶² La seua esposa, Vicenta Folgado, és una prova de la tenacitat amb què les dones de presoners van lluitar per aconseguir la llibertat dels seus marits. El 25 de març de 1940 va escriure una carta al jutge encarregat del procediment, en la que es deia:

«Vicenta Folgado Chulià, mayor de edad, casada, natural de Valencia y domiciliada en Paiporta, calle Florida nº 2, a V.s con todo respeto expone: Que mi esposo, Enrique Gil Gregori, se halla detenido y a disposición de este juzgado militar nº 6. SUPLICO: tengan el bien de conceder los beneficios de la prisión atenuada a mi citado esposo, ya que estimo es merecedor de ello, como demuestra la documentación que se adjunta, y constituye, además el medio de subsistencia de la recurrente que se encuentra con dos hijos de corta edad, sola y en la mayor penuria desde que fue detenido mi ya citado esposo».

Mesos més tard, i davant de la falta d'una resposta satisfactòria, torna a incidir en les seues necessitats econòmiques, per a ella, les seues filles i el seu marit tancat a l'espera d'un juí que s'allargava en el temps, i exposa davant de la mateixa autoritat:

«Vicenta Folgado Chulià, natural de Valencia, de 29 años, vecina y domiciliada en Paiporta, calle de Florida, nº 2, a V.E.T acuda por el presente y

EXPONE: Que mi esposo Enrique Gil Gregori se encuentra detenido en la cárcel del Puig a virtud del sumarisimo número 2181 que está en este juzgado, y como quiera que la dicente se encuentra necesitada del trabajo y sostén de su citado esposo, y contra el mismo no existe acusación grave, aspira a que se le conceda la libertad provisional o prisión atenuada en su domicilio, comprometiéndose a presentarse ante su Autoridad cuantas veces se lo ordene. Por ello SUPLICO: se sirva disponer lo conducente y sea concedida la libertad provisional o prisión atenuada de mi referido esposo, comprometiéndose a presentarse ante su Autoridad cuantas veces lo ordene». I encara va haver-hi una tercera, el 7 de febrer de 1941:

«Vicenta Folgado Chulià, mayor de edad, casada, natural y vecina de Paiporta, con domicilio en calle Florida, nº 5, ante V.S respetuosamente comparece y como mejor proceda en derecho expone: Que desde los primeros días de la liberación total de España, se encuentra detenido su esposo, Enrique Gil Gregori en la prisión Monasterio de El Puig, a disposición de V.S por instruírsele procedimientos sumarísimos de urgencia cuya estadística desconoce la suscribiente, en ese Juzgado Militar, que es nº 10 de Valencia Cid. La observación del sumario de referencia es indudable que ha de dar como consecuencia el que Enrique Gil no ha intervenido directa ni indirectamente en ningún hecho criminoso de los que pudieron ocurrir en este pueblo, sino más bien, la expresión del proceder que corresponde a un hombre de sanas ideas y ajeno a las luchas sociales y políticas del funesto Frente Popular. Por todo lo expuesto y teniendo en cuenta las disposiciones de nuestro invicto Caudillo relacionadas con la situación personal de los procesados. Es por lo que: SUPLICA a V.S que teniendo por presentado este escrito se dispone conceder a Enrique Gil Gregori, los beneficios de la prisión atenuada, fijando a estos efectos el domicilio anteriormente consignado, con la seguridad de que en ningún momento ha de eludir la acción de la justicia Nacional compareciendo a cuantos requerimientos tengan a bien serle hechos».

1941 és condemnat a la pena de 20 anys i un dia. A diferència d'altres, ell sí que complirà íntegrament esta pena, ja que és el 29 d'abril de 1959 quan és posat en llibertat.

Manuel Aznar Sacramento, casat, de 50 anys d'edat i obrer de professió, militant d'Unió Republicana i afiliat a la UGT, era membre del Sindicat d'obriers de Paiporta des de la seua creació a finals de la dècada dels anys vint, encara que no va ostentar cap càrrec de responsabilitat. Després de la sublevació va passar a formar part del Comité Revolucionari de Paiporta⁶³ com a representant d'este sindicat fins que van ser desplaçats del Comité pels membres de la CNT que van entrar a formar part del mateix.

A pesar de les cartes i els informes arreplegats per la seua família, entre els que s'inclouen els de la Guàrdia Civil, FET de les JONS o el propi Ajuntament, per Interlocutòria de 20 de gener de 1941 se li acusa formalment d'ostentar el càrrec de cap de Milícies en el Comité. Per això serà decretat el seu tancament a El Puig a l'espera del juí.

Una setmana després va ser interrogat novament, i es va ratificar en el que afirmava anteriorment; assenyala que va entrar a formar part del Comité per la Societat de Caçadors i com a persona entesa per a cuidar de les escopetes que el Comité havia requisat, reparant les trencaes. No va ser cap de les milícies roges del poble de Paiporta, però sí que va fer guàrdia per l'horta armat amb una escopeta per a evitar els robatoris.

Dos mesos després, l'1 d'abril de 1941 és decretada la seua presó atenuada i va eixir de El Puig de Santa Maria el 15 d'abril de 1941. Des de llavors havia de presentar-se al jutjat els dies 1 i 15 de cada mes *«i quantes vegades siga requerit per a això»*.

⁶³ Encara que en la "Relació de los Ayuntamientos, Comisiones Gestoras y Juntas Municipales que se constituyeron en este pueblo a partir del 18 de julio de 1936", elaborat per l'Ajuntament de Paiporta per a la Causa General a l'octubre de 1942 (Causa General de València, ram separat de Paiporta, llegendari 13882, exp. 4, fol. 88-92), no apareix enlloc.

No obstant això, el 27 de maig de 1941 el jutjat militar considera que Manuel Aznar sí que era membre del Comité Revolucionari en el moment de l'assassinat del senyor Joaquín Tarazona, per la qual cosa es va decretar el seu ingrés en la presó el 16 de juliol de 1941.

Nous testimonis van ser cridats a declarar, però cap d'ells va aportar res de nou. I a pesar de la falta absoluta de proves, en la vista de l'11 de setembre de 1941, el fiscal va considerar que totes les acusacions eren constitutives d'un delictes d'Adhesió a la Rebel·lió pel que va sol·licitar del tribunal la reclusió major o pena de mort. Finalment, el tribunal va reduir la pena a 6 anys i un dia de reclusió major i va ser posat en llibertat el 4 de maig de 1945.

José Juan López, de 36 anys, casat i jornaler de professió, en la seua declaració de 10 d'octubre de 1939 declara estar afiliat al Sindicat de la Fusta de la CNT, on tenia el càrrec de directiu. Apareix com a regidor de l'Ajuntament a l'abril de 1938 en representació del sindicat, ocupant una de les vacants en el Consistori produïdes per les crides dels reemplaçaments cap al front de guerra. Per motius semblants va ser nomenat vocal de la Cooperativa CNT-UGT.

Així, el cap local de FET de les JONS li fa responsable, com delegat d'bastiments, de registres en domicilis per a la confiscació de queviures, d'haver realitzat guàrdies armades i de ser gran propagandista. José Juan, no obstant això, negarà estes responsabilitats davant del jutge a l'octubre de 1939, mostrant-se com un simple empleat.

Durant la seua permanència a la presó i fins a la celebració del juí, s'anaven acumulant els informes, avals, cartes i certificats de qual·sevol tipus, uns favorables, altres desfavorables, amb els que el tribunal elaboraria les seues conclusions. I com en casos anteriors, la seua esposa va fer l'impossible per millorar la situació del seu marit tancat, escrivint-li al jutge explicant-li els problemes físics que patia.⁶⁴

⁶⁴ El 19 de febrer de 1940 li escrivia:

«Pilar, natural de Tabernes de la Valldigna y vecina de Paiporta, con domicilio en la calle

El 5 d'abril de 1941 se li va notificar la presó atenuada, probablement motivada per la seua mala salut i perquè les acusacions no eren prou greus com per a suposar una perillositat manifesta. En juliol de 1942 el tribunal li condemnarà a una pena de 12 anys i un dia de reclusió menor, com a autor d'un delictes d'Auxili a la Rebel·lió, amb l'accessòria d'inhabilitació absoluta pel temps de la condemna. Condemna que es commutarà per la de 6 anys i un dia, fins que el 16 d'octubre de 1945 obtindrà la llibertat definitiva.

També va ser processat **José Torrent Juan**, de 34 anys d'edat, natural i veí de Paiporta, casat i llaurador de professió. Va ser condemnat a 30 anys de Reclusió Major, per un delictes d'Adhesió a la Rebel·lió, per sentència de 25 d'octubre de 1939, en la que es considera com a provat que el processat pertanyia al Partit Socialista i afecte a la UGT. A més, va ocupar càrrecs de direcció en el sindicat d'Oficis Diversos, i a l'esclatar la guerra va ser membre del Comité Revolucionari, on va exercir el càrrec de delegat d'Agricultura, i després el de secretari de la Junta Qualificadora de Confiscació de Finques Rústiques.

Com a membre de la secció de llauradors de la Casa del Poble, va intervindre en l'assalt i l'ocupació de finques rústiques. Per tot això, va ser condemnat a la pena de 30 anys de Reclusió Major, amb les accessòries d'inhabilitació absoluta i d'interdicció civil durant el temps de la condemna, sent-li d'abonament la totalitat de la presó preventiva realitzada. A més, va quedar pendent de la sentència del Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques.

Continuación de Lepanto nº 26, mayor de edad, de estado casada, ante V.S comparece y con el debido respeto y consideración tiene el honor de exponer: Que mi esposo José Juan López se halla detenido desde el día 11 de septiembre a disposición del juzgado. Tras la visita que le hecho hoy, me lo he encontrado enfermo con una gran hemorragia, producida por una úlcera que padece desde hace 16 años y que en la actualidad se le ha agravado debido a no poder seguir en la prisión el régimen alimenticio conveniente. Con todo ello SUPLICO: a V.S se digne a tener por presentado y escrito y acordar la prisión atenuada de José Juan López y en el caso de estimar que no es procedente tal acuerdo, dar las órdenes oportunas para que sea tratado en el Hospital».

Per la seua banda, **Ramón Moncholí Mandingorra**, de 34 anys, llaurador, casat, natural i veí de Paiporta, segons la sentència dictada el 12 de gener de 1940 (l'única part del procediment que és possible consultar) era una persona amb instrucció i sense antecedents penals.

Havia sigut president de la UGT local amb anterioritat al colp d'Estat i una vegada iniciada la guerra, va formar part del Primer Comitè Revolucionari, on va ocupar el càrrec de delegat d'Agricultura. Com a vocal de la Junta Qualificadora de Finques Rústiques va dur a terme la confiscació de diverses d'elles; va ser, igualment, president de la secció de llauradors i de la col·lectivitat llauradora CNT-UGT, així com vocal del Consell municipal des del 15 de febrer de 1937, en este càrrec va romandre més d'un any.

Segons pareix, va intervindre en les represàlies de les quals van ser objecte tres veïns de Paiporta, encara que no va poder comprovar-se amb les denúncies pertinents, perquè d'haver-se pogut comprovar, la seua sentència haguera sigut, sens dubte, de mort. Segons el Consell de Guerra que ho va jutjar, tots eixos delictes eren constitutius de delictes d'Auxili a la Rebel·lió, en concepte d'autor responsable, perquè va intervindre directament en la comissió dels fets imputats. Per tots estos motius va ser condemnat a 15 anys de Reclusió Menor amb les seues accessòries d'inhabilitació absoluta durant la condemna i el pagament de la responsabilitat civil, comptant el temps que havia estat ja a la presó preventiva com a compliment de part de la condemna.

Amb una condemna de 12 anys i un dia apareix **Francisco Valero Albert**, de 33 anys, obrer de professió, casat, natural de València i veí de Paiporta, afiliat a la UGT abans de la sublevació i al PC una vegada iniciada la guerra, el qual va ser acusat d'haver sigut el president de l'agrupació local del PC i autor d'una sèrie d'informes sobre uns paipor-tins destinats en el front de guerra, un dels quals va ser posteriorment assassinat. També s'adduïa el que a l'abril de 1937 havia format part del Consell municipal com delegat d'Abastiments.

La seua sentència crida l'atenció perquè en ella es fa referència a altres veïns de Paiporta, afectats de diversa manera per la repressió d'ambdós bàndols. Francisco Valero, en el seu afany d'eliminar del seu expedient possibles responsabilitats, no dubta a fer responsables dels informes mencionats a **José Brull Muñoz**, de 22 anys, fadrí, xòfer, natural i veí de Paiporta, com a secretari del partit en la localitat.

Processat junt amb altres paiportins en el sumaríssim núm. 5791-V-39, es reflecteix en el mateix que José Brull, persona de molt bona conducta, militava en la DRV abans de la sublevació, i que al dissoldre's este partit va ingressar en el PC com a forma d'ocultar-se, on va exercir el càrrec de secretari fins al mes de març de 1938, en que es va incorporar a l'Exèrcit Republicà («*rebelde*»), destinat al Tercer Batalló d'Automòbils de Transports, «*no constando suficientemente probado en autos su intervención en los informes que el partido comunista de Paiporta dio sobre Ramón Paredes Tarazona y Joaquín Gisbert Blasco que se encontraban en el frente encuadrados en el ejército marxista y como consecuencia de dichos informes fue asesinado Joaquín Gisbert Blasco*».

Açò li va valdre una condemna de 12 anys i un dia de Reclusió Menor, ràpidament commutada per la d'1 any de presó menor, en funció de l'aplicació de la llei i de l'escrit de Ramón Paredes Tarazona, annex al procediment, que fa referència al processat.

En el este escrit, Ramón Paredes Tarazona, veí de Paiporta, militant de FET de les JONS i excaptiu, declara que l'autor dels informes elaborats contra ell i altres companys en l'Exèrcit Republicà, referents a la seua ideologia política i que van conduir a l'afusellament d'algun company, van ser elaborats amb la col·laboració del què, llavors, era president del Partit Comunista de Paiporta. No obstant això, no es tractava de José Brull Muñoz, empresonat per este motiu, sinó de Francisco Valero Albert, que es va atrevir a atribuir a José Brull estos actes delictius, quan en realitat José Brull Muñoz sempre havia sigut de dretes i de gran confiança.

Finalment, Francisco Valero Albert, en procediment núm. 4766-V-39, va ser condemnat el 17 d'agost de 1939, a la pena de 12 anys i un dia de reclusió menor, amb les accessòries legals, com a autor d'un delictes de Rebel·lió. Se li va proposar la commutació per la de 6 anys i un dia de presó menor i va ser posat en llibertat el 6 d'octubre de 1944, mentre exercia de mestre d'obres en un camp de treball de Terol.

Miguel Fernández Pardo, de 39 anys d'edat, ebenista, afiliat a la UGT i a UR, va ser vocal de la Comissió Gestora municipal que funcionava en juliol de 1936 i va treballar a les ordres del Segon Comité durant la guerra en tasques administratives, així com en la gestió de pagaments i cobraments i de l'embarcament de les caixes de cebes per a l'exportació, de la qual cosa donava compte diàriament al secretari del Comité. Després d'unes petites molèsties, que incloïen les declaracions en comissaria i l'estada a la presó, encara que fóra en situació de disponible, al poc de temps gaudirà de la presó atenuada, sent el seu cas sobresegut.

Isidro Rodríguez Armengol, militant del PSOE i afiliat a la UGT des de 1933, va exercir el càrrec de vocal de la Comissió Gestora municipal en juliol de 1936, i va ser nomenat alcalde de Paiporta al març de 1937. Va ostentar este càrrec des de llavors fins al final de la guerra i durant estos anys va avalar a diverses persones de significació dretana. Per a ell també es va decretar la presó atenuada al gener de 1940, a l'espera del juí. I com a alguns dels seus companys, el seu cas serà sobresegut.

Un cas curiós és el de **Manuel Pastor Ros**, casat de 42 anys, secretari de l'Ajuntament de Paiporta des d'octubre de 1931 i funcionari de l'Administració local des de 1936. Va poder continuar en el seu càrrec després de la sublevació centrant-se en l'aspecte econòmic, però al ser creat el Comité va passar a dependre d'este per a les tasques administratives i burocràtiques i, per por de les represàlies, va continuar exercint el seu paper de secretari tant en el Segon Comité com en la Comissió Gestora que ho va substituir.

A pesar de la seua declaració davant del jutge, basada en que només s'encarregava de qüestions administratives, sense intervindre per a res en els assassinats ni confiscacions o altres delictes, va passar a ser processat pel seu càrrec públic i la seua condició de funcionari al servei del poder local de la República. Així, en providència de novembre de 1939, va romandre tancat en la Càrcer Model fins al dia del juí.

Ràpidament es va posar en marxa l'engranatge dels avals, i la Comissió Gestora municipal de Paiporta, amb data 30 de novembre de 1939, va elaborar un informe en què se certificava la seua conducta impecable i les seues tendències dretanes encara sense estar afiliat a cap partit abans de la sublevació. Inclús donen compte de les especials circumstàncies de seguretat⁶⁵ que li van portar a continuar en el seu lloc, a afiliar-se a la CNT, i a continuar treballant amb el Comité fins al final de la guerra.

En el este informe, amb el suport dels emesos per la Direcció de la FET de les JONS, el jutge municipal i el rector consideren a l'informat com adherit «i *afecto al Glorioso Movimiento Nacional*». En el mateix sentit apareixen els informes de les autoritats locals de Vilamarxant, on Manuel Pastor havia exercit com a secretari fins a l'adveniment de la República en què es va traslladar a Paiporta. Folis i folis van engrossint el seu procediment amb les cartes de suport que es dirigeixen al jutge instructor: veïns que recuperen el seu racionament, viudes que no queden desamparades, desplaçats que són acollits per la seua actuació...⁶⁶

⁶⁵ Tenia amagades en el seu domicili a la germana d'un farmacèutic de Vilamarxant, que havia sigut assassinat, i a una altra senyora, igualment temerosa de córrer la mateixa sort. A més, sempre va estar en contacte amb les persones destacades de dretes de la localitat, ajudant-les en la mesura que es podia des del seu lloc en el Comité.

⁶⁶ Notificació del cap local de FET de les JONS, de 10 de maig de 1940:

«En cumplimiento de lo ordenado por VS en su oficio de los corrientes, tengo el honor de informarle que, Manuel Pastor Ros, es persona de recta moral e intachable conducta social y religiosa, durante su permanencia en esta localidad ha estado completamente alejado de toda contienda política y durante el Glorioso Movimiento Nacional a pesar de haber continuado en el ejercicio de su cargo sin interrupción alguna estuvo en estrecho contacto y colaboración con los elementos más destacados de derechas de la población,

La seua esposa també va escriure al jutge sobre la situació en què es trobava el seu marit i sobre les especials circumstàncies de la seua pertinença al Comité Revolucionari.⁶⁷

El 23 de gener de 1940 se li va notificar la presó atenuada en el seu domicili, per observar que la pena que poguera correspondre-li no excediria de la reclusió temporal que portava complint (8 mesos).

constándome prestó desde su cargo la ayuda y apoyo que le fue dado posible a las familias más perseguidas por los rojos; por cuyos motivos puede considerársele como digno Español».

⁶⁷ «*María Escriche Pérez, mayor de edad, casada y vecina de Paiporta (Valencia), esposa de Don Manuel Pastor Ros, procesado por un supuesto delito de las variantes de Rebelión, atentamente comparece y con todo respeto expone:*

Que mi citado esposo, Secretario del Ayuntamiento de Paiporta con anterioridad al Glorioso Movimiento Nacional, venida la fecha del 18 de julio, pudo evitar las persecuciones de que fue objeto y continuar en dicho cargo hasta que fue derogado por la canalla marxista del ayuntamiento y sustituido por un Comité, evitó la prestación de los servicios profesionales, figuró nominalmente como Secretario de aquel organismo; y digo nominalmente porque no asistía a las reuniones que dicho Comité realizaba y para todas las actividades del mismo, había otro espontáneo quien ejercía tal cargo de Secretario y estampaba las firmas. Mi esposo no fue jamás Secretario de aquellos Comités.

Que durante el tiempo de la desgraciada dominación roja tanto él como el resto de la familia, procuramos ayudar al Movimiento Nacional directamente sobre las personas perseguidas por los rojos e indirectamente haciendo nuestra pobre pero sentida propaganda a favor de las decisiones del Caudillo.

Que cuanto expongo, no me cabe duda será reflejado en la actualidad por los informes, avales y certificados aportados ante el Sr. Juez Militar del Juzgado nº 11 de esta Auditoría y los otros que de una manera oficial sean reclamados por ser todo verdad y a mayor abundamiento porque en la depuración de los funcionarios de su carrera del Secretario ha sido obtenida una calificación favorable y rehabilitado de su actuación en periodo rojo.

Que el expediente sumarisimo del interesado es el señalado con el número 7338.

Que actualmente se halla detenido en la cárcel celular de la Modelo de esta capital.

Que personas de significación adicta al Movimiento de la localidad aseguran y garantizan el comportamiento del citado Don Manuel Pastor para en caso de que haya de presentarse ante las autoridades Judiciales en los días y horas que le sean señaladas. En virtud de lo expuesto, en sus méritos, SUPlico ante VE se digne a ordenar, previa información que el procesado Manuel Pastor Ros sea puesto en libertad provisional o prisión atenuada a cuyo efecto señala su domicilio en la casa nº 14 de la calle de la Iglesia del pueblo de Paiporta en donde permanecerá disfrutando de este beneficio, hasta tanto que la verdad resplandezca ante los dignísimos Consejos de Guerra. Esta es la gracia que espera alcanzar del recto criterio de VE cuya vida con la del Caudillo guarde Dios muchos años».

Alguna cosa semblant va ocórrer amb l'oficial de l'Ajuntament, **Lorenzo Mendoza Moncholí**, que va seguir en el seu lloc de treball a pesar dels canvis desenvolupats. Es va encarregar de la ubicació dels refugiats que anaven arribant a la localitat procedents de les proximitats dels fronts de guerra, especialment en les cases dels més benestants.

A l'igual que Manuel Pastor, també comptava amb el suport de les noves autoritats locals, i així el 24 de gener de 1940 l'alcalde-president certificava que, com a oficial de l'Ajuntament, havia seguit en el seu lloc fins al mes de novembre de 1939, en que va ser detingut. Tant a ell com a la seua família se'ls considera fervents catòlics i d'arrelats costums religiosos, summament dretà, propagador dels seus ideals i contribuent al *Socorro Blanco*.

Tant el 1r com el 2n tinent d'alcalde reincidirien en els seus informes favorables. Veïns de la localitat, beneficiats d'una forma o una altra per la seua actuació, no dubtaran a l'hora de dirigir-se al jutge militar en suport de Lorenzo, i igual que Manuel Pastor Ros, va poder tornar al seu domicili i reincorporar-se al seu treball per la presó atenuada.

Altres membres del Primer Comité Revolucionari van ser igualment processats, però en estos casos van ser absolts dels càrrecs que se'ls imputaven. És el cas d'**Abelardo Martínez Martínez, (a) «Ambrosio»**, un obrer de 34 anys, fill de José i Josefa, casat, natural i veí de Paiporta, i junt amb son pare, José Martínez, conegut com «el tio Ambrosio», havia construït el fúnebre del forn de la Fàbrica de Rajoles i Teules El Pilar de Paiporta.

Quan va acabar la guerra, va ingressar, des del primer moment, en la Presó Cel·lular de València a disposició del Jutjat Militar que portava el seu cas; segons l'informe d'investigació signat el 22 de juny de 1939, durant els anys de la guerra civil, i a instàncies del Comité local, havia realitzat fets tan delictius com col·locar la bandera roja de la CNT-FAI en la part alta del campanar de l'Església (ja que es dedicava a la construcció i a la reparació de fúnebres, tenia pràctica per a pujar als llocs alts dels edificis), o algunes guàrdies de milícies.

Va ser membre del Comissariat de la Vivenda durant un curt període de temps; només es va limitar a col·locar els cartells de «confiscada» en les cases que el Comité així ho havia decidit. Com a obrer i membre de la Societat d'Obrers, va prendre part en la retirada de les campanes de la torre de l'església, segons pareix pressionat per elements del Comité.

No obstant això, no va prendre part en la crema dels efectes religiosos de l'església de Paiporta ni en cap registre ni saqueig. De fet, després de la guerra va participar en la col·locació de les noves campanes i en una altra sèrie de treballs de restauració de l'església «*de forma voluntària i gratuïta*», eufemisme que realment amaga un càstig i una vexació, en obligar-li a realitzar, de forma gratuïta i evident, un treball físic per a una institució a la què, presumiblement, havia atacat anys abans.

Els avals obtinguts entre els veïns de la població, sens dubte, van influir en la decisió del Tribunal que va veure el seu cas, a pesar de la petició fiscal de 12 anys i un dia de reclusió per un delictes d'Auxili a la Rebel·lió.

El Consell de Guerra Permanent núm. 5 de València, en sentència d'11 d'agost de 1939, va dictar sentència absolutòria en considerar que el processat va actuar com ho va fer «*a impulsos del miedo insuperable de un mal igual o mayor*», i havent de ser posat en llibertat si no ho estava ja, com així va ocórrer la setmana següent.

Sense haver format part de l'administració local, diversos paiportins van ser igualment processats, amb penes diverses. Hem pogut consultar els sumaris d'alguns d'ells, que ens poden servir d'exemple, igual que este apartat serveix d'homenatge a les seues persones.

30 ANYS DE RECLUSIÓ MAJOR

Enrique Ricart Llácer, de 52 anys, casat, natural i veí de Paiporta, jornalero i ebenista de professió, detingut i traslladat al maig de 1939 a la Presó Cel·lular de València, va ser processat al juny de 1939 (Sumaríssim núm. 5081-V-39) i va passar per diferents presons, com la majoria dels condemnats pels tribunals franquistes.

Va començar la seua condemna en el penal de El Puig de Santa Maria i va acabar de complir la seua condemna en un altre penal, Sant Miquel dels Reis, condemna de 30 anys de Reclusió Major pel delictes de difusió de propaganda comunista i per haver robat en la Delegació d'Abastiments, encara que només compliria 8 anys al ser indultat al setembre de 1946.

Militant i propagandista del Partit Socialista, durant la guerra civil es va afiliar al PC, on va arribar a ocupar un càrrec directiu per la falta de personal. Va ser detingut en un primer moment, exclusivament, pels seus antecedents esquerrans, motiu suficient perquè el fiscal sol·licitara la pena de mort.

Segons sentència de 20 de desembre de 1939 dictada en la ciutat de València, se li atribuïen diversos delictes. En primer lloc, se li acusava d'haver enviat un informe als comandaments militars de la Brigada núm. 105 sobre dos dels seus soldats, que eren veïns de Paiporta, Ramón Paredes i Joaquín Chisvert Blasco (este últim, assassinat); en segon lloc, se li acusava d'haver cremat la documentació del partit quan es va veure que era immediat l'acabament de la guerra. Finalment, se li acusa de representar al Partit Comunista en el Consell municipal que va substituir al Comité Revolucionari fins al final de la guerra.

Estos fets es consideren provats i constitutius d'un delictes d'Adhesió a la Rebel·lió per tractar-se d'una persona completament identi-

ficada amb la ideologia d'esquerres. Per això, va ser condemnat a 30 anys de Reclusió Major.

Si realitzàrem un calendari de la seua vida en la presó ens trobaríem amb que entra a la presó el 19 de maig de 1939 i el 18 de gener de 1940 és condemnat a 30 anys de reclusió. Després de restar-li el temps que ha romàs a la presó preventiva hauria finalitzat la seua condemna al maig de 1969. Tenint en compte que en 1939 comptava ja amb 52 anys d'edat, difícilment podria complir-la completa.

Per sort per a ell no va ser així, perquè en juliol de 1940, la Comissió d'Examen de Penes proposa la commutació de la seua condemna de 30 anys per una de 20 anys i 1 dia de Reclusió Major, la qual cosa, efectivament, es va realitzar, encara que amb un poc de demora, perquè la resolució ministerial té data de 24 de maig de 1943.

Tres anys més tard, a l'agost de 1946, per aplicació del Decret de 1945,⁶⁸ se li concedeix l'indult de la pena, encara que no de les accessòries. A pesar que li va ser concedit a l'agost, el Decret no apareixerà fins a setembre i, per tant, no li serà notificat fins al 2 d'octubre. Va romandre en llibertat condicional des de juliol de 1945 i una vegada aconseguida la llibertat definitiva, Enrique Ricart fixarà la seua residència a València.

Bautista Soler Ferrandis, de 25 anys d'edat, jornaler, militant del PC, és un clar exemple d'una acusació per motius merament polítics. Va ser secretari del partit i més tard va passar a ser president de l'agrupació local i representant en el Consell municipal que va substituir al Segon Comité.

⁶⁸ L'indult, concedit per Franco, especificava que els beneficiats serien exclusivament aquells que els «*hechos que motivaron la condena cuya gracia se interesa, fueron cometidos en el lapso de tiempo comprendido entre el 18 de julio de 1936 y el 1º de abril de 1939, sin que aparezca probada la participación del solicitante en muertes, violaciones y demás hechos repugnantes que el artículo 1º. del Decreto citado y artículo 3º. de la Orden de aplicación del mismo, de 27 de igual mes y año, exceptúan del perdón otorgado,*» i deixava clar que l'indult no arribava a les penes accessòries i quedaria sense efecte en cas de reincidència o reiteració.

Sobre ell es van abocar tota una sèrie d'acusacions, que més tard van ser desmentides, referents a registres, confiscacions o assalt a l'església i destrucció de les seues imatges. Els testimonis en contra (alcalde, cap local de la FET de les JONS...) arriben a dir que, encara que no saben de ciència certa si pertanyia o no al Comité, sí que saben que era el que decidia qui havia de ser assassinat. Com era habitual, el fiscal va sol·licitar la pena de mort amb les accessòries corresponents per un delictes d'Adhesió a la Rebel·lió. Per la seua banda, el tribunal ho va condemnar a la pena de 30 anys de Reclusió amb les accessòries corresponents el 8 de juny de 1940.

A diferència d'altres ocasions, l'auditor no va considerar prou investigada la pertinença o no del processat al Comité Revolucionari. Per això, el jutge instructor del procediment va nomenar com a secretari de les actuacions pertinents a un soldat de sanitat militar, un càrrec sense relació amb el treball a exercir, qui va tornar a sol·licitar la informació als que ja havien declarat i va acabar arribant a les mateixes conclusions, és a dir, que no formava part del Comité però sí d'un organisme paral·lel que segons pareix decidia qui havia de ser assassinat, encara que sense proves palpables.

Quan se li va preguntar directament a un d'ells en quins assassinats va prendre part el processat, la resposta és la següent: *«que él no puede asegurar que directamente tomara parte en los asesinatos, pero que desde luego es responsable de los mismos, toda vez que era vocal de la Junta que el Partido Comunista le había nombrado para que le representara en el Comité...»*.⁶⁹

Finalment, el 29 d'octubre de 1942 va ser jutjat de nou, on es va reafirmar la sentència de 30 anys de Reclusió Major, amb les accessòries corresponents, i sense possibilitat de commutació. Va ser traslladat des de la Presó Cel·lular de València al Reformatori d'Adults d'Ocaña i en juliol de 1946 li va ser concedit l'indult, sent posat en llibertat.

⁶⁹ Procediment n° 13928-V-39 contra Bautista Soler Ferrandis, fol. 57, declaració del testimoni Rafael Chisvert Mateu.

Un cas especial, com tots els altres, és el de **Ramón Tarazona Gil**. Natural i veí de Paiporta, de 24 anys d'edat, fadrí i xòfer de professió, havia sigut expedientat per deserció al desembre de 1936, a partir de la denúncia del responsable de la 4a companyia del 8é Batalló del Quarter General de Milícies Populars Antifeixistes, en haver faltat a tres llistes consecutives, anotant-se que no s'havia portat peça ni objecte algun d'este quarter.

Va ser detingut en el seu domicili de Paiporta uns dies abans i traslladat a les presons militars. El 20 de juliol de 1937 va declarar que mai va desertar, sinó que als cinc o sis dies del seu ingrés en les Milícies Populars Antifeixistes, va ser destinat a la 22 Brigada Mixta, 3r Batalló, va partir cap a Alacant per a fer pràctiques i després va passar a Valdenebro (Terol). Allí va romandre fins al 25 de maig de 1937 en que va tornar a casa amb un permís de huit dies prorrogat per a gestionar el seu ingrés com a xòfer en el Cos de Tren i en l'arma d'Aviació, com podien testificar companys i oficials de la seua companyia.

Ràpidament es va decretar la seua llibertat provisional i la seua eixida de les presons militars, havent de presentar-se en el jutjat cada 5 dies fins a la resolució del procediment.

Al finalitzar la guerra, el problema no es va solucionar tan fàcilment. La seua actuació durant el conflicte com a voluntari en les Milícies, no li ajudaria a l'hora de convèncer els jutges. Efectivament, ja amb 27 anys, se li va obrir el procediment núm. 11837-V-39, que es va resoldre per sentència del Consell de Guerra núm. 2, el 17 d'abril de 1943, quan el processat ja comptava 30 anys.

En el sumari es resumia la seua vida passada de la manera següent: obrer, d'ideologia esquerrana encara que de bona conducta amb anterioritat al colp d'Estat; una vegada iniciada la guerra, a les ordres incondicionals del Comité, va prestar quants serveis se li encomanaven, intervenint en la crema i en la profanació de l'església, en registres, robatoris i saquejos, etc., així com en la detenció i en l'assassinat d'algunes persones. Quan es va procedir a registrar el seu domicili, es va trobar la pistola *Star* del nou curt amb què cometia els seus crims.

Per al tribunal estos fets estaven provats i constituïen un delict d'Adhesió a la Rebel·lió, previst i penat en els articles 237 i paràgraf 2n del 238 del Codi de Justícia Militar. A més, s'indicava la gravetat dels actes comesos, la perversitat del seu autor i la indicació que quedava subjecte a la responsabilitat civil que li corresponguera i que vindria dictada pel tribunal corresponent.

Així, és condemnat a la pena de mort, amb les accessòries d'interdicció civil i inhabilitació absoluta per al cas d'indult. A més, segons el tribunal no procedia la proposició de commutació de la pena per trobar-se els delictes compresos en els números 6é i 9é del Grup I de l'Annex on apareixien reflectits tot tipus de delictes, susceptibles o no de veure rebaixada la condemna.

Però l'auditor de Guerra, amb l'aprovació de l'Excm. Sr. Capità General de la Regió, va dictar un acord en què es deia:

«El Auditor entiende que por V.E debe ser aprobada la expresada sentencia... antes de proceder a la ejecución de la sentencia, deberá ésta comunicarse al Gobierno por conducto del Ministerio del Ejército, a efectos de confirmación o conmutación, debiendo hacer constar que mi informe es favorable a la conmutación... de conformidad con lo que se propone, apruebo la sentencia dictada en esta causa por la que se condena a la pena de muerte a Ramón Tarazona Gil... comuníquese por la Auditoría, esta sentencia al Gobierno por conducto del Ministerio del Ejército... y quede... en suspenso la ejecución de la pena capital impuesta, hasta que se reciba la resolución de S.E el jefe del Estado. - Valencia del Cid, 8 de mayo de 1943.- El Capitán General.-Eliseo Alvares Arenas.-Firmado y rubricado.»

És de senyalar que el cap de l'Estat va commutar la pena imposada a Ramón Tarazona Gil per la inferior en grau.

Este va ser el resultat final, però la versió de l'encausat és molt distinta, igual que la dels diversos testimonis que, en un sentit o un altre, van contribuir al processament de Ramón Tarazona Gil.

Segons la seua versió, la declaració del 13 d'agost de 1939 va ser el resultat de coaccions i l'acusació d'assassinat, conseqüència de l'odi personal del denunciant. Les pròpies autoritats locals es contradiuen en els seus informes: l'alcalde, en juliol de 1940, ignora que haja participat en fets delictius, a pesar de la seua militància i ideologia esquerrana; el cap local de FET de les JONS li atribueix qualsevol classe d'excessos i abusos contra persones i coses; el fill d'un dels assassinats només pot afirmar que va veure a l'encartat el dia en què van detindre son pare.

Quan és cridat novament a declarar nega les acusacions una a una, i admet només haver intervingut en la neteja de les runes de l'interior de l'església, una vegada destrossada per uns forasters. I les declaracions de la resta de testimonis no són més aclaridores: generalitats, suposicions, opinions personals, vaguetats...

Procedia de família catòlica i de dretes i el seu propi pare, Manuel Tarazona Baviera, dirigeix una carta al Jutjat el 5 de desembre de 1941 sol·licitant la llibertat provisional per al seu fill, fins que els tribunals dicten la seua sentència. A més, adjunta 4 avals per al seu fill, un de l'ajuntament de Paiporta, el segon del cap local de Falange i els altres dos de falangistes veïns de Paiporta.

En este moment apareix un nou testimoni, Miguel Marí Tarazona, ebenista, de 43 anys, casat, que el 27 d'octubre de 1942, declara conèixer a l'encartat per ser el seu veí i que com a tal coneix la seua mala conducta. A diferència dels anteriors testimonis, per a Miguel Marí, l'encartat estava afiliat a la CNT durant la guerra civil (a IR amb anterioritat a la sublevació), i que com a prova de la seua mala conducta diu que l'encartat, als cinc o sis dies d'esclatada la sublevació, armat amb una pistola i juntament amb altres més van assaltar i van cremar l'església de Paiporta.

Assenyala que als 15 dies van tornar a cremar-la novament, incloent-hi les imatges i tot això a les ordres del Comité. A més, va prestar servei armat com a milicià i com a tal va intervindre el dia 15 d'octubre de 1936 en la detenció i en l'assassinat de l'alferes de la Guàrdia Civil,

fet que segons pareix va confessar en un primer moment, segons el declarant. No sabem com coneixia este fet.

Per totes estes declaracions, el fiscal Jurídic Militar de la 3a Regió, el 12 de març de 1943, en el procediment sumaríssim núm. 11.837-V, proposa imposar al processat la pena de Reclusió Major a mort, amb les accessòries legals corresponents.

La sentència de 17 d'abril de 1943 condemnava al processat a la pena de mort com a autor del qualificat delictes d'Adhesió a la Rebel·lió, però li serà commutada per la inferior de 30 anys de reclusió major.

Va passar a complir condemna a Cuelgamuros, d'on va sol·licitar l'indult al desembre de 1945, que li va ser aprovat al febrer de l'any següent. L'11 de juny de 1947 passaria a la situació de llibertat definitiva, una vegada el capità general de València va signar el certificat corresponent.

L'últim dels condemnats a 30 anys de Reclusió va ser **Domingo Gabalda Fenollera, (a) «El carter»**, de 40 anys d'edat, casat i carter rural de professió, militant d'IR i afiliat a la CNT, que va ser processat en sumaríssim núm. 10604-V-39, acusat d'exercir la censura sobre les cartes dels veïns de dubtosa ideologia.

En la declaració efectuada davant dels agents del SIPM, es declara autor de les llistes de les persones a qui s'hauria d'assassinar a Paiporta, indicant que mai va imaginar que el resultat fóra la mort d'algué, com així va ocórrer; en la mateixa declaració informa a les autoritats de qui van participar en la destrucció de l'església i la resta de delictes perpetrats.

Una vegada decretada la seua presó en la Model de València va romandre allí a l'espera del juí i va anar modificant les seues primeres declaracions. Va assenyalar que ell no era el censor de la correspondència sinó que únicament era qui facilitava al Comité les cartes dels què es consideraven elements de drete, i que les llistes en la confecció de les quals va col·laborar, no es referien a les

persones que s'havia d'assassinar sinó les que ell considerava que eren de dretes.

A pesar de la petició del fiscal de pena de mort, el tribunal que ho va jutjar el 3 de novembre de 1939 ho va condemnar a la pena de 30 anys de Reclusió Major per un delicte d'Adhesió a la Rebel·lió, amb les seues accessòries. Al novembre de 1943 esta sentència li seria comutada per la de 15 anys de Reclusió i va quedar en llibertat al març de 1948, es va traslladar a la localitat de La Sénia (Tarragona), on fixaria la seua residència per motius laborals.

12 ANYS I 1 DIA

Esta era la condemna següent en l'escalafó (no hi ha casos de condemnes de 20 anys i un dia). I estes van ser les seues víctimes.

Bartolomé Caraset Moreno, casat, de 40 anys d'edat i xòfer de professió, estava afiliat a la UGT, secció transports. Va treballar com a xòfer a les ordres del Comité i més tard va continuar amb el seu treball per a l'Ajuntament com a conductor d'un autobomba i inclús va ser voluntari en el Cos de Tren.

Es va exiliar a França, però va tornar a Espanya al comptar amb els avals de Silverio Llácer, cap local de FET de les JONS i d'un altre membre de la Falange local. El 20 de juliol de 1940, després de la celebració del Consell de Guerra a València, seria condemnat a una pena de 12 anys i un dia de reclusió menor, com a autor d'un delictes d'Auxili a la Rebel·lió. L'11 d'octubre de 1951 eixirà en llibertat després de complir la seua condemna.

Fernando Huerta Soldevilla, de 50 anys d'edat, casat, curvador de professió i militant del PSOE i de la UGT, secció ebenisteria, va actuar com a milicià en el Comité una vegada esclatada la sublevació, va realitzar guàrdies armades en els controls de vigilància durant els primers tres mesos de la guerra i també va realitzar algunes detencions acompanyant membres del mateix.

A diferència d'alguns dels seus companys de procediment, li va ser denegada la presó atenuada i per això va haver de romandre a la presó fins a la celebració del juí. En ell se li condemnaria a una pena de 12 anys i 1 dia de Reclusió Menor com a autor d'un delictes d'Auxili a la Rebel·lió, amb l'accessòria d'inhabilitació absoluta.

Finalment, veurà la seua pena commutada per la de 6 anys i un dia i el 7 de setembre de 1942 passarà a gaudir de la presó atenuada i el 26 d'agost de 1946, de la llibertat definitiva.

6 ANYS I 1 DIA

Un altre paiportí, **José Ferrandis Aznar**, de 26 anys d'edat, ebenista de professió i fadrí, en juí celebrat el 10 d'abril de 1939, va ser acusat igualment d'Auxili a la Rebel·lió. En els últims mesos de la guerra va desertar de les files republicanes i va passar armat a la zona sublevada, en el sector de Riaza (Segòvia). Quan va ser classificat per la comissió classificadora de presoners i presentats, va confessar que a l'esclatar la sublevació estava en el seu poble treballant en un equip de fumigació del senyor Vicente Marí, veí d'eixa localitat, a pesar que la seua professió era la d'ebenista.

Com a ebenista estava afiliat a la UGT i ocupava el càrrec de delegat de la Secció d'Ebenisteria; políticament militava en IR, on exercia com a secretari d'esta agrupació.

Va romandre a Paiporta fins al 15 de febrer de 1937, moment en què va ser mobilitzada la seua quinta i va haver de presentar-se en la caixa de reclutes de València. Allí va ser destinat al 5é Regiment d'Artilleria i enviat a Almansa on va estar 2 mesos i posteriorment va ingressar en l'Escola Popular de Guerra de la qual va eixir a l'agost del mateix any amb la graduació de tinent.

Va ser destinat a la 40 Brigada Mixta, en la Ciutat Universitària, amb destinació en els controls de Madrid fins a desembre del mateix any en què van ser dissoltes i al juny de 1938 va passar a la 1a Brigada de Cavalleria, a Alcalá de Henares. Més tard, al 4t Esquadró del Regiment núm. 6 en el sector de Riofrío de Riaza (Segòvia) on va romandre fins al 13 de març, moment en què, d'acord amb el comissari polític i els altres oficials, van decidir passar-se a la zona rebel amb tota la tropa que tenien a les seues ordres.

El Servei d'Investigació Polític Militar de l'Exèrcit franquista no tenia antecedents de l'evadit, i la Delegació de FET de les JONS de València tampoc no tenia informació sobre el passat polític de l'escapat. Com a conseqüència, la Comissió va classificar a l'evadit com comprés en l'apartat c) de la *Norma Primera de las Instrucciones de SE el Generalísimo* de data 11 de març de 1937.⁷⁰

Com a avaladors de la seua ideologia i de l'actuació en la seua localitat, presenta a la Guàrdia Civil, a les autoritats locals i al senyor Vicente Marí Paredes, tots de Paiporta. Segons pareix, no li va servir de molt, perquè va romandre en el camp d'evadits de Segòvia, des del 13 de març fins al 31 de maig de 1939, en que va ingressar a la presó d'Atocha de Madrid. Allí va estar fins al febrer de 1940, quan va ser traslladat a la presó de Barco de Ávila, i al setembre, a la presó central de Yeserías, fins al 25 d'octubre de 1941, que va ser posat en llibertat condicional.

A José Ferrandis li va ser instruït el procediment núm. 26.670, de la plaça de Madrid, pel que va ser jutjat i condemnat a la pena de 6 anys i 1 dia de presó major pel Consell de Guerra permanent expedit pel Jutjat Militar eventual núm. 22 de Madrid i va romandre empresonat fins a la seua posada en llibertat condicional el 3 de desembre de 1941, data en què va tornar a la localitat de Paiporta.

No obstant això, la Tercera Regió Militar li va obrir un altre procediment a través del Jutjat Militar Permanent núm. 3. El 10 de març de 1943 el fiscal Jurídic Militar, en el procediment sumaríssim ordinari

⁷⁰ L'11 de març de 1937 s'emet, per part del quarter general del Generalíssim, l'Ordre general per a la classificació de presoners i presentats, amb la que s'uniformava el procés de classificació de presoners a través d'una escala de quatre apartats, en funció del grau de perillositat del detingut. La classificació A s'assignava als «addictes», la categoria B als «desafectes» sense responsabilitats d'índole social, política o comú contrastades, l'adscripció C als caps i oficials republicans, dirigents polítics i sindicals, i el registre D als delinqüents comuns. GONZÁLEZ CORTÉS, J.R.: "Origen y desarrollo de los campos de concentración franquistas en Extremadura" Revista de estudios extremeños, vol. 62, N° 1, 2006, pp. 261-262.

núm. 1388-V seguit contra ell, considera que la seua actuació, abans i durant la sublevació, constituïen un delictes d'Auxili a la Rebel·lió, previst i penat en l'article 240 del Codi de Justícia Militar, del que el processat era responsable en concepte d'autor.

Per la seua banda, el fiscal va demanar del Jutjat d'Execucions de la plaça de Madrid, testimoni de sentència recaiguda contra el processat en el sumari núm. 26.670, i després de la seua anàlisi va procedir a la imposició de 6 anys i un dia de Presó Major, amb les accessòries legals corresponents, sent d'abonament la totalitat del temps de presó preventiva patida, encara que s'exigia la responsabilitat civil pertinent, que seria fixada pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques.

Dos anys després, al setembre de 1945, es dona per complida la condemna, amb l'extensió del corresponent certificat de compliment de condemna, que és remés a la Junta de Llibertat Vigilada, encara que l'autèntica llibertat no l'aconseguiria fins a abril de 1950.

Vicente Martí Mateu, de 20 anys d'edat, fadrí i ebenista de professió, s'havia afiliat a les Joventuts Socialistes Unificades després de la sublevació. A fi de poder guanyar un jornal, va entrar com a milicià del Comité i va realitzar guàrdies armades en els controls de vigilància. També va intervindre en la detenció d'alguns veïns i en alguns registres domiciliaris acompanyant els membres del Comité.

Del juí eixiria amb una condemna de 6 anys i 1 dia de reclusió major, per un delictes d'Adhesió a la Rebel·lió. Tenint en compte l'atenuant de què era menor d'edat quan va dur a terme els delictes dels quals se li acusa, veurà la seua pena commutada per la de tres anys i un dia. El 10 de setembre de 1942 abandonarà la presó i passarà a gaudir de la presó atenuada.

SOBRESEÏMENT

Per últim, **Antonio Tarazona Álvarez**, un llaurador afiliat a IR i a la UGT, ram d'envasos i fruites, de la secció d'oficis diversos; de 27 anys i veí de Paiporta, va passar a ser el procediment sumaríssim d'urgència núm. 17.378-V-39 per haver-se anat voluntari al front des de maig de 1937 fins al final del conflicte i aconseguint el grau d'alferes d'Infanteria.

Va ser detingut en un primer moment en el camp de concentració d'Albatera, perquè el seu projecte era anar-se'n a l'estranger. No obstant això, la informació que des de Paiporta van facilitar sobre ell no li va ser gens beneficiosa, perquè apareixia com a perillós comunista, dirigent sindical i contrari a la sublevació, motius suficients per a ser processat.

Va ser traslladat al camp de concentració de Porta-Coeli i d'ací a la Presó Cel·lular de València. Quan va ser ratificada la seua presó, va rebre la notificació del sobreseïment de la seua causa a l'abril de 1941 per no haver-se establert el delictes pel qual jutjar-li, i per això va ser posat en llibertat vigilada l'abril de 1941. Dos anys per a tornar al seu domicili, i dos més per a obtindre la llibertat definitiva.

L'EMERGÈNCIA DE LA MEMÒRIA DEL PASSAT MÉS RECENT

A Espanya, igual que en països com Argentina, Xile, Sud-àfrica, Rwanda o Alemanya, podem observar actualment la presència que té en l'espai públic el passat recent, especialment quan ha estat marcat per la violència, l'odi i la repressió política exercida pels estats dictatorials del segle XX. Encara hui en dia, les experiències directes o transmeses als descendents condicionen la vida individual i col·lectiva de les societats amb passats difícils de gestionar. Davant d'un fenomen internacional tan polièdric i que ha sorgit amb tanta força, apareixen nombroses preguntes les respostes de les quals no són en absolut senzilles: per què apareix recentment en la societat aquest interès per les memòries del passat recent?, per a què serveix la memòria en la nostra societat?, com ha sorgit i quines formes està tenint en Espanya?, a quines dificultats ens enfrontem com a societat davant d'aquest fenomen complex?, com hauríem de tractar als que han viscut o se'ls ha transmés episodis d'extrema violència social?

Durant molt de temps aquelles memòries personals i col·lectives que han diferit de la memòria i del relat de la història imposades pels règims autoritaris, s'han limitat a l'espai privat i familiar. La imposició d'una memòria oficial per part dels règims repressius ha suposat la negació de les altres memòries en l'espai públic. Inclús s'han ocultat els crims realitzats, la qual cosa ha estés la desinformació i el desconeixement de la realitat. Açò és especialment greu en les generacions que no han viscut la repressió i la violència, perquè no se'ls transmet una realitat històrica, que tampoc poden conèixer per mitjà de l'experiència directa o de la transmissió familiar.

Per comprendre aquest fenomen cultural és necessari tindre en compte totes les motivacions que han provocat eixe interés per la memòria. D'entre totes elles, és possible destacar les quatre idees més importants que poden respondre a la pregunta «per a què serveix la memòria». En primer lloc, un dels objectius més importants és contrarestar la memòria oficial imposada pels règims autoritaris. A Espanya, igual que en altres llocs, el règim franquista va manipular el discurs històric amb la intenció de justificar l'ús de la violència per a la destrucció de la República i de les seues bases socials. Les investigacions històriques que es van desenvolupar a partir dels anys 80 van permetre conèixer l'abast de la repressió i desmentir el discurs franquista sobre el passat recent. A pesar d'això, la gran majoria d'aquests avanços es van quedar en l'àmbit acadèmic i no van arribar a la societat, la qual cosa va dificultar la superació d'este discurs a nivell públic, especialment a l'escola. D'altra banda, els que van patir la violència i la repressió per part de l'Estat van mantindre la seua memòria i, en molts casos, la van transmetre en l'àmbit familiar. Esta resistència els va ajudar, a nivell personal, a mantindre la seua identitat i a descreure part del discurs franquista de negació de la violència. A nivell familiar, va permetre que les experiències personals passaren a les següents generacions i va ajudar els més joves a ser crítics amb la memòria oficial del Franquisme.

En segon lloc, altra funció important de la memòria té a veure amb el seu paper en la construcció de la subjectivitat. La memòria són tots aquells records, emocions, vivències i sensacions que intervenen en la formació de la pròpia identitat. A més de les experiències viscudes, la memòria està formada per aquelles vivències que són transmeses en l'àmbit familiar o inclús en l'espai públic i que l'individu mira amb els seus propis ulls, és a dir, les filtra a través de la seua subjectivitat.

En tercer lloc, la memòria és també un pilar essencial en la formació de la identitat col·lectiva i la pertinença a un grup. És el que

permet crear una continuïtat en la comunitat i un marc cultural que dona coherència i cohesió al grup. D'ací que els col·lectius de memòria lluiten contra l'oblit, contra la desinformació o contra l'absència del passat recent a l'espai públic. Açò podria provocar un cert desarrelament cultural, com ocorre en general a les societats occidentals com a conseqüència de la globalització i de la pèrdua de les arrels. De fet, molts investigadors adverteixen sobre el perill de l'oblit en tant que «condició indispensable per a construir un futur desarrelat del que el pretèrit li ha llegat i el que el present li exigeix». ⁷¹ Per açò, la memòria actua moltes vegades com a eina de resposta als canvis socials accelerats que vivim en occident, és a dir, com a cohesionadora de grups i col·lectius.

Finalment, la quarta funció de la memòria seria la pedagògica. Davant del perill de l'oblit i de que es tracte el passat recent de forma acrítica en l'espai públic, és necessària una gran labor de difusió d'eixes experiències d'extrema violència que han viscut societats com l'espanyola. És imprescindible que es faça una reflexió crítica sobre el passat que puga arribar a tots els sectors de la societat, especialment mitjançant l'escola, les publicacions de divulgació, els mitjans de comunicació i les produccions audiovisuals.

Desgraciadament, part de la societat té una visió de la història recent espanyola heretada del Franquisme, gràcies als esforços que el règim va realitzar per imposar la seua memòria. D'altra banda, per a qui no va viure la guerra ni la dictadura pot resultar més complicat comprendre o empatitzar amb les experiències dels testimonis directes. Però precisament per això, és important que les seues experiències puguin enriquir els més joves i servir de referència per a l'acció en el present i en el futur. Per tant, és necessari traure les memòries de l'àmbit familiar i portar-les a l'espai públic on podem compartir experiències i reflexions des del respecte a l'altre.

⁷¹ GABORIT, M., "Memoria histórica. Relato desde las víctimas" en *Pensamiento Psicológico*, vol.2, n°6, 2006, pp. 7-20

En aquest sentit, els últims anys ha sorgit una tendència generalitzada a revisar els passats difícils d'assumir, a recuperar veus silenciades i a commemorar persones i col·lectius que no han estat presents en l'espai públic però que formen part de la història col·lectiva. És innegable la gran presència que tenen en l'actualitat les experiències passades, especialment les que han provocat dolor, tant en forma de testimonis directes o com a part de publicacions de divulgació, documentals, pel·lícules, sèries de televisió, exposicions, jornades o rutes històriques. El que evidència que, encara que estem en un context de globalització i d'extensió dels mitjans de comunicació, en lloc de produir-se una ruptura de les societats amb la seua història, el passat roman viu en el present i la seua presència augmenta exponencialment en els últims anys. La bibliografia sobre el fenomen de la memòria és, a estes altures, inabastable, a causa del gran interès que desperta el passat recent entre els investigadors socials i la ciutadania.

Per a explicar açò, la sociòloga argentina Elizabeth Jelin assenya-la que en períodes de crisi es produeixen profunds qüestionaments i reinterpretacions del passat amb l'objectiu de reordenar o reestructurar les identitats, individuals i col·lectives que trontollen. És en estos moments quan apareixen propostes de reflexió sobre el passat amb l'objectiu de redefinir-lo i integrar-lo en la realitat del moment.⁷² A més, s'afegeix la l'acceleració dels processos de canvi i la pèrdua de referents en les societats occidentals, la qual cosa implica relacionar també aquest interès per mantindre la memòria amb el profund qüestionament de les idees de modernitat i progrés.⁷³

D'altra banda, cal tindre en compte una limitació evident que a més s'agreuja amb el temps i que en el cas d'Espanya és ja un fet: la desaparició progressiva dels testimonis més directes del passat recent.

⁷² JELIN, E.: *Los trabajos de la memoria*. Siglo XXI, Madrid, 2002

⁷³ MOLINERO, C. "¿Memoria de la represión o memoria del franquismo?" en JULIÁ, S. (dir.): *Memoria de la guerra y el franquismo*. Madrid, Taurus, 2006

Açò ha provocat en els últims 30 anys un gran interès per fer visibles les diferents memòries d'aquelles persones que han viscut experiències de repressió i violència.

Ja no sols es tracta de l'interès dels investigadors per accedir a estes experiències, sinó que són els propis testimonis els que tracten de trencar el silenci, especialment en els seus últims anys de vida. És per això habitual trobar un sentiment de *deure de memòria* en les persones les famílies de les quals han patit la repressió i la violència, cap a un passat que ha estat públicament absent. Són habitualment fills i néts de represaliats als que els seus predecessors han transmés les seues experiències en l'àmbit privat, les quals en l'actualitat formen part de la identitat individual o familiar en major o menor mesura.

Mentre a Europa es produïa en els anys 80 un intens debat sobre els usos públics del passat recent relacionat amb el nazisme, a Espanya la dictadura franquista no va estar present ni en el debat polític ni en l'espai públic. En les primeres dècades després de la mort de Franco, el règim només era objecte d'estudi per als investigadors i és en eixe moment en que apareixen els primers estudis sobre les etapes més recents de la història d'Espanya i especialment, sobre l'abast de la repressió franquista.

No obstant això, el record de les experiències lligades a la repressió i la violència han romàs presents en moltes famílies, a pesar del pas del temps. La transmissió familiar d'estes experiències es va produir en un context de silenci imposat per l'Estat i de desconfiança en l'altre. A més, els que havien patit eixa violència es van imposar a si mateixos una autocensura com a forma de supervivència. Els motius principals per a eixe silenci imposat van ser el desig d'evitar que les noves generacions cresqueren amb el patiment dels pares i dels iaïos, la por de ser incompresos i l'absència d'un espai segur d'escolta, tant de forma privada com pública. Per això, moltes vegades, eixa transmissió no va ser sempre verbal i el silenci es va allargar inclús després d'haver mort Franco, la qual cosa va agreujar els traumes derivats d'eixes ex-

periències que no van poder ser verbalitzades, transmeses i integrades en la vida dels individus.

El fet que encara hi haja moltes persones realment afectades per la repressió i que hi haja un gran interès social a mantindre eixos records, mostra que el silenci imposat per l'Estat no va esborrar les memòries, que han romàs en l'àmbit privat encara que hagen desaparegut de l'espai públic durant un temps. Amb el pas dels anys i els canvis en el context polític i social, moltes persones han anat perdent la por de compartir les seues experiències, acompanyades moltes vegades d'associacions i de col·lectius que treballen precisament per traure eixes memòries de l'espai familiar.

I és que en estos anys de canvi de segle, començava a aparéixer també un discurs crític amb el silenci públic que va haver-hi durant la transició sobre el passat recent i que més tard es convertiria en un dels pilars bàsics del moviment per a la recuperació de la memòria històrica.

Este moviment cívic va sorgir amb l'objectiu d'inserir en l'espai públic les memòries dels que havien patit la repressió franquista durant la guerra civil i la dictadura. El seu punt de partida és considerar que estes memòries han sigut desplaçades del relat col·lectiu del passat recent, especialment en l'escola i en la política, i que hi ha hagut una gran absència de l'Estat pel que fa a polítiques de memòria dirigides a reparar a les víctimes.

Encara que a finals dels anys 90, havien sorgit les primeres associacions que seguien esta orientació, no va ser fins a l'any 2000 quan el moviment per a la recuperació de la memòria històrica va adquirir vertadera presència pública i transcendència mediàtica. Va ser en eixe any quan es va realitzar la primera exhumació científica d'una fossa comuna a Espanya, a Priaranza del Bierzo (Lleó) i va ser un important punt d'inflexió perquè a partir d'este projecte es va formar l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica (ARMH). Des d'aleshores, este moviment ha aconseguit augmentar la presència pública de les víctimes per mitjà d'actes, homenatges,

denúncies públiques dels crims i campanyes d'exhumació de fosses comunes.

Les tres demandes que orienten l'activitat de l'associació, i en general del moviment per a la recuperació de la memòria, es sintetitzen en el lema del moviment: *veritat, justícia i reparació*. Per això, les línies de treball giren al voltant de la investigació dels crims del Franquisme amb la creació d'una Comissió de la Veritat, la judicialització d'estos crims, la revisió de lleis com la de l'Amnistia de 1977 i el reconeixement social i la reparació a les víctimes. Per dur a terme estos treballs s'ha estat buscant la progressiva implicació i el suport de l'Estat, ja que esta implicació s'entén com una obligació, en un sistema democràtic en el que els diferents governs han anat eludint-la quasi per complet des de 1979, encara que en els últims anys apareixen cada vegada més iniciatives finançades, sobretot pels governs autonòmics.

Un dels pilars bàsics del moviment ha sigut, des del seu inici, la crítica a la forma en què es va tractar el passat recent durant els anys de reconstrucció de la democràcia. Va ser una època en què polítics i ciutadans van assumir les idees de consens i perdó com a condicions necessàries per a una transició pacífica, evitant així reobrir ferides del passat.

Des dels seus últims anys, el Franquisme havia estat una narració de *guerra entre germans* per a igualar el patiment d'ambdós bàndols i manipular així la memòria del passat recent. Des d'este discurs era necessari reconèixer que va existir responsabilitat de tots en la violència i la inestabilitat anteriors. D'esta forma es renunciava a un ajust de comptes entre ambdós parts.

Este pacte d'equiparació partia d'una base manipulada i del discurs franquista sobre la responsabilitat de la República en la guerra civil. En este sentit és molt important tindre en compte que la violència en la rereguarda no es produeix en el mateix context que la violència que va exercir l'Estat franquista durant quasi 40 anys de forma conscient i planificada, incomplint el seu paper de protector dels ciutadans. A

més, el reconeixement d'esta coresponsabilitat va impedir una crítica profunda del passat de la guerra i de la dictadura, que van desaparèixer del debat polític per a evitar enfrontaments que pogueren provocar un nou conflicte civil. Per això, gran part de la societat crítica que no estigueren en l'espai públic ni la reflexió sobre el passat ni la memòria de les víctimes.

Estes absències han motivat moltes de les iniciatives que les associacions de familiars han dut a terme en els últims 20 anys. No obstant això, a pesar que s'ha realitzat un gran treball en els diferents àmbits que comprén la recuperació de les memòries, encara queden tasques pendents, com són l'anul·lació dels juís sumaríssim, la retirada dels símbols franquistes, el reconeixement públic a les famílies de les víctimes, la devolució del patrimoni expropiat durant la dictadura, la creació de llocs de memòria democràtica, l'accés als arxius, l'educació en memòria democràtica o la promoció i el finançament públic de les exhumacions de fosses comunes.

Es tracta d'un moviment que des dels seus inicis ha tractat de buscar una reparació moral i jurídica de les persones que van ser víctimes de la violència exercida pel Franquisme i, per això, s'emmarca en un fenomen internacional, relacionat amb el respecte als Drets Humans, que va més enllà de les nostres fronteres. Té a veure, a més, amb la idea que el silenci sobre una etapa plena de violència i terror no ajuda a les persones que van patir la repressió a alliberar-se d'eixe dolor, ni tampoc pot ser la base per a la construcció d'un sistema democràtic madur.

En definitiva, es tracta de recuperar i visibilitzar totes les memòries existents en la nostra societat per a integrar-les en el relat col·lectiu i difondre-les a través de les escoles i dels espais públics i mitjans de socialització. L'objectiu últim seria aconseguir recordar el passat recent, transmetre'l, reflexionar sobre ell, mantindre viva la memòria de la violència i recuperar aquells referents que puguin ajudar en el present. Es tracta d'aprendre a gestionar el passat, tant de forma individual com

col·lectiva, com ho fan altres societats en l'actualitat, amb la intenció que deixi de pesar sobre el present i impedisca la reconstrucció dels llaços socials trencats durant la dictadura.

Si no es pot transmetre ni reelaborar les experiències, moltes persones continuaran sentint-se desplaçades del relat públic de la història recent. Per a això, és important crear espais segurs d'escolta activa en què es puguin reelaborar els records de la violència a nivell individual i col·lectiu. Sens dubte, recordar, transmetre, reflexionar i comprendre la història recent ens pot ajudar a construir una societat més respectuosa, més unida i lliure de rancúnies.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILAR. P., *Políticas de la memoria y memorias de la política: el caso español en perspectiva comparada*. Madrid, Alianza, 2008.
- BERDUGO, I.; CUESTA, J.; DE LA CALLE, M^a D.; LANERO, M.: "El Ministerio de Justicia en la España Nacional", Jornadas sobre administración de Justicia durante la guerra civil. Salamanca, 1987.
- BERNECKER, W. L. i BRINKMANN, S., *Memorias divididas Guerra civil y franquismo en la sociedad y la política española 1936-2008*. Madrid, Abada Editores, 2009.
- BOSCH SÁNCHEZ, A.: *Ugetistas y libertarios. Guerra civil y Revolución en el País Valenciano, 1936-1939*. Ed. Alfons el Magnànim/IVEI, Valencia, 1983.
- CASTELLÓ, G.: *Sumarissim d'Urgència*. Ed. Prometeo, València, 1979.
- CHAVES PALACIOS, J. "La interminable espera de un condenado a pena de muerte en las cárceles franquistas" en *Studia Historica. Historia Contemporánea*, nº 24, 2006, pp. 179-204.
- CUQUERELLA, T.: "La Diputación de València convoca subvenciones para excavar fosas comunes y retirar símbolos franquistas" [en línea]. *El diario*, 10/11/2016. [Consulta agost 2017]. Disponible en: http://www.eldiario.es/cv/politica/Diputacion-Valencia-subvenciones-simbolos-franquistas_0_578842152.html
- DÍAZ-PLAJA, F.: *La guerra de España en sus documentos*. Ed. Sarpe, Madrid, 1986.
- GABARDA CEBELLÁN, V.: *Els afusellaments al País Valencià (1938-1956)*. Edicions Alfons el Magnànim/IVEI, València, 1993, pág. 80.
- : *La represión en la retaguardia republicana. País Valenciano, 1936-1939*. Ed. Alfons el Magnànim/IVEI, València, 1996, pág. 169.

- GABORIT, M., "Memoria histórica. Relato desde las víctimas" en *Pensamiento Psicológico*, Vol.2, Nº6, 2006, pp. 7-20.
- GARCIA Y GARCIA, P.: *Informes sobre orientación colectiva*. Oficina Provincial de Cooperativas de Valencia, Madrid, 1938.
- GIL VICO, P. "Ideología y represión: La Causa General. Evolución histórica de un mecanismo jurídico político del régimen franquista" en *Revista de estudios políticos* Nº 101, 1998, pp. 159-189.
- GIRONA, A.; NAVARRO, J. (eds.), *Fa 70 anys: La Guerra Civil al País Valencià (1936-1939)*, PUUV, Valencia, 2009.
- GÓMEZ BRAVO, G. "La política penitenciaria del franquismo y la consolidación del Nuevo Estado" en *Anuario de. Derecho Penal y Ciencias Penales*, tomo LXI, 2008, pp. 165-197.
- GONZÁLEZ CORTÉS, J.R.: "Origen y desarrollo de los campos de concentración franquistas en Extremadura" *Revista de estudios extremeños*, Vol. 62, Nº 1, 2006., págs. 257-288.
- JELIN, E.: *Los trabajos de la memoria*. Siglo XXI, Madrid, 2002.
- JIMENEZ VILLAREJO, C. "La destrucción del orden republicano (apuntes jurídicos)" en *Generaciones y memoria de la represión franquista: un balance de los movimientos por la memoria*, nº 7, (2007). Dossier monogràfic de la *Revista de Historia Contemporànea Hispania Nova*, [<http://hispanianova.rediris.es/7/dossier/07d006.pdf>]
- La Vanguardia, Política*, "El Parlament anula por unanimidad los juicios franquistas" [en línea]. *La Vanguardia*, 27/06/2017. [Consulta juliol 2017]. Disponible en: <http://www.lavanguardia.com/politica/20170629/423764851822/parlament-anula-unanimidad-juicios-franquistas.html>
- MOLINA, J. M. *Noche sobre España*, Libro Mex Editores, México, 1958.
- MOLINERO, C. "¿Memoria de la represión o memoria del franquismo?" en JULIÁ, S. (dir.): *Memoria de la guerra y el franquismo*. Madrid, Taurus, 2006.

- NAVARRO NAVARO, X.; TORRES FABRA, R. C. (eds.). *Temps de por al País Valencià (1938-1975): Estudis sobre la repressió franquista*. Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 2012.
- OLIVER CHIRIVELLA, J.: *Historia de Paiporta. Crónica del Siglo XX, 1900-1979. Una ciudad, su Ayuntamiento y sus gentes*. Ajuntament de Paiporta, Paiporta 2011.
- ORTIZ HERAS, M., RUIZ GONZÁLEZ, D. i SÁNCHEZ SÁNCHEZ, I. (co-ord.): *España franquista. Causa General y actitudes sociales ante la Dictadura*, Universidad Castilla La Mancha, Albacete, 1993.
- PAGÈS I BLANCH, P.: *Les lleis represives del franquisme (1936-1975)*. Ed. Tres i Quatre, València, 2009.
- REIG TAPIA, A.: *Sobre la represión franquista y la guerra civil*. Ed Akal, Madrid, 1986.
- SMYTH, T.S.: *La CNT al País Valencià, 1936-1937*. València, Eliseu Climent, 1977.
- SOLÉ I SABATÉ, J.M^a: *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953*. Edicions 62, Barcelona, 1985.
- TORRENT, M.: *¿Qué me dice usted de los presos?*, Talleres Penitenciarios de Alcalá de Henares, 1942.
- TRIBUNAL SUPREMO, MINISTERIO FISCAL: *La dominación roja en España. Causa General. Avance de la información instruida por el Ministerio Público*. Madrid, Ediciones del Ministerio de Justicia, 1943.

Aquest llibre es va presentar sent
Alcaldessa de Paiporta Isabel Martín Gómez,
el 28 de març de 2018,
dia de record i homenatge a les víctimes de la guerra civil i la dictadura,
dins de les activitats programades
en les II Jornades per la Memòria Històrica a Paiporta.

En record de Miguel Hernández
mort a la presó d'Alacant ara fa 75 anys.



AJUNTAMENT DE
PAIPORTA

Regidoria
de Cultura



Memòria
Històrica



**GENERALITAT
VALENCIANA**

Conselleria de Justícia, Administració
Pública, Reformes Democràtiques
i Llibertats Públiques



Municipi adherit a la
Xarxa de Municipis
per a la posada en valor
de la Memòria Històrica